

પ્રાકૃકથન

આપણા આર્યપુરુષો સિદ્ધિઓને માની ગયા છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે જન્મ, ઔષધિ, મંત્ર, તપ અને સમાધિ આ પાંચ ઉપાયો ખતાવતા ગયા છે; જેમ—

વેદે રામાયણે ચૈવ પુરાણે માર્તે તથા ।

શાસ્ત્રો મધ્યે તથા ચાન્તે હરિ સર્વેન મીયતે ॥

—છે તેમ જ દરેક ગ્રંથમાં સિદ્ધિઓનું વર્ણન છે જ. દરેક સંપ્રદાયમાં દરેક આચાર્યના જીવનમાં, દરેક દેશની લોકકથાઓમાં આ તત્ત્વ હસ્તી ધરાવે છે. ભારતમાં, એવો એક પણ સંપ્રદાય નથી કે, જેમાં સિદ્ધિઓની વાત ન હોય. બૌદ્ધોમાં ‘જાતકકથાઓ’ના નામે સિદ્ધિઓની ગાથાઓ ભરેલી છે જ. વૈષ્ણવસંપ્રદાયો આવી સિદ્ધિઓની વાતોથી બકાત નથી. પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઈ પણ ભક્તની ગાથા સિદ્ધિઓથી વંચિત સાપડતી નથી. કોઈ મંત્રથી, કોઈ તપથી, કોઈ સમાધિ એટલે યોગમાર્ગથી સિદ્ધિ સાંપડ્યાની વાતો વિનાની નથી જ. ગાયત્રીના અનુષ્ઠાનથી સિદ્ધિની વાતો ગાયત્રીપૂજકો કરે છે. રામમંત્રથી રામાનંદીય સમાજ, નવકાર-મંત્રથી જેન સમાજ, સિદ્ધિ સાપડશે આમ ગાઈ રહ્યા છે.

સારા સારા લેખકમહાશયો સિદ્ધોનાં જીવનો આલેખતાં સિદ્ધનાં વર્ણનો કરતાં સંકોચાય છે. તેને લોકકથાઓમાં ખપાવવા મથે છે. તેમની પાશ્વિમાત્ય શિક્ષણની ભાવના ભારતીય સિદ્ધોની સિદ્ધિને માનવા ના કહે છે.

તોરડા સિદ્ધોનો દેશ છે, ગરબાના ઝાંઝડે કનકદો સિદ્ધો

દૂરદૂરથી આવી સિદ્ધિઓ મેળવી ગયા છે. જેમાંનાં થોડાં સિદ્ધોનાં જીવનોને સંબંધવાનો આ નાનો યત્ન છે. આજે હજારો માનવીઓ સિદ્ધો અને તેની સિદ્ધિઓને સાદર સત્યતાપૂર્ણ માનવા તૈયાર છે. આજ અનેક સાધકો મંત્રોષધિ, તપ અને સમાધિ દ્વારા સિદ્ધિઓ મેળવવા યત્નો કરી રહ્યા છે. નવચંડી વા શતચંડી, પાઠાત્મક વા હોમાત્મક વિષ્ણુયાગ, શિવયાગ-ગાયત્રી પુરશ્ચરણ આ બધાંને સિદ્ધિઓ મેળવવા અર્થે જ સાધકો સાધી રહ્યા છે. આજના જડ શિક્ષણનો કોઈ ભાગ સિદ્ધિઓને નકારતો હોય તો તે ખરું નથી. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં થોડા સિદ્ધોનાં જીવન આપવામાં આવ્યાં છે. સિદ્ધો સૌરાષ્ટ્રના જ છે; આથી પુસ્તકનું 'સૌરાષ્ટ્રના સિદ્ધો' આ નામ આપ્યું છે.

માનવપ્રકૃતિમાં મતભેદ હોય જ એ ન્યાયે મારા આ યત્ન માટે પણ હોય જ, છતાં ઉદાર વાચકગણ સિદ્ધકથાઓ પર અભિરુચિ રાખે છે આમ જણાશે તો આ દિશામાં વધુ યત્ન કરવામાં આવશે. હજી આવા ચારેક ભાગો થાય તેટલાં જીવનો મારી નોંધમાં છે. અંતે આ દિશામાં આવા પ્રકારનું પ્રથમ જ પ્રકાશન થતું હોવાથી સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલયના ટ્રસ્ટના સંચાલકોનો હું આભાર માનું છું.

કાલિદાસ મહારાજ

અન્ય ઉપયોગી પુસ્તકો

પાતંજલ યોગસૂત્ર ૧-૨૫

[સ્વામી વિવેકાનંદજી રાજયોગ]

મહામુનિ પતંજલિનું યોગસૂત્ર,
સ્વામી વિવેકાનંદજી બાવાઈ
તથા વિવેચન સહિત.

વિવેકાનંદસાર ૩-૦૦

‘સ્વામી વિવેકાનંદ’ બા. ૧ થી
૧૩ ઉપરથી સંકલિત કરેલા આ
પુસ્તકનું વાચન વિચાર અને
ચારિત્ર્યધર્મોત્તર માટે ઉપયોગી.

ભક્તિયોગ ૨-૦૦

[સ્વામી વિવેકાનંદ]

ધર્મ, ભક્તિ, પુનર્જન્મ, મનુષ્ય-
કર્તવ્ય વગેરે વિષયો ઉપર પ્રકાશ
પાડતાં વ્યાખ્યાનો.

પરમહંસ શ્રીરામકૃષ્ણદેવનાં

વચનામૃતો ૦-૩૭

માર્ગદર્શક પ્રેરક વચનોનો સંગ્રહ

બાળકોના વિવેકાનંદ ૦-૨૫

સ્વામી વિવેકાનંદજી બાળો-
પયોગી દ્રંકું ચરિત્ર.

રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ

પુસ્તક ૧ છું ૨-૫૦

શ્રદ્ધા તત્ત્વજ્ઞાન સંરણ રીતે સમન્ન-
વતી બાધક વાતો તથા પ્રસંગો.

રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ

પુસ્તક ૨ છું ૨-૦૦

શ્રી બાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા
‘રામકૃષ્ણ કથામૃત’ ભાગ પાંચ-
માના અનુવાદરૂપ આ પુસ્તકમાં
શ્રી રામકૃષ્ણનો જીવી જીવી વ્યક્તિ-
એ સાથેનો ઉપયોગી વાર્તાલાપ

શ્રી રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ

ભાગ ૧ લો ૦-૫૦

શ્રદ્ધા તત્ત્વજ્ઞાન સંરણ રીતે સમન્ન-
વતી બાધક વાતો તથા પ્રસંગો.

શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ ૦-૩૭

ઉપદેશોનો મનનીય સંગ્રહ.

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ ૦-૩૭

બાળોપયોગી ઉપદેશાત્મક દ્રંકું
ચરિત્ર.

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ-

સંક્ષિપ્ત જીવન ૦-૨૫

આબાસવૃદ્ધોને ઉપયોગી બની
શકે તેવું પરમહંસદેવનું દ્રંકું
જીવનચરિત્ર.

શ્રીરામચંદ્ર દત્ત અને

નાજમહારાય ૧-૦૦

પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણના કૃપા-
પાત્ર બે શ્રદ્ધા-શિષ્યોનાં પ્રેરણા-
દાયી ચરિત્રો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ

અ નુ ક્ર મ

૧	રસસિદ્ધ નાગાર્જુન	...	૯
૨	સિદ્ધ ધૂધળીનાથ	૧૮
૩	સિદ્ધ મેકરણુ	૨૭
૪	સિદ્ધ ખ્યારેરામજી	૪૬
૫	સિદ્ધ ચાનસાગરજી...	...	૬૩
૬	સિદ્ધ મોતીરામ કાપડી	...	૭૭
૭	સિદ્ધ જસા પુજ	૮૮
૮	સિદ્ધ જઈતા ભગન	...	૧૦૧
૯	સિદ્ધ કાનકગિરિજી	...	૧૧૦
૧૦	સિદ્ધ રામદાસજી મહારાજ	૧૨૯
૧૧	સિદ્ધ નારાયણદાસજી	...	૧૩૮
૧૨	સિદ્ધ પાલનદેવ	૧૫૦
૧૩	સિદ્ધ ત્રિકમસાહેબ	...	૧૬૦
૧૪	સિદ્ધ ખીમદાસજી-સીમરોલી	...	૧૬૫

સોરઠના સિદ્ધો

૧ : રસસિદ્ધ નાગાર્જુન

નાગાર્જુન સૌરાષ્ટ્રના આદિ રાજા જેઠવાના પાટનગર ઢાંકનો રાજા હતો. રસસિદ્ધ પુરુષો તેને સૌરાષ્ટ્રનો આદિ કિમિયાગર માને છે. તેણે ધાતુના મારણ-શોધનમાં સંપૂર્ણ સફળતા મેળવી હતી. તે સામાન્ય ધાતુમાંથી સહેજમાં સોનું બનાવતો. પારદના તમામ ગુણોની જાણકારીમાં તે પારંગત હતો. ‘રસોદ્ધારનંત્ર’ નામે ગ્રંથ તેના નામે આજે વૈદ્યજ્ઞાનમાં જાણીતો છે. તે વરાહમિહીર, આર્યભટ્ટ અને કાલિદાસનો સમકાલીન હતો.

જાઈ તેને બ્રમથી શિલાહરવંશી ધાણાનો રાજા માને છે, પરંતુ તે બંધબેસતું લાગતું નથી; કારણ કે ક્ષિતિરાજ શિલાહર પછી નાગાર્જુન ઈ. સ. ૧૦૫૫માં ગાદી પર આવ્યાના તામ્રલેખો મળ્યા આવ્યા છે. તેણે માત્ર દશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું. રસસિદ્ધ નાગાર્જુન ગ્રંથવંશી રાજાઓના સમકાલીન સૌરાષ્ટ્રનો જેઠવો રાજા હતો.

નાગાર્જુનને અમૃત શોધવાની પૂરી ધૂન લાગી હતી. તેણે સર્વપ્રથમ આયુર્વેદ જોયો. રસનંત્રાનો અભ્યાસ કર્યો; સાથે ભારતના તત્કાલીન રસસાહિત્યમાં રસ ધરાવતા રસસિદ્ધો અને સાધકોનો સહવાસ કર્યો.

તેને ખાતરી થઈ કે, જન્મોપચિત્તઃ-મંત્રસમાધિજાઃ વિદ્યઃ-જન્મના કારણે, ઔપધિઓથી, તપ અને મંત્રોનાં અનુદાનથી સિદ્ધિઓ મળે છે.

નાગાર્જુનના સમયમાં રસસાહિત્ય ઉદયની ચરમ સીમા પર પહોંચી ગયું હતું. આથી આવા ગ્રંથોના જ્ઞાના પુરુષોને જાતે મળ્યા જાયવા અને મેળવવા યોગ્ય સાહિત્ય એકદમ કમું. પછી સંપૂર્ણ તૈયારી સાથે તે અમૃતની શોધમાં લાગી ગયો. તેણે અનેક ઔપધિઓ દેશદેશાંતરમાંથી મંગાવી તેના મુશુદ્ધાપનું પૃથક્કરણ કરી તેના

પર શાસ્ત્રીય રીતે અને પોતાને સમજાયું તે રીતે પ્રયોગો કર્યા. આમાં લાખો સમય નીકળી જતાં રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા જન્મી ગઈ. દરેક માંડલિક સ્વતંત્ર થઈ ગયો. નોકરો રાજદુકમની ખુલ્લી રીતે અવહેલના કરવા લાગ્યા. પ્રજાનો મોટો ભાગ કર ભરવાનું બંધ કરી મનસ્વી રીતે જીવન જીવવા લાગ્યો. નાગાર્જુનના ખજાનામાં રસસિદ્ધિના પ્રભાવે ખોટ આવે તેમ તે ન હતું, પરંતુ અરાજકતા ફેલાવાથી સર્વસામાન્ય પ્રજાજીવન જોખમીમાં લાગ્યું. રાજ પોતાની ધૂન પાછળ પાગલ હતો. તેને રાજ્યની કંઈ પડી ન હતી.

મંત્રીઓ ઘણી વાર મહારાજનું ધ્યાન ખેંચતાં કહેતા કે, 'હે દેવ ! પરરાષ્ટ્ર તરફથી દેશ પર સૈન્ય આવતાં વિલંબ નહીં થાય. વેળાસર ચેતવામાં નહીં આવે તો લોકો માટે અમૃત શોધી અમર બનાવવાની ધૂનમાં જન ગુમાવવા પડશે અને પ્રજાનો મોટો ભાગ આપણા પ્રમાદથી નાશ પામશે, સંપત્તિ વેડફાશે, સૌરાષ્ટ્રનું એવું પતન થશે કે સો વર્ષો સુધી આકરો યત્નો કરવા છતાં ફરી મૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત નહીં થાય. આથી આપે રસસિદ્ધિ કરવાના યત્નો પડતા મૂંઝી રાજ્યસિદ્ધિના યત્નો પ્રથમ કરવા જોઈએ. આમાં આપની કીર્તિ અને રાજ્યની આબાદી છે. પૂર્વના પંડિતો કહી ગયા છે કે,

માર્તાનામિહ જન્તુનામાર્તિચ્છેદં કરોતિ યઃ ।

શંખચક્રગદાહીનો દ્વિભુજઃ પરમેશ્વરઃ ॥

જે રાજા, માર્ત-પીડિત પ્રાણીઓની પીડા દૂર કરે છે તે શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ વિનાનો છતાં તે જો હાથવાળો પરમેશ્વર છે.'

રાજા નાગાર્જુન તેના જવાબમાં કહેતો કે, 'મિત્રો ! તમારું કથન સત્ય છે. હું અમૃતની શોધ કરું છું, પણ તેની સાથે સાથે મરણની શોધ થતી જ જાય છે. દેશ પર ચડી આવનાર હજારો જેવા દુશ્મનો સામે નાગાર્જુનને સૈન્ય મોકલવાં પડે તેમ નથી. માત્ર થોડી ઓપધિના પ્રયોગથી એકસાથે એક જ સુમરે હજારો માનવીઓ માનવલોક મૂંઝી યમાલયમાં જતા રહે એવા એકથી અનેક પ્રયોગો

તૈયાર છે; છતાં તમારો રાજ કોઈને મારવા ચાહતો નથી. સત્કુને અમર કરવા ઇચ્છે છે એ જુલાવું ન જોઈએ. તમે રાજ શબ્દની જે સ્તુતિ કરી એ પણ મારાથી અગવડું નથી, મારા મંત્રીઓ ! નીતિશાસ્ત્રોમાં મેં અનેકવાર વાંચ્યું છે કે,

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथ्वीपतिः

विफलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥

જેમ વરસાદ બધાં પ્રાણીઓનો આધાર છે તે જ રીતે રાજ તમામ પ્રાણીઓનો આધાર છે. વરસાદ નહીં આવવાથી પ્રજા જીવી નામ છે, પરંતુ રાજના અભાવે જીવી શકતી નથી. અર્થાત્ દુર્ભિક્ષતાથી અરાજકતા વધુ વિનાશક છે. સુશાસનકર્તા શાસક દુર્ભિક્ષતા નિવારી શકે છે.'

‘મહારાજ, ક્ષમા કરજો, આપ સર્વ નીતિવિશારદ હોવા છતાં આપની વર્તમાન અમૃતશોધનપ્રવૃત્તિ અતિરેકની ચરમ સીમા પર પહોંચી ગઈ છે. અમારી અમાત્યવર્ગની પ્રાર્થના છે કે, કૃપા કરી પ્રતિદિન રાજસભામાં હાજરી આપતા રહો; રાજકાળમાં ઔષધિ-શોધનની અપેક્ષાએ વધુ સમય આપો; આપના કથન પ્રમાણે બહારનાં આક્રમણોને આપણે ખાળી શકીશું; પરંતુ આંતરિક ક્લેશોને નિવારી શકીશું નહીં. અમારી સમગ્ર પ્રમાણે બહારના શત્રુઓની અપેક્ષાએ ધરના મિત્ર-શત્રુઓ વધુ અહિન કરી શકે છે. રાજ્યએ પોતાની સસ પ્રકૃતિને નિયમિત રીતે સંભાળતા રહેવું જોઈએ.’

‘રાષ્ટ્રના હિતેષુ મંત્રીવરો ! બ્યારે રાજ્ય સંભાળવા માટે આપનો અત્યાગ્રહ છે તો યુવરાજને ખોલાવો. આજે જ તાજ તેના માથા પર મૂકી દું તેને રાજ મોંપી દઉં. પછી તમે એમને દોરવણી આપતા રહી રાજતંત્રને વ્યવસ્થિત ચલાવો. હું તો બધાં સુધી મારા કાર્યમાં અમૃતની શોધમાં સંપૂર્ણ વિજયી નહીં તીવડું ત્યાં સુધી મારી જાતની સંભાળ લેવાનો સમય લેવા પણ ઇચ્છતો નથી. મારો નિશ્ચય છે કે, कार्य साधयामि वा देह पातयामि ।’

મંત્રીમંડળ મહારાજ નાગાર્જુનની ધૂનનું જાણકાર હતું. તે જ વખતે તેણે મોટી સસા ભરવાના સમાચાર નગરજનોમાં પહોંચતા ક્યાં. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે રાજકુમારને રાજ સોંપવામાં આવ્યું અને સારાયે નગરમાં તે દિવસને નહેવારનો ગણવાની રાજરાની ઘોષણા કરવામાં આવી.

પુત્રની ખાંધ પર રાજધુરા મૂકી નાગાર્જુન પોતાના અમૃત-શોધનના કાર્યમાં દુનિયાના સમસ્ત વ્યવહારો ભૂલી દત્તચિત્ત થઈ ગયો.

•

‘માતા ! મારા પિતાશ્રએ અને હાંકનું રાજ્ય સ્વતંત્ર રીતે સોંપી દીધું.’ કુમારે માતાના ચરણમાં નમતાં કહ્યું.

‘મેં સાંભળ્યું કે, તને રાજ્ય આપ્યું.’ કશાય રસ વિના માતાએ શુષ્ક જવાબ આપ્યો.

આથી કુમારને આશ્ચર્ય થયું. માતૃલક્ષ કુંવરે ખૂબ જ નમ્ર-ભાવે કહ્યું : ‘માતા ! આપને આનંદ થવો જોઈએ તે બદલ આમ શુષ્ક ભાવે ઉપેક્ષાવૃત્તિ કેમ દાખવી ? શું મને રાજ મળ્યું તે આપને રચ્યું નહીં ?’

‘પુત્રને રાજ મળે એ સાંભળી કઈ માતાને આનંદ ન થાય ? કુમાર ! તમને રાજ મળ્યું તે ખરી વાત નથી; એટલે મને આનંદ થયો નથી.’

‘આપના કથનમાં મને કશું સમજાતું નથી. રાજતિલક થયું, રાજદંડ અને રાજમુદ્રા મને સોંપાયાં, છતાં આપ શાથી કહે છે કે, રાજ્ય મળ્યું નથી ? આપના કથનના ગર્ભમાં પડેલ મર્મ સમજાવશો ?’ આશ્ચર્ય પામતા કુમારે પ્રશ્ન કર્યો.

‘મારા સંસારના દાવપેચથી તદ્દન અજાણુ પુત્ર ! જ્યાં સુધી તારા પિતા હયાત છે ત્યાં સુધી તું નામનો જ રાજા છે; અર્થાત્ એમના વતી તને ભારવાહક કરાવવામાં આવ્યો છે. તારા પિતા

પોતાના કામમાંથી દારેજ થયા એટલે તે જ ફરી રાજ સંભાળી લેવાના, સમજ્યો? જૂનો રાજ શવે લાં મુઠ્ઠી ગાદી પર આવનાર નવો રાજ માત્ર રમકડાના ગુજથી વધુ કિંમતી ગણાતો નથી.'

‘ત્યારે શું આપ એમ કહેવા ઇચ્છો છો કે, મારા પિતાએ મને સૌરાષ્ટ્રનું રાજ કાયમી આપ્યું નથી?’

‘હા એમ જ. તે ધૂની છે. તેમના વિચારો સ્થિર નથી. આવતી કાલે તે શું કરશે તેનું અનુમાન આજે કરી શકાય નહીં તેની વિચિત્ર પ્રકૃતિના તે માનવી છે.’

‘હારે, મારે માટે ઉત્તમ માર્ગ કયો તે બતાવશો?’

‘હા, અવશ્ય બતાવીશ. તે એ કે તારા પિતા શવિન રહેવા લેઈએ નહીં.’

‘મા! તું શું એમ કહે છે કે, મારે પિતૃહત્યા કરવી?’

‘ના મારા પુત્ર, એમ કહેતી નથી અને કરું તો તેમ થાય તેમ નથી; કારણ કે સિદ્ધિના પ્રતાપે તારા તીર્થસ્વરૂપ પિતા અવધ્ય છે. હું એમની ગૃહિણી હોવાથી બાહુ છું કે, તેમની પાસે એવી સિદ્ધિઓ છે કે, તેમના પર હજાર તલવારના ધા કરવામાં આવે તોપણ તેમના દેહ પર અસર થાય નહીં. બીજા માટે અમૃતસિદ્ધિ કરવા ગયના તેઓ જાતે લગભગ અમર જેવા જ છે.’

‘તો પછી જે થયું છે તે શ્રેય થયું છે, એમ માની સંતોષ થા માટે ન માનવો?’ પુત્રે કહ્યું.

‘સંતોષ માનવો એ તારો ધર્મ નથી; કારણ કે અસંતુષ્ટ દ્વિજા ન્યાઃ સંતુષ્ટાંશ્ચ વર્ણિવા-અસંતોષી બ્રાહ્મણ અને સંતોષી રાજા નાશ પામે છે.’

‘માતા! તમારી આજ્ઞાની અસંબદ્ધ વાતો સાંભળતાં મને કશી રમ પ્રસન્ન નથી. તર્રાકતી થાત તો એ છે કે, હું જાતે વૈષ્ણવ મેળાવતા પુત્રને ચણવી રહી છે, કલંકિત બનવા પ્રયાસ કરે છે!’

‘જરૂર ચકાવું છું બેટા ! તને પિતૃહત્યારો બનાવતાં મારે જ ખમવાનું છે એ હું જાણું છું.’ કાઈ પણ આર્થ સત્તારીને છાજે નહિ તેવા માર્ગે તારી માતા જાય છે, છતાં આથી બીજો કાઈ જ સલામતીવાળો માર્ગ તારા માટે નથી. તારા પિતા વિશ્વ મરણ્યધર્મવાળું છે તેને અમર બનાવવા ચાહે છે. આ તેમનું પગલું ઈશ્વરી રચના વિરુદ્ધ હોવાથી તે અપૂર્ણ જ રહેવાનું છે. કાઈ ને કાઈ તેમના વિનાશ માટે નિમિત્ત બનવાનું જ. જો આમ થવું અનિવાર્ય છે તો પછી તને શા માટે નિમિત્ત ન બનાવવો ? કારણ કે અન્ય નિમિત્ત થતાં તમામ પ્રજાને, તને અને મને સહુને યાતનાઓ ભોગવવી પડવાની; ત્યારે તું નિમિત્ત થશે તો કાઈને કશી યાતના ભોગવવી પડશે નહીં. આમ લાવિને વિચાર કરી આ માર્ગે જવા તને સૂચના કરું છું.’

‘માતા ! તું તો કહે છે કે, તેઓ અસ્ત્રશસ્ત્રથી અવધ્ય છે, પછી આવી યાત કેમ કરે છે ?’

‘બેટા ! તેનો માર્ગ પણ વિચાર્યો છે. તારે આજે તેમનાં દર્શનાથે જવું. તેઓ ઉદાર છે. તને કંઈ માગવા કહે ત્યારે તારે તેમના મસ્તકની યાચના કરવી, એટલે તેઓ જાતે જ પોતાના મૃત્યુનો માર્ગ તને બતાવશે.’

‘માતા, કાઈ પણ પુત્ર પોતાના પિતાની હત્યા કરે જ નહીં. તું કેવા અધમમાર્ગે મને દોરી રહી છે ?’

‘વિશ્વના નિયમોને સાચવવા તેમ કશું અનિચ્છનીય હોવા છતાં અનિવાર્ય છે. જા, ભીરતા મૂઢી કાર્યમાં તત્પર બન.’

માતાએ બતાવેલો માર્ગ અચોક્કસ હોવા છતાં કુમાર તે માર્ગે જવા રમ માગી પોતાને મહેલે ગયો.

બીજા દિવસે સૂર્યોદય થતાં જ નિત્યકર્મોથી પરવારી કુમાર પિતાનાં દર્શનાથે તેમની રસશાળામાં ગયો.

મહારાજ રસેશ્વર નાગાર્જુન પોતાના કાર્યમાં એકાગ્ર બની રસશુદ્ધિ કરી રહ્યા હતા. કુમારને જોતાં જ તેઓ બોલ્યા : ‘બેટા !

હવે તો બહુ ઘોડા જ દિવસોમાં વિશ્વ પરથી મૃત્યુનો ભય દૂર કરવા - તારા પિતા સમર્થ બનશે. ભગવાન ધનંતરિની કૃપાથી અમર કરનારાં તમામ ઔષધો મળી આવ્યાં છે. તેનો યોગ કરવો જ માત્ર હવે બાકી રહ્યો છે. જે કાર્ય અશ્વિનીકુમારો ન કરી શક્યા, લૈક્યશરને સમગ્રજીવં નહીં, મહર્ષિ ચરકાચાર્યથી ઉકેલાયું નહીં, સમસ્ત વાગ્દસનેથી સંહિતાના અભ્યાસકોની મતિમાં જિતયું નહીં, તે આયુર્વેદનો રહસ્યાત્મક ભાગ આ તારા પિતાની સમજમાં આવ્યો છે. હવે તો સફળતામાં રંગ પચી શકાને સ્થાન નથી. આજે તારું આવયું મારા આનંદમાં વૃદ્ધિ કરે છે. માગ માગ, શું જોઈએ છે ? તારા સિદ્ધિસ્વામી પિતાને કાંઈ પણ અદેય નથી. મારા અપરિમિત સામર્થ્ય પ્રમાણે માગી લે.’

‘પિતાશ્રી ! સૌરાષ્ટ્ર જેવી દિવ્ય ભૂમિનું શાસન આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થવા પછી બીજા વરની આકાંક્ષા નથી, છતાં આપવા કહો છો ત્યારે પુત્ર-પિતા પામે તેમના મસ્તકની યાચના કરે છે.’

પુત્ર તરફથી અકલ્પનીય યાચના થતી સાંભળી ઘોડીવાર નાગાર્જુન સ્તબ્ધ બની ગયો. પછી ધીમેથી બોલ્યો : ‘કુમાર ! નીતિકારોનાં વચનો આજે સાચાં કરે છે :

સર્વં શ્વાનં ગજં મત્તં રંહાં ચ વહુમાપિણીમ્ ।

રાજપુત્રં કુમિત્રં ચ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥

ગર્દભ, શ્વાન, હાથી, ગાયો માનવી, બહુ બોલનાર સ્ત્રી, રાજ-પુત્ર અને દુષ્ટ મિત્ર આટલાનો દૂરથી જ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તું રાજપુત્ર છે. આજે જૂનાં નીતિવાક્યોને તું સાચા સ્વરૂપમાં જગત આગળ લાવે છે. નાગાર્જુન દાન આપીશ કદી પછી બદલાતો નથી. લે તલગાર અને જિતારી લે આ માયું. અમૃતની ક્રિયા ભલે અપૂર્ણ રહે.’

કુમારના હૃદયમાં હજારો વીંછીની વેદના થવા લાગી. આવા પ્રતાપી પિતાનો વધ કરવો સર્વ રીતે હાનિકર્તા દેવતા જનાં માતાના

કથનનો અનાદર કરવો તે પણ યોગ્ય નથી. પિતાછૂ અમૃત સિદ્ધ કરી વિશ્વ પરથી કાળનો લવ દૂર કરે એ વાત સ્વર્ગનકાળના પ્રવાહને રોક્યા જોવી છે. કાળદેવ એ સદન ન જ કરે, ગમે તે પ્રકારે રાજ પર આક્રમિત બિરજાની, તો પછી પિતાને વિદાય આપી શા માટે આવતી વિપત્તિના પ્રવાહને આવતા પહેલાં જ રોકવો નહીં ? વ્યક્તિના બલિદાને રાષ્ટ્ર ભિંગી જતું હોય તો વ્યક્તિનો મોહ જતો કરવો હિતાવહ છે. રાષ્ટ્રપતિના નાશમાં રાજદિન સમાપ્ત હોય તો કાંઈ પણ રાષ્ટ્રપ્રેમીએ વ્યક્તિની મહાનતા જૂલવી જોઈએ. ગમે તેવી મહાન વ્યક્તિ પણ જો જનતાના કલ્યાણના માર્ગમાં કંટકરૂપ હોય તો તેને દૂર કરવામાં પાપ નથી.

કુમારે તલવાર પકડી. પિતાછૂની ઝુકાવેલી ગરદન પર ઝીંકી. ધાર નકામી બની ગઈ. ગરદન જરા પણ કપાઈ નહીં. કુમારના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે અપાર ભોંકપ અનુભવી.

‘બેટા! જોયો તારા પિતાની રસસિદ્ધિનો પ્રતાપ ? વિશ્વમાં એવું કોઈ અસ્ત્રશસ્ત્ર સરખાયું નથી કે, આ શરીરને કાપી શકે. વિશ્વ માટે અમૃત શોધનાર પોતાની જાતને નિર્ભય બનાવી શકે નહિ તો તેને પામર માનવો. મારો પુત્ર મારું મમ્તક માગે આમાં હું ઈશ્વરી સંકેત માની મારું રસસિદ્ધિનું કાર્ય અહીં જ અટકાવું છું. લાવ તારી તલવાર, મારી પાસે લાવ.’ આમ કહી નાગાલુને પુત્રના હાથમાંથી તલવાર લઈ તેની ધાર પર ઔષધિ લગાડી ફરી પુત્રના હાથમાં આપી અને કહ્યું, ‘લે, તારું કામ પૂર્ણ કરી લે.’

‘બાપુ! હું તમોને મારું ? આમ કહેતાં કુમારના હાથમાંથી તલવાર જમીન પર પડી ગઈ. આંખોમાંથી આંસુની ધાર ચાલી નીકળી. ‘મને ક્ષમા કરો, હું અધમ છું.’

‘ના બેટા, તું અધમ નથી. મારું બીલું રૂપ છે : ‘માત્મા વૈ જાયતે પુત્ર :’ આ શ્રુતિવાક્ય સાચું છે. બોલ, આ માર્ગે જ્યાં તને કાળે સલાહ આપી ?’

‘મારી માતાએ.’ પુત્રે ધીમેથી કહ્યું.

‘પત્ની પતિના વધની સલાહ આપે અને તે સલાહ પુત્ર માની પિતૃવધ કરવા તૈયાર થાય આમાં ચોક્કસ ઈશ્વરી સંકેત જ છે. ભગવાન ધનંતરિ વિષના માનવસમાજ સામે અમૃતઆપધિ પહોંચાડવા ઇચ્છતા નથી. મેં કુદરતના અટલ સિદ્ધાંતને ઉલ્લંઘનના વ્યર્થ પ્રયત્ન કર્યો. મારાં અધૂરાં કાર્યો દ્રાઈ માનવી પૃથ્વી કરી શકશે નહીં. મારે વિશ્વ સામે સુવર્ણના પર્વતો રચવા હતા, જનનાને સાચા જનાઈનના રૂપમાં બનાવી કાળની ભીતિ વિનાની ને મધુર જીવન જીવી અમર લાવે રહે એમ કરવું હતું તે થયું નહીં.’

‘ખેટા! તું તારું કામ પૃથ્વી કર. તારા પિતા મરતા મરતાં કહે છે કે, બલીયસી કેવલમીશ્વરેચ્છા!’

ઓષધિથી ખરડાયેલું ખૂટ્ટ પિતાની ગરદન પર પડતાં ઘડથી મસ્તક ચલગ થઈ ગયું. લાવિ દુઃખની કલ્પના ઉપર વિષની એક મહાન જ્યોતિને છુઓળી નાખવામાં આવી. વિશ્વ અમૃત મેળવવાથી કાયમ વચિત રહી ગયું.

રસેશ્વર નાગાર્જુનના મરણના સમાચારે પ્રભ વ્યાકુળ બની. અમાત્યવર્ગ ઊંડા વિષાદમાં પડ્યો. પરંતુ આ કાર્ય રાજકુમારે રાજ-માતાની પ્રેરણાથી કર્યું એવા સમાચાર મળતાં સદૃ મૌન રહ્યા.

પુત્રે પિતાનો વિધિવત્ અંતિમ સંસ્કાર કર્યો. બીજે જ દિવસે રસથાળાને સમેટી લેવામાં આવી કે, જેથી ફરી બીજો દ્રાઈ પણ અમૃતસિદ્ધિ કરવાની મહત્વાકાંક્ષાવાળો થાય નહીં.

નાગાર્જુન જનને અમૃત આપી અવનિમાં અમરતા લાવત કે કેમ એ પ્રશ્ન તેમના અકાળે થયેલા વધથી વણ્ણજીકર્યો રહી ગયો. આ દિશામાં ફરી દ્રાઈ એ પ્રયત્ન કર્યો હોય તેવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

નાગાર્જુન દેવના પ્રયત્નોનાં નાનાં નાનાં ચિહ્નો આજ પણ ધાતુ-શોધક કિમ્બાગરોમાં જોવામાં આવે છે. ઇતિહાસ નાગાર્જુનને યમ-કાલીન માને છે.

૨ : સિદ્ધ ધૂંધળીનાથ

‘ધૂંધાએ આપની ગમે તેટલાં વર્ગો સેવા કરી પ્રીતિ સંપાદન કરી હોય, પરંતુ તેને નાથસંપ્રદાયની દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી, કારણ કે તે શ્રદ્ધ છે. ’ એક નાથે કહ્યું.

‘આપણા સિદ્ધાંતમાં જાતિવાદને સ્થાન નથી. ધૂંધા સુપાત્ર છે. અમે અનેકવાર તેની કસોટી કરી ખાનરી કરી છે. શ્રદ્ધ હોવાને કારણે તેને દીક્ષા આપવી નહીં આ તમારો દુરાગ્રહ આપણી પરિપાટીને અનુકૂળ નથી.’ મુખ્ય મહંત જેવા દેખાતા નાથે જિમિ અવાજે કહ્યું.

‘નાથજી, તમે ધૂંધાના ખોટા મોહમાં સત્ય જૂસો છો.’ ત્રીજા નાથે દૂરથી નજીક આવી કહ્યું, ‘આપણામાં જાતિવાદને સ્થાન અપાતું નથી એ ખરું છે, છતાં તે તામસ છે. લેહ્યાગ્રયોગે સારા સહવાસે તે યોગવિદ્યામાં નિપુણતા મેળવી સિદ્ધિવાળો થાય તો જગતને તેનાથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સંભવ છે; કારણ કે તામસ ભોક્ષ સિદ્ધ થાય છે તો સેવાના સ્થાને સત્તાધીશ બની બેસે છે અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ બીજાના અહિંસામાં કરે છે. માટે ધૂંધાને નાથ બનાવવાથી નાથસંપ્રદાય નિંદાશે.’

બીજા નાથોએ પંચ એ જ વાત કહી ટેકા આપ્યો કે યોગવિદ્યા સર્વ માટે સમાન હોવા છતાં તામસ પ્રકૃતિનાં મનુષ્યો માટે તે હિતકારક નથી. કોઈ થોડીઘણી વિદ્યા પચાવી અર્ચયોગી જેવા બને તો તે ખેલાડી જેવો બની તમાશા કરે અને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ મેળવી લે તો ક્રોધમાં આવી જગતનું અહિંસા કરે. બન્ને રીતે અયોગ્ય ગણાય. યોગવિદ્યા સાસ્ત્રિક પ્રકૃતિવાળા સાધક માટે જ ઉપયોગી છે અને પાત્ર પણ તે જ છે.

આટલી હદ સુધી વિરોધ થયા છતાં ધૂંધાને નાથસંપ્રદાયની દીક્ષા આપવામાં આવી અને ત્યારથી તેનું નામ ધૂંધળીનાથ પાડવામાં આવ્યું.

‘આ નવો નાથ સંન્યાનાથ કાઢશે. આવી પાપપૂર્ણ પ્રવૃત્તિમાં લાગ લઈ શકાય નહીં.’ આમ કહેતા દીક્ષાવિરોધી નાથો પોતપોતાનાં રહેઠાણ તરફ ચાલ્યા ગયા.

ધૂંધો કોળી હતો. તેનો જન્મ જોડવાના પાટનગર ઢાંકમાં થયો હતો, જ્યાં રસસિદ્ધ નાગાર્જુનનાં રાજ મંડાયાં હતાં. જેને નગરે નિહાળવા એકવાર દેવરાજ ઈંદ્ર અને તેમના અમર વૈદ્યો અશ્વિનીકુમારો-ને ભૂતળ પર આવવું પડ્યું હતું, જે કામ ચરકાચાર્યથી થયું નહીં, તે કામ આ ધનંતરિના અવતાર સમા મહાન રસસિદ્ધ નાગાર્જુને કર્યું હતું. તેની નેમ હતી કે, અમૃત સર્વમુલભ બનાવવું અને ઉમેશને માટે લોહિનાં હૃદયમાંથી યમનો લય દૂર કરવો. થોડો સમય કાળદેવ થોભ્યા હોય તો નાગાર્જુન ધારેલ ધ્યેય પૂર્ણ કરત. આવા દિવ્ય નગરમાં ધૂંધુ જીછેયો હતો. બચપણમાં જ તેને માતા-પિતા ગુમાવવાં પડ્યાં. કાકાએ તેને જીછેયો અને લાકડાં કાપવાનો વ્યવસાય સોંપ્યો.

યુવાન ધૂંધુ ગિરનારની સઘન વનરાજિમાં વાંસની વિપુલતા જોઈ આવ્યો. ત્યાં તે નાથ બાવાઓના સહવાસમાં આવ્યો અને તેમની સેવા કરવા લાગ્યો. એકાદ દશકો નાથની સેવામાં વીતતાં મહંત રીઝ્યા અને ધૂંધુને નાથ બનાવવા ગિરનારમાં વસતા તમામ નાથોને એકઠા કર્યાં, જેમાં કાનીફ, ગોરખ, જલધરી, ઓધડ, મલ્હેન્દ્ર, દત્ત વગેરે સંઘાધારી નાથો પોતપોતાના શિષ્યો સાથે આવ્યા; પરંતુ કોઈ પણ નાથ ધૂંધુને નાથદીક્ષા આપવા સંમત થયા નહીં. તેઓની દૃઢ માન્યતા હતી કે, તામસ હવામાં જીછેલા શરૂઆતિના માનવીને દીક્ષા આપનાં કદાચ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તો તે સિદ્ધિ વડે તે બીજાનું હિતને બદલે અવશ્ય અહિત કરવાનો. સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનાં મનુષ્યોને વરેલી સિદ્ધિઓ જ પરહિનાથે વપરાય છે. તામસ લોકોને વરેલી સિદ્ધિ ‘ઓશુ પાત

ને અદકું લખ્યો, વઢકણી વઢુએ દીકરો જાણ્યો' જેવું પરિણામ લાવે છે. આથી બધા નાથોએ જોરથી વિરોધ કર્યો અને ત્યાંથી પછી સદુ ચાલ્યા ગયા.

નાથોના ગયા પછી દત્તનાથ પંથનો જિંદી મહંતે ધૂંધુને દીક્ષા આપી, તેનું નામ ધૂંધળીનાથ રાખ્યું.

દત્તપંથનો ત્યારનો મહંત સિદ્ધ હતો. તેણે ધૂંધળીને યોગમાર્ગની કૃત્તિઓ બતાવવી શરૂ કરી. દશેક વર્ષ જતાં ધૂંધળીનાથ હડયોગમાં પારંગત થયો. તમામ આસનો, મુદ્રાઓ, પદ્યકો, બંકનાળ, ત્રિકુટી પગના રંગો, ત્રયમંથ, દશ નાદ વગેરેનો જાણકાર થતાં ધૂંધુને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ. તે એકધારી હડયોગની પ્રક્રિયા પ્રમાણે એકવીશ દિવસ સુધીની સમાધિ ચલાવવા સમર્થ થયો. ખડતલ દેહધારી ધૂંધુ ધૂંધળીનાથ થતાં વધુ ખડતલ બન્યો. સોરઠમાં તેના નામનો સિદ્ધો જન્મી ગયો. કેટલાય રાજરાણાઓ તેના શિષ્યો થયા.

ધૂંધુની કાળીની જાતિ જુલાઈ મઈ અને તમામ લોદિા તેને સિદ્ધ ધૂંધળીનાથ તરીકે પૂજવા લાગ્યા.

સોરઠમાં અને કચ્છમાં આ સમયે વૈષ્ણવધર્મ ન હતો, શૈવ અને શાકત બન્ને સંપ્રદાયો નાથપંથમાં સમાઈ ગયા હતા.

જૂનાગઢ પાસે ગોરખમઢી બારગામની જાગીરદાર ગણ્યાતી. કચ્છમાં ધીણોધરની જાગીર, અંજરમાં અજેપાળની જગ્યા આ બધાં નાથ-સંપ્રદાયના મુખ્ય ધામો હતાં. ગિરનારની દરેક બેઠેણી અને શુદ્ધાઓમાં નાથ સમાજ સંખર ભર્યો હતો. દરરોજ સવારે ઘમોદર નદીના બન્ને કિનારા નાથ બાવાઓથી જીલરાતા હતા. દરેક મુસાફર દુરથી, નાથના દર્શનનાં તેજે અંજલિ લેતો હતો.

ધૂંધળીનાથના પ્રનાથનો પ્રભાકર મધ્યાહ્નમાં તપસ લાગ્યો. આ

વખતે મારવાડના એક રાજની તેમની કીર્તિ-કોમુદીથી આકર્ષાઈ દર્શનાર્થે આવ્યો. તેણે પોતાને જાણક ન હોવાથી 'સંતાન અર્થે' નાથની પ્રાર્થના કરી. સિદ્ધિના પ્રભાવે પોતાની બાનને સમર્થ માનતા નાથે 'તને બે પુત્રો થશે, તેમાં એક પુત્ર મને આપવો' એવું વરદાન આપ્યું. ધૂધળીનાથના વરદાને રાજને એક પછી એક આમ બે પુત્રો પ્રાપ્ત થયા. પરંતુ 'પરિ મરજ મન ઔર હે સરી મરજ મન ઔર' એ કહેવન પ્રમાણે રાજ ધૂધળીનાથને એક પુત્ર આપવાનું વચન આપી આવેલો તે વાત તે વીસરી ગયો.

ધૂધળીનાથ ગિરનારની ગોદ મુકી એકએક દક્ષિણની યાત્રાએ નીકળી પડ્યા. દક્ષિણની ધરતી લીલોતરીથી જાણે લીલી સાડી પહેરી હોય તેમ મલકતી હતી. માનવીના શ્રમનું ફળ ખેતરે અને બગીચા-ઓમાં નજરે પડતું હતું. મોસમ સારી હતી. વાવણી સમયને ઉમંગ કાપણી વખતે ખેતડાવો હોવાથી સોંપનાં દેવાં હર્ષના હેલે ચડી હીંચતાં હતાં. સફુ કોઈ દિવસરાતના ભેદ બૂલી કાવંરત બની પુરપાર્થને પૂજતાં હતાં. આખાય દક્ષિણમાં ધૂમી નાથ ધૂધળી મારવાડમાં આવ્યા.

મૃદુનિદેવી વૌચનને ઉંબરેથી બેઠેલી આમળ વધી હતી. તેની કાયા કરમાવા લાગી હોવાથી આડધાનમાં પીળો રંજ દેખાતો હતો. ઘેટાં-બકરાં પાકાં ઘાસ ખાતાં કંટાળી નવા ફૂણા છોડવાઓની શોધમાં વેગથી દોડતાં હતાં. તમામ કુજરોનાં મથાળાં યોગીની પીળા પડેલી જટા જેવા રંગના દેખાતાં હતાં.

પોતાના વરદાનથી બે પુત્રો મેળવનાર રાજ પાસેથી એક પુત્ર મેળવવા મારે ધૂધળીનાથ તેમના રાજ્યમાં આવ્યા. રાજને નાથનું આવતું મગધું નહીં, છતાં સામાન્ય સન્કાર કરી ઉતારો આપ્યો.

ચારેક દિવસ રોકાઈ ધૂધળીનાથે પોતાને મોટો પુત્ર મોંપવા મામણી કરી, ત્યારે રાજએ તેમને મૂર્ખ કહી આખીયે વાત નકારી

કાઠી અને કહ્યું : ‘બાવાજી, ઘેઈ પણ માનવી ઈશ્વરી રચના રચી શકતો નથી. પુત્ર થવા એ ઘેઈ માનવીનાં વચનની શક્તિથી થાય તેવું માનવા હું તૈયાર નથી. તમારી પાસે આવી પુત્ર માટે પ્રાર્થના કરી ત્યારે તે મારા હૃદયની નબળાઈ હતી. આખું વિશ્વ માનવોથી સભર ભર્યું છે તે તમારા જેવા બાવાજીઓનાં વચનથી ભર્યું નથી. તમે ફરી આવી વાન ઉચ્ચારશો તો જીવના જવા દેવામાં આવશે નહીં. તમે આજે જ મારું રાજ્ય છોડી ચાલ્યા જાજો.’

‘મૂર્ખ રાજા !’ ધૂંધળીનાથે કહ્યું, ‘વચનથી પુત્ર થાય કે ન થાય એ ચર્ચા કરવા હું તારી પાસે આવ્યો નથી. હું તો પુત્રને લેવા આવ્યો છું. તે લઈને જ જવાનો છું. રાજમદમાં અંધ બનેલા માનવી ! તને હજી યોગશક્તિનો કદી પણ પરિચય થયો દેખાતો નથી. તારા જેવા મદાંધ માનવી પાસે પુત્ર લેવા આવનારમાં અપૂર્વ શક્તિ હશે જ આ વાત તારાથી જુલાર્ધ ગઈ જણાય છે. તારા હિત માટે ફરી કદી રથો છું કે કાલે પ્રાતઃકાળે મોટા પુત્રને સોંપી તારી, તારા રાજ્યની અને તમામ જનતાની આબાદી મેળવી લેજો, નહીંતર ન ધારેલું પરિણામ આવશે તે વાત ચોક્કસ જણજો.’

‘બાવાજી, આવી વાતોથી હર ખાય તે ઘર ખીજા, સમજ્યા ? જાઓ, અત્યારે જ રવાના થઈ જાઓ, નહીંતર મારે લેખધારીના લોહીથી મારા હાથ ખરડવા પડશે.’ રાજાએ ક્રોધથી કહ્યું.

‘રાજા ! મારવાડ હજી, શક અને માલવના લાલના જખમે ઉજ્જડ થયો હતો તે હજી હમણાં જ પાંગરતો જાય છે, ત્યાં આવા ઉધામા શીદ કરવા પડે છે? શરત પ્રમાણે તારો મોટો પુત્ર તારે મને આપવો જ પડશે. સાંભળ્યું છે, વરણ દેવને શરત મુજબ રોહિતકુમાર નહીં આપનાર હરિશ્ચંદ્રના વરણે કેવા હાલ કર્યો હતા ? સિદ્ધો અને દેવો-એક જ દ્રોષિના શક્તિશાળી ગણાય છે. હક્યોગથી મનોનિમ્મલ થતાં અમારામાં અમોઘ શક્તિઓ આવી જાય

છે. આવી અપ્રતિમ વેગવાળી શક્તિઓ દેવોમાં પણ હોતી નથી. બાણીવાર દેવોને પણ શોષવું પડે છે, સારે યોગીઓ સર્વદા નિરાપદ રહી શકે છે.'

‘રક્ષકોઃ’ રાજા ગર્જના કરી બોલ્યો, ‘આ બકવાદી બાવાને પકડી હદ બદાર મૂકી આવો. જેમ જેમ ભોખવું માન જાળવતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આ ગર્વિષ્ઠ બાવો ચડતો જાય છે. જાઓ, એને ઉપાડી હદ બદાર ફેંકી દો, પછી લલે એની સિદ્ધિઓ વડે આપણા રાજાને તારાજ કરે. તે મૂખે રાજકુમારને બાવો બનાવવા માગી રહ્યો છે.’ રાજકુમાર થતાં જ દરા બાર અંગરક્ષકો ધૂધળીનાથને પકડવા આગળ વધ્યા. ચાર છ કદમ જતાં તેમનાથી આગળ વધી શકાયું નહીં. બધા જડવત્ ત્યાં જ ઊભા થઈ રહ્યા. આખોય રાજ-દરબાર ભેયની મુગારી અનુભવવા લાગ્યો.

હોશિયરને સાધુ કરામતી લાગ્યો. તેને કસવવામાં ભૂલ દેખાવા લાગી. પોતાને સંતાનો પ્રાપ્ત થયાં તે અકરમાત્ નહીં પરંતુ આ મહાત્માની યૌગિક સિદ્ધિના પ્રતાપે મળ્યાં તેમ હવે તેને સ્પષ્ટ સમજાયું. આથી તે સિંહાસન પરથી ઊડી નાથજીના ચરણમાં નમી બોલ્યો, ‘નાથજી મહારાજ, હું બૂલ્યો. આપને પિંજાની શક્યો નહીં. સામાન્ય માનવીઓ સ્વાર્થસાધુ હોય છે. ખરા સંતો તેમના પર શુરસો કરતા નથી. પુત્ર ન આવે પડે માટે આ બધું મારે કરવું પડ્યું. મને ક્ષમા કરો.’

‘રાજા, તમે જન્મને કારણે સિદ્ધ છો. લોકો તમારામાં બાવન પીરની કરામત માને છે, પરંતુ આ બધી માન્યતા તમારા રાજ પૂરતી જ હોય છે; કારણ કે તમારી સત્તા મર્યાદિત છે. તમામ શાસકો સૈન્યની તાકાતો પર મુસ્તાક રહે છે, ત્યારે અમે લોકો હડયોગની પ્રક્રિયાની સિદ્ધિ દ્વારા અલૌકિક સિદ્ધિઓ મેળવી માનવોથી બની શકે નહિ તેવાં કાર્યો કરી શકીએ છીએ. દરેક યોગી યોગ સંપૂર્ણ થતાં સિદ્ધ બને છે. તારા શહેરને ઉગારવું હોય તો તારે

તારો પુત્ર મને સોંપવો જ જોઈએ.' નાથજીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું.

‘મહારાજ ! પુત્ર આપવા મારું પિતૃહૃદય ના કહે છે.’

‘તો પછી જોઈ લે સિદ્ધિઓની શક્તિ.’ આમ કહી નાથે ઝાળીમાંથી ભરમ લઈ હવામાં ફેંજ્યાં તમામ દરબારીઓ જડવત બની ગયા. દરેકની વાણી બંધ થઈ. માત્ર રાજ એક જ આ હવાથી મુક્ત રહ્યો.

‘કેમ રાજ, તો વિચાર કરે છે ?’ ધૂંધળીનાથે કહ્યું.

ધૂંધળીનાથની યૌગિક સિદ્ધિથી ભયગ્રસ્ત થયેલો રાજ અનિચ્છાએ પણ પુત્ર આપવા કબૂલ થયો. પછી ધૂંધળીનાથે બધા દરબારીઓને પૂર્વવત્ ભાનમાં આણ્યા.

ખીજ દિવસે રાજકુમારને સોંપવામાં આવ્યો. ધૂંધળીનાથ તેને લઈ ઢાંકે આવ્યા અને તેને બાળનાથ એવું નામ આપી નાથપંથની દીક્ષા આપી પોતાની જગ્યામાં રાખી પોતે ધૂમવા નીકળી પડ્યા.

”

બાળ નાથને ઢાંકમાં રહેતાં છએક વર્ષ વીતી ગયાં. ધૂંધળીનાથે આટલો લાખો સમય વીતી ગયો છતાં કોઈ દિવસ ઢાંકે તરફ જોયું નહોતું.

એક દિવસ અકસ્માત્ તેમને પોતાના રાજકુમાર શિષ્યની સંભાળ લેવાની ઇચ્છા થતાં ઢાંકે આવ્યા અને શિષ્યની દશા જોઈ તેમને હૃદયમાં અપાર વેદના થઈ.

‘બેટા, બાળ નાથ ! તારી આ દશા ?’

‘ગુરુદેવ !’ બાળ નાથ જોત્યો, ‘ગામલોકને નાથલોક તરફ નફરત હોવાથી કોઈ પણ ઘેરથી લિક્ષા મળતી નથી. આથી નિર્વાહ કરવા લોકડાં કાપી વેચીને મારો ગુજારો કરું છું. એક લલી

કુંભારણુ બાઈ આઠે આધું ત્યારે રોટી બનાવી આપે છે.’

‘ખરેખર, ગ્રામલોકો પૂરાં દુષ્ટ છે. પોતાના દરવાજા પર આવી ‘લિશ્તાજ દેદિ’ કહેનારને મૂકી અજ પણ આપના નથી. આવા ગ્રામની હસ્તી જ ધર્મ માટે બોજાય છે.’

આમ કહેતાં કહેતાં સિદ્ધરાજની કાથા કંપવા લાગી. તેમની આંખમાંથી ક્રોધના અંતરાજ ઝરવા લાગ્યા. તેમણે બાળ નાથ તરફ જોયું અને થોડીવાર રહી કહ્યું, ‘જેટા, કાલે આખા ઢાંક શહેરમાં આગ ચેની જશે એવો મારો શપ્થ છે. નારી સંભાળ લેનાર કુંભારણુને ચેનાવી દેજે, સૂર્યોદય પહેલાં તે ઢાંક છેડી રવાના થઈ જાય.’

વિચારો બાળ નાથ ગુરની ભયંકર આકૃતિ અને વાણી સાંભળી આભો જ બની ગયો. ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પોતાના ખપ્પરને જમીન પર જીંધું વાળી ધૂધળીનાથ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. જતાં જતાં શિષ્યને ચેનવણી આપના ગયા કે તારે સૂર્યોદય પહેલાં જ ગ્રામ મૂકી ગિરનાર તરફ ચાલી નીકળવાનું છે. દર સ્થિતિજમાં નાથજી દેખાતા અંધ થયા ત્યાં સુધી બાળ નાથ ગુર તરફ જોઈ રહ્યો. તેના અંતરના જિંઠાણમાંથી અવાજ આવવા લાગ્યો કે, શું સાધુઓમાં પણ આટલી હઠ સુધી ક્રોધ રહી શકતો હશે? યૌગિક સિદ્ધિઓ જગતની બૂઝાઈના જ કામમાં વપરાતી હશે? નહીં નહીં, ગુરુ લિધે માર્ગ દોરાયા છે.

આમ વિચારતો વિચારતો તે કુંભારને ઘેર ગયો અને કુંભારણુ બાઈને ચેનવી પોતાની જગ્યામાં આવી અલપના બપ જપવા લાગ્યો.

સૂર્યોદય થતાં ઢાંક શહેરમાં અગ્નિ દેખાવા લાગ્યો, જોતજોતામાં આખું જ શહેર જ્વાળામાં સપડાઈ ગયું. મધ્યાહ્ન થતાં થતાં તો વસંતના બાળ જેવું શોભતું નગર ભરમના સ્વરૂપમાં પલટાઈ ગયું, અનેક સ્ત્રી-પુરુષો નાસી ગયાં, અનેક અગ્નિદેવના ખપ્પરમાં હોમાઈ પ્રાણ-દેહ ગુમાવી બેઠાં. આ ભયંકર હત્યાકાંડ સીમાડાની બહાર જિભા રહી બાળ નાથે આંધ્રથી જલકાતી આંખો વડે જોયો. પોતાના નિમિત્તે

હજારો આગમાં શેકાઈ ગયાં. આ વિચાર આવતાં તેનો આત્મા વલોવાવા લાગ્યો. તેણે ચુરને ખરી વાત કરી માટે પોતાની જાનને ધિક્કારવા લાગ્યો.

થોડા સમયમાં આ દુર્ઘટનાના સમાચાર ગિરનારમાં વસતા યોગીઓને મળ્યા ત્યારે તેઓ ધૂંધુને નાથ બનાવનાર મુરુ પર ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા.

ધૂંધળીનાથના ચુરસ્થાનમાં આ સમાચારે ત્રાસ ફેલાવ્યો. તેમને હવે જ સમજાયું કે, ભેખ-ભગવાનની વાતો નહીં માનવાથી આવા ઘોર પાપના અકારણુ ભાગીદાર થયું પડ્યું. તેમણે ધૂંધળીનાથને ખોલાવી મંગાવ્યો.

‘ધૂંધુ, તમે નાથ બનાવી યોગમાર્ગમાં નિપુણ બનાવ્યો, તું સિદ્ધ બન્યો, છતાં આખરે દામની વાસ ન જ ગઈ? કોળીનો કોળી જ રહ્યો! થોડા અપરાધ માટે આખાવ ઢાંક શહેરને ભરમીભૂત કરતાં તને જરા પણ દયા ન આવી? તું ભેખમાં રહેવા લાયક નથી. અમે ભેળા મળી ખરા અંતઃકરણથી ભગવાન દત્તાત્રેય દેવને વિનવીએ છીએ કે તારામાં રહેલી તમામ યૌગિક સિદ્ધિઓ નાશ પામે. તારા જેવા તામસને હકયોગની પ્રક્રિયા બતાવવામાં અમારો આખોય પંથ વગોવાયો. સંખ્યાબંધ નિર્દોષો માર્યા ગયાં.’

આમ કહી ધૂંધળીનાથનો ભેખ તમામ નાથોએ મળીને હિતારી લીધો, તેની સિદ્ધિઓ નાશ પામી અને તે પૂર્વવત્ કોળી જ બની રહ્યો.

x

x

x

પ્રસ્તુત સિદ્ધકથાને લોકકથા નહીં પણ સત્ય ઘટના તરીકે આજના સૌરાષ્ટ્રવાસીઓ માને છે. ઢાંક પાછળથી વચ્ચું, જેડવાની રાજધાની બન્યું, પરંતુ તે નાના ગામડાથી આગળ વધી ઐશ્વર્ય મેળવી શક્યું નહીં.

૩ : સિદ્ધ મેકરણ

ધૂણે નાખ્યો ધરાર, આંખલિયુંની આગળે,
ત્રિશૂળ ત્રેલળ, મોટો ખોડે મેકરણ.

મુઘા જેવી હેમંતઋતુ ભરચુવાનીમાં મહાલતી હતી. સૂર્યોદય થયા છતાં આંખલિયુંમાં પક્ષી સગવળતાં ન હતાં. આખી રાત્રી જાણે બરફ વરસતો હોય તેવી ઠંડી પડી હોવાથી સૂર્ય મહારાજ ભિંચે ચડી આજનાં ઓવારે આવ્યા છતાં એક પણ ખેડૂત સીમ તરફ ફરકતો ન હતો.

‘હ નામ ! હ નામ ! કરતો એક યુવાન અસામાન્ય ટાટમાં ઠંડે પાણીએ નાહી પોતાનાં સ્તૂમડાં કપડાં સૂકવતો હતો. તેના શરીર પર પાણીનાં નાનાં નાનાં બિંદુઓ હોવા છતાં જરા પણ ઠંડીની ખુજરી ન હતી.

શરભંગ આશ્રમમાં આવ્યે આજે તેને ત્રીજો દિવસ જિત્તો હતો. જે દિવસમાં તે જે વર્ષ જેટલો જૂનો લાગતો હતો. વરોધા પડતર રહેલા શરભંગ આશ્રમમાં માનવીઓ આવતાં-જતાં થતાં હતાં.

કપડાં દોરી પર નાખી યુવાને ધિયું નેહું. આકાશમાં ધાકા પર લટકતી ઝાળા નેહું તે હરથો અને સ્વર્ગન બેઝે : ‘માનવીઓની પેડે સિદ્ધોમાં પણ આવી પામરતા રહેતી હશે ! આ કનમનવાદી ભોડા ધોડા-ઝોળા ફેરવી પોતાની મદના જગતના હારે છે. તેને સોરઠમાં પોતાની જડ જમાવવી જરૂર છે. કેવળ આલિશ ખ્યાલો ? ધર, કુટુંબ અને વર્ણાશ્રમની જગતની દ્રષ્ટી આકરી ધ્યેયસાધના સાધ્ય પછી પણ ખૂજવાની જૂરી ભાવના જડી નથી. દુઃસ્વસ્તીદાસજી દેવદેવ કહી ગયા છે :

કંચન તજયો સદ્ગ હૈ સદ્ગ ત્રિયાક્ષો નેહ ।

માન યદાદે દેવના દુઃખ તજનો વહા ।

આટલું બોલી યુવાને ઉઠી દીધી નાનાં ધોડા અને એકેએક

ઉતારી ધૂણાની ગાજુમાં દૂધી દીધી.

દરેજા ગામડે ગામડે ફરતાં દત્ત નાથોનાં ધોડા અને ઝોળી આજે ત્રણ દિવસ થયાં આવ્યાં નહીં; આથી લોકોમાં આશ્ચર્ય ફેલાયું. એના કરતાં વધારે તો દત્ત નાથોમાં આશ્ચર્ય ફેલાતું ગયું. સહુ નાથ મળી ચર્ચા કરવા લાગ્યા કે એવો જે માથાંવાળો કયો માનવી જાગ્યો કે દત્ત નાથોની અંતરીક્ષ ફરતી ઝોળીને તે નીચે ઉતારી નાથોની સિદ્ધિને પડકારે !

ગોરક્ષ નાથો, કાનીફ નાથો, ઓધડ, કંથડ વગેરેમાં દત્ત નાથો મુખ્ય મનાતા. તે દરેક પંથવાળાઓને ડારતા. તેમની સિદ્ધિઓ અમોઘ અને અપાર મનાતી. ભેખ સમાજ શિવરાત્રીના મેળામાં ગરવાની તળેટી-માં મળતો ત્યારે તેમનું આસન મુખ્ય પડતું. દામોદર કુંડમાં સર્વપ્રથમ નાહવાનો હક્ક તેમનો રહેતો. ભવનાથની ધજા તેજ અડાવતા. તેમના ચેલાઓમાં મોટો ભાગ દિગમ્બર રહેતો. તેમની જમાનમાં પાકું સંગદન હતું. ભેખમાં તેમની ભવ્યતા પૂજતી. તેમના આશ્રમમાં યોગીઓ અને યોગિનીઓનો મોટો સમુદાય રહેતો. જૂનાગઢનાં ચૂડાસમા રા'થી આરંભી ણાદશાહના ફોજદારો અને નવાબો સુધી એકધારી દત્ત નાથોની માન્યતા ચાલી આવતી હતી. દત્ત નાથોનો મહંત ગામમાં આવતો ત્યારે ધોળે દિવસે તેની પાસખી આગજ મશાલ બજતી. છડી, છત્ર અને પાંચસો દિગમ્બરો તેમની આસપાસ વીંટાઈને ચાલતા. આ દાડ અદારમો સદી સુધી ટકી રહ્યો હતો. તેમનાથી નવાબ ડરતો અને તેમના લાગાટકમાં જરા પણ હસ્તક્ષેપ કરતો નહીં. જૂનાગઢના નવાબોને હિંદુ-મુસ્લિમ બંને-કોમ પ્રત્યે સમ-ભાવના રાખતાં આ નાથોએ શીખવ્યું હતું. નાથો ધારે તો નવાબીના પાયા ડગમગાવી નાખે તેમ મનાતું. નવાબના નાગર દીવાનો નાથોને પૂજતા. નાથોની ઝોળી અંતરીક્ષમાં ફરતી. સોરઠી પ્રજા તેમને દેવાધિદેવ માનતી, પૂજતી અને સન્માન સાથે પોતાનાં ગામોએ પધરામણી કરાવતી.

આવા નાથોનાં ઝોળી-ધોડા નીચે ઉતારી લેવાં એ નાનીમની

વાત ન હતી. નાથમંડળ પોતાના પ્રતિરૂપીનું પાણી માપવા ગિરનારનાં જિંઘેરાં શિખરોથી નીચે જતકું. ગિરનારના મૂંગા પથ્થરો નાથોની ચાખડીઓથી જોલતા થયા. અલખનો નાદ કરતા, શીંગોએ બખવતા બસો દિગમ્બર નાથ જૂનાગઢના પાદરમાંથી નીકળ્યા ત્યારે જનતા હેયતાઈ ગઈ. નવાખી ડગમગવા લાગી.

લોકોનાં વંદન ઝીલતો નાથસમુદાય અલખના નાદે ગગન ગમવનો આગળ વગડના માર્ગે વળ્યો. આટલેક ગાઉ ચાલતાં પુરાણી જગ્યામાં નવા ગ્રાણ્ય પૂરતો શરણના અવતાર સમા એક નવયુવાનને તેમણે ધૂણા પર બેઠેલો જોયો. સામે આઈ આશાપુરીની ચૂંદડી પીંટાયેલ ત્રિશૂળ જીભું હતું, તેની બાજુમાં સિદ્ધ ઝોળી અને ધોદ્ધા પૂર્વા હતાં.

‘અલખ !’ દરથી જુવાનને જોતાં નાથોના મહંતે અવાજ કર્યો. પાછળના તમામ નાથોએ મહંતના નાદને પકડી સામટો અલખનો નાદ ઉચ્ચાર્યો.

‘શ નામ !’ સામેથી જુવાને અવાજ કર્યો, અવાજમાં મૃદુતા હતી. સાથે સાથે નાથોની યૌગિક સિદ્ધિઓના ગર્વને પડકારતો ભાવ હતો. દત્ત નાથોનો મહંત પાસે આવ્યો અને ફરી અલખનો જોરથી નાદ કર્યો. જગાણમાં મુંવાને શ નામ ! શ નામ ! એ જ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા.

‘કેણુ છે જુવાન ?’ નાથે પ્રશ્ન કર્યો.

‘સત્પથી કાપડી, સાચો જીવનપંથ જાણનાર. આઈ આશાપુરીનો બાળક.’

‘ગિરનારના સિદ્ધોને પડકારનાર જુવાન, તું જેવના જોડિયાઓને જગાડના પહેલાં શી તૈયારી કરી આવ્યો છે, કહીશ ?’

‘આઈ આશાપુરીના જોળલા ખૂંદનાર તેના બેટડા કાચા હોતા નથી નાથશ ! કાપડી રાત્ર કહેવાય છે. આ વાન ભેખ ભગવાન જાણે છે.’

‘કઈ ધરતીનાં ધાવણુ ધાવ્યો છું?’ નાથજીએ યુવાનનું વર્તન જાણવા માટે પ્રશ્ન કર્યો.

‘કરજોડે અસાંજે વતન આવ્ય, બાપા!’ હસતાં હસતાં જુવાને જવાબ આપ્યો.

‘તું નાથનો નાથ થતા આવ્યો છે કેમ?’

‘ના, ડાડા! આપણા સહુનો નાથ અલખ ધણી છે. તેની પાસે આપણે સહુ ભેખ અને આપણી સિદ્ધિઓ પામર છે. આપણી જીવન-દારી મેરામના હાથમા છે. તેની રચનામા માથું મારનાર હું કોણ?’

‘અમારી નાથુની ઝોળી ઉતારનાર તું જ કે બીજો દ્રાઈ?’

‘નાથજી, હું ય નહીં અને બીજો ય નહીં. તમારા અભિમાનના ભારે ઝોળી અને ધોક્કા ધરતી પર આવી પડ્યાં. ગુરુ શરણગી માન મુકાવનાર તમારાં માન મુકાવે છે. સાધુ થયા પછી આત્મચિંતન મૂકી આવી ઇદ્રમજ રચવી અને લોકોમાં પૂજનું એ પાપ છે.’

‘અમાણં ઝોળી-ધોક્કા આપી મહંતની પાસે ક્ષમા માગી લે.’ એક ઉતાવળિયા નાથે કહ્યું.

‘મહાત્મા! ક્ષમા માગવા જેવું તો તમે કરી રહ્યા છો. વગર કારણે માબેટી સામે ઉવાડી એબે જિલા રહી, બેશરમી બતાવી રહ્યા છો. નમ રહેવામાં સાધુતા નથી.’ યુવાને બોલનારને જિધડો લીધો.

‘ભગવાન શંકર નમ રહે છે.’ નાથે કહ્યું.

‘મહાદેવ વિશ્વકલ્યાણ માટે ઝેર પી ગયા હતા. એવા મહા-પુરોહતનું અનુકરણ કરનારે કદી ઝેર પીધાં છે? બોલો, તમારામાંથી દ્રાઈ વિષ પચાવવા તૈયાર છે?’

વાત વધતી જાણી મહંતે ઝોળી લેવા પોતાના ચેલાઓને ઇશારત કરી. એક શિષ્ય ઉપાડવા ગયો પરંતુ તેનાથી ઝોળી કે ધોક્કા જીપડ્યાં નહીં. ત્યારે બે થયા, પછી ચાર, છ, આઠ, દશ સાથે મળી ઝોળી ઉપાડવા લાગ્યા. પણ ઝોળી મૂળ રથાનથી જરા પણ ખસી નહીં. ધોક્કા જમીન સાથે જ ચોટી ગયો. નાથો થાકી ગયા અને

આ અદ્ભુત યુવાન તરફ જોઈ રહ્યા.

‘ભાઈઓ ! તમે નકામી શક્તિ વેડફે છો. ઝોળી-ધોકાને ગુરુ શરભંગીનું સ્થાન ગમે છે. તેને તમારી જગ્યામાં આવવું ગમતું નથી, તમે એને લઈ જવાની ખોટી શુદ્ધ કરો છો.’ આમ કહી યુવાન હસવા લાગ્યો.

યુવાનના વ્યંગથી, સહજ નરમ પડી મહાંત બોલ્યા : ‘આપણે સદૃષ્ટિ બેખલાઈ ઝો છીએ, યુવાન ! બાનાની પત લેવી એમાં શોભા નથી. તું પાકા સિદ્ધનો શિષ્ય છે એમ સમજાય છે, ભાઈ ! તું કચ્છમાં જ અને તારી માબોમની સેવા કર. એ કાચબાની પીઠ પર તારા જેવા શેપનાગની જરૂર છે. બે સિદ્ધો સાથે રહી શકે નહીં; આપણી અધકામણીથી સિદ્ધતા વગરવાગે. નાથો અહીં વરસો થયાં રહે છે. તેમને સોરઠ માબોમ બની રહી છે. ગરવાની છાયા મુકી દોઈને ‘જવું ગમશે નહીં.’

‘નાથશ !’ યુવાન બોલ્યો, ‘આપ જેવા સિદ્ધપુરુષો માટે આવો મોઢ હાનિકર્તા છે. સૌરાષ્ટ્રમાં આપની જરૂર નથી. દેશકાળ બદલા-ગેલો છે. કાઠીના ભાલાથી વીધાતી, રાજઝોની પરસ્પરની લગાઈથી વીંખાતી, નવાનની કમ આવડતથી રેંસાતી અને મરાઠાપેશાના આંતરિક ઝઘડાઓથી પરેશાન થતી સોરઠી પ્રજાને સુખી કરવાની તમારામાં શક્તિ નથી. તમો બાહ્યગર બન્યા છો, ચમત્કારની વાતોથી જગ જીતવા નીકળ્યા છો, તમારી યોગિક પ્રક્રિયા દ્વારા સોરઠનો ઉદ્ધાર નથી. ગિરનારના વ્યામોહો છોડો. આ ગિરિરાજ દોઈનો થયો નથી, એણે મૂર્ધવંશી રાજ શર્યાનીનાં રાજ જોયાં છે, રૈવતનાં દર્શને એ આવજીનો બન્યો, તેના ઉઠગમાં બેસી, ભાર્ગવો તપ તપી મહાન બન્યા, ઈંદ્રનો ગર્વ ઊતર્યો, અશ્વિનીકુમારોને યજ્ઞભાગ મળ્યો, વ્યવનનો સફળ કાયાકલ્પ ગિરિરાજે નિહાળ્યો છે.

ગિરિરાજ ગિરનાર યાદવ મહારાણીઓનાં અજતેરંગ્યાં ચરણો વડે રંગાયો, નાગચણી સેનાને પોતાના માથા પર રાખી જમનને

ધારી ગૌરવાન્ધવ બન્ધો, મુલદા મળતાં અર્જુનના લેખ અહીં
 જિનયાં, નેમીનાથ-રાબુલની ગ્રાનગોષ્ઠિ સાંલળનાર ગિરિરાજે યાદવ-
 કુમારના આસનો જોયાં અને તેમની પ્રતિમાઓને છાતી પર યૈન્ય-
 માળા બનાવી આજ પણ રાખી રહ્યો છે. ચૂડાસમાના કીડારથાન
 સમા રા'ના રખેવાળ ગિરિરાજને કાંઈનોય પક્ષપાત કે મોહ નથી.
 તેના પર જમિયલશાહ અને શુરુદત બન્ને સાથે બેસી શકે છે. આ
 મૃજનમૂના પર્વતરાજ પરથી હવે તમારે વિદાય લેવાની વેળા આવી
 પહોંચી છે. સૌરાષ્ટ્રમાં લક્ષ્મિમાર્ગ પ્રવર્તશે. શાક્ત, શૈવ અને નાથ-
 પંથોએ પોતાની નામચૂડ પ્રજા પરથી દૂર કરવી પડશે, આમ કાળ
 ભાખી રહ્યો છે. તમને નહીં સમજાય તોપણ કાળ પોતાનું કામ કરશે જ.

આજથી તમારી વાંઝણી સિદ્ધિઓનો અંત આવે છે, ઝોળી-
 ઘોઢા હવે ફરી આલ નીચે નહીં ફરે, આઈ આસાપુરાના સેવકની
 વાણી અફર છે.

સિદ્ધિમાં સર્વસ્વ સમગ્ર જીવનાર સાધુઓએ દેશની સેવા કદી
 કરી નથી, જિલદું અદિત કર્યાનાં ઉદાહરણો મળે છે. પાશુપત, કૌલ
 અને કાપાલિકોના આંતરિક કલહથી સોમનાથનો પ્વંસ થયો, ગિરિ-
 રાજ પરના નાથદ્વારાને મેવાડમાં જવું પડ્યું. મથુરાનાં મંદિરોનો
 નાશ થયો. આ બધાંના મૂળમાં સાંપ્રદાયિક ખેંચતાણ જ કારણભૂત છે.'

શરમિંદા બની નાથો ઝોળી-ઘોઢા સાથે મયા પછી બીજે
 દિવસે આ યુવાન સિદ્ધ શરભંગ આશ્રમ મૂકી કચ્છના પંથે પશ્ચો.
 આ યુવાનનું નામ, મેકરણ કાપડી.

~

સિદ્ધ સંત મેકરણનો જન્મ વિ. સં. ૧૭૨૦-૨૫ની આસપાસ
 કચ્છમાં આવેલા ખોલડી નામે ગામમાં હતી રજપૂત હરદ્રોણજીને
 ઘેર પળાંબાઈના ઉદરે થયો હતો. તેમનાથી એક મોટા ભાઈ હતા,
 જેમનું નામ પતોજી. પતોજીની બેટક મુસલમાનોમાં વધારે પ્રમાણમાં

હોવાથી તેના પર ઇસ્લામનો રંગ ઠીક પ્રમાણમાં ચડી ગયો હતો. તે કાફીઓ, ભગ્નો અને ઇસ્લામના લાવોથી ભરપૂર બેતો બોલના, બ્યારે મેકાઇ હિંદુત્વની હવામાં બિછાઈ હતા.

એક દિવસ મોટાભાઈના ઇસ્લામી લાવોથી યાત્રી ઘર મુઝી મેકાઇ કાઈને કહ્યા વિના રવાના થઈ ગયા.

કચ્છ પર આ વખતે રાવ ખેંગારના વંશધર રાવ ભારાનું શાસન ચાલતું હતું. તેમનો પુત્ર દેશલ યુવરાજપદ પર હતો. પિતા-પુત્ર વચ્ચે મુમેળ ન હોવાથી રાજ્યકારભાર ઠીક રીતે ચાલતો ન હતો. છતાં રાઓશ્રી ખેંગારજીની રાજ્યવ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી અને તેમની છાયા હેઠળ સુધી સારા નાબૂદ થયેલી ન હોવાથી કચ્છ પ્રદેશ સુખી ગણાતો. આજ પછી ત્યારના સમયથી હિંદવંતી પ્રચલિત છે કે 'મેળવ્યું ખેંગારે ને ભોગવ્યું ભારે.'

માર્ગમાં મેકાઇને અંત્રિજી નામે એક સત્પુરવ મળી આવ્યા. તેમણે મેકાઇને કાપડી પંથની દીક્ષા આપી યોગમાર્ગનું દર્શન કરાવ્યું. મેકાઇનું નામ ત્યારથી મેકરણ રાજ પડ્યું. ગુરુ સાથે મેકરણજી હિંગલાજ કે જે કચ્છ, પારકર, દડા અને સિંધના મધ્યભાગની છટ્ટદેવી આઈ આશાપુરા નામે ઓગળાય છે, તેને પરસવા ગયા. ખોરાસાના રણના મહાનતર માર્ગને પાર કરી ગુરુશિષ્ય હિંગલાજના પહાડમાં આવ્યા. ત્યાં એકાદ અડવાડિયું રહી, દક્ષિણ માર્ગના નિયમ પ્રમાણે સાધના કરતાં હિંગોલ દેવીનાં સાક્ષાત્ દર્શન થયાં. આઈ આશાપુરાનો પંજો મળતાં મેકરણ સિદ્ધ બન્યા. ગુરુમથા તેઓ યોગમાર્ગમાં નિપુણ થયા. હિંગલાજ પરસી સૌરાષ્ટ્રમાં આવતાં શરભગનો ખાલી પડેલ આશ્રમ ગમી જતાં ઉજ્જડ બેડા વસાવવા ત્યાં ધૂણે નાખી બેસી ગયા.

મેકરણ રાજને સોરઠમાં રહી સરજા જેવા તેજસ્વી કાકી યુવાનોને સુધારવા હતા. તેમનાં વેડફાનાં શૌર્યધનને સ્વાયતી સોરઠની સામી સેવાના રાદે વાપરવાં હતાં. તે લાવો મેકરણને સોરઠ મુકરાણ અકાળે બિચા થયેલા પ્રસન્નને હાઈ એમના એમ જ રહી

ગયા. મેકરણ રાજને સોરઠની કાયા પલટાવવી હતી. જડેજ, ઝાલા, ચૂડાસમા, વાઘેલા આ બધા રાજવીઓ સાથે ખાયર, ખુમાણ, વાળા અને અવરતિયા કાઠી ભાઈઓને બેટીવહેવારે બેડી સૌરાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ રાષ્ટ્ર બનાવવું હતું. નષ્ટ થતી ઇસ્લામી સત્તાના કાળમાં તેની સામા થવું સહજ વાત હતી, પણ દોરનારના અભાવે સૌરાષ્ટ્ર ચૂંથાતો હતો. તેની ઉત્તમોત્તમ શક્તિઓ વ્યવસ્થા વિના વેડફાતી હતી. કોઈને તેની પરવા ન હતી. સંત મેકરણ હૃદયના ભાવોને હૃદયમાં ભરી કચ્છમા ગયા.

હુંગરની હારમાળા પૂરી થાય છે અને જ્યાંથી સિંધ-કચ્છના રણનો આરંભ થાય છે, જેને ખાવડાનું રણ કહે છે, જે રણમાં જિંટાની હારની હાર ગાયબ થઈ જાય, પોરોની પોરો રેતીના થરમાં સમાઈ જાય, જીવતાં માનવીઓ વટાળમાં અવળ પાંથે ચડી ધરતી માતાના પેટાળમાં સમાઈ જાય, એવી કાળની વૃત્યભૂમિનાં કાંઈ પર ધ્રંગ લોડાઈ નામે સ્થાન પર મેકરણે ઝૂંપડી બનાવી. જ્યાં આડે પહોર વાયુદેવના મુસવાટા સંભળાય, જ્યાંથી સિંધ-પારકરનો રાજમાર્ગ જનારનાં હૈયાં બેસાડતો ચાલો જાય છે, ત્યાં આઈ આશાપુરાનાં ધાનક સ્થપાયાં. ત્રિશક્તિ ખોડી છ નામના અવાજે દિશાઓ ગજવતા સિદ્ધ સંત મેકરણે સેવાવત આરંભ્યાં. ધૂણે એતાવ્યો. આજે પણ ત્યાં મેકાપંથીઓની પરંપરા જળવાઈ રહી છે.

મેકરણ રાજના લાલારામ અને મોતીરામ નામે આનાંકિત સાથીદારો હતા. વહેલી પરીઠમાં જિંટી મહાત્માજી તે બન્નેને મીઠે અવાજે બોલાવતા: ‘બેટા લાલારામ ! મોતીરામ !! વેળા થઈ. બહાર આવો અને કામે લાજો.’ આમ કહી ઝૂંપડી ઉઘાડી લાલા નામે ગંધકા-ને અને મોતિયા કૃતરાને જોગીરાજ બહાર કાઢે. બન્ને રાજના ચરણ સૂંધનાં નમી પડે.

મેકરણ રાજ ગંધકા પર જાલકું મૂકે અને બાંધી, રણમાર્ગે હાંકી મૂકે. જાલકાની બન્ને

સિદ્ધ-

માટલાં મૂકે. માર્ગમાં મુસાફર સામે મળે તો ગધેડો જીભો રહે. મુસાફરો માટલામાંથી પાણી પી તૃપ્તિ અનુભવે. મેકરણ સંત લાસાના ગુણ ગાતા કે, 'મારો લાલિયો લાખ ટકાનો છે, લાઈ ઓનો લાઈ છે. તારું જીવન લખવા જેવું છે. બેયાર લાખ ધોડાં તારા માથા પર ધોળ્યાં કરી ફેંટી દેવા જેવો તું છે.'

ક્યારેક સંત માત્ર લેવા લાલિયાને અને મોતિયાને ભુજ મોકલે. મોતિયાની ડોકમાં લગાડેલી ચિટ્ટી વાંચી વેપારીઓ લાલિયા પર ભાર ભરી દે. લાલિયો બરાબર તમામ માલ ધ્રંગ લાવી મહાત્માજીની સામે જ જીભો રહે. મહાત્માજી તમામ માલ ઉતારી લે. મોતિયાની ડોક ચિટ્ટી હોય જ. તે વાંચી માલ મેળવી લેવાય.

માર્ગે મોતિયો લાલિયાની રક્ષા કરેલો, ત્યારે લાલિયો સીધે માર્ગે ધ્રંગ જ આવતો. આ હતો સિદ્ધરાજની પરમ સિદ્ધિનો એક પ્રકાર કે જેના સહવાસે પશુઓ પામરતા બૂલી સંપૂર્ણ બુદ્ધિપૂર્વકનાં કામ કરતાં થઈ ગયાં.

ધીમે ધીમે માનવસમાજ આવવા લાગ્યો. ઝોળી ફરતી થઇ. વટેમાર્ગીઓને પાણી સાથે અન્ન, આસન આપવાની જોગવાઈ થવા લાગી. દરરોજ ઝોળીમાંથી સર્વપ્રથમ લાલારામ અને મોતીરામ સંતનો ભાગ નીકળતો.

સમય જતાં ધર્મશાળા બંધાઈ. મકાનો ચણ્યાયાં. શિષ્યવર્ગ વધવા લાગ્યો. જ્યાં ખૂંપડી, લાસો, મોતી અને મહાત્માજી હતા ત્યાં ખાનુ ગામ વસી ગયું. રા'ભારાનો આ અરસામાં દેહાંત થયો. તેમની ગાદીએ તેમના પુત્ર રાજો શ્રી દેશલજી આવ્યા.

*

શરદ વીની ગયાને પાંચ માસ થયા હતા. હવે તો વસંત પણ પ્રીત્મના રૂપમાં પલટાતી હતી. હરિયાળા પ્રદેશમાં પીળા રંગની પીંછી ફરતી હતી. રજકંઠે સવાર થતું હતું. સરસ્વતી બાલકૃષ્ણનાં કિરણો

રેતીને સોનાનો રંગ પાઈ નવા રંગોમાં પલટાવનાં હતાં.

નગર દફાના માર્ગે જોગીરાજ મેકરણ એકલા જતા હતા. તેવામાં નગર પાસેના મિનારા પરથી સનારની નમાજની બાંગનો અવાજ આવતો હતો. તમાશુ વળૂ કરતા હતા. કોઈ સીજદો કરવાનો છલો ઝાટકતા હતા. કોઈ વળૂ થઈ ગયેલા નમાજ પઢવા જતા હતા. બાંગના પોકાર સાથે જ નામ ! જ નામ ! આવા સ્વરો મુઝિમોના કાન પર અથડાવા લાગ્યા. આવા વિસવાદી સ્વરો સાંભળનારને ગમ્યા નહીં. એક મૌલવીએ મઝિદની નીચે જિતરી હાંક મારી, 'જિભો રહે એથ મુસાફર !'

સંત મેકરણે જિયું જોયું. સામે એક પડછંદ કાયાવાળો મુસ્લિમ જોયો. તેની આખોમા એક પ્રકારનું ખુનસ દેખાયું. તે ત્યાં જ જિભા રહ્યા અને જિંચે અવાજે બોલ્યા, 'જ નામ !' હરમિયા રંગની કફની પ્રભાતના પહોરના ધીમા ધવનની લહેરમાં જિડવા લાગી.

પેલા મુસ્લિમ પુરખે નજીક આવી જોયું. માથા પરની કાપડી-શાહી ટાપી, શરીર પર હરમિયા કફની, ગળાની ઝાળા અને કપાળમા આડી લાલ અને કાળા બે લીટીઓ જોઈ તેણે અનુમાન દોયું. 'કે આ કોઈ કાપડી રાજ છે.

'કોણુ છો ? કોઈ ધર્મનું જાન છે કે નથી ? તારે માથે કોઈ ઉગ્તાદ હોય તેમ દેખાતું નથી. નયુરો દેખાય છે.' એવી ધાસે મૌલવી બોલી ગયો.

'કેમ લાઈ, આમ બોલતું પડે છે ?' મહાન્માએ પ્રશ્ન કર્યો.

'બાંગ સાંભળતો નથી. મઝહબનો-ધર્મનો કાયદો છે કે દરેક ઇન્સાને ખુદાઈ લખ્ત સાંભળાય ત્યારે ઇજ્જત કરવી, લાગે છે બે'રો હોઈશ.'

'નારે બાપા, જરાય બે'રો નથી.' જોગીરાજે કહ્યું, 'ખાનુ સાંભળું છું, માટેજ સુરમાં સુર પુરાવ્યો, જ નામ ! જ નામ !'

'સામે બોલાય નહીં, સમજ્યો બાપા ! બાંગ સાંભળી અદબ રાખી જિયું રહેનાય. હરકોઈ લેખનો આ ધર્મ છે,'

‘એ...મ. આ ધર્મ છે. ત્યારે છું નામ’ એ શું શબ્દ નથી ? તમે મુસ્લિમો તેની અદ્ય સાચવો ખરા ?’

‘નહીં !’ મોલવી બોલ્યો. ‘કુરાને શરીફ વિના કોઈ પણ શબ્દની અદ્ય કરવા ઇસ્લામ ગળત બધાયેલ નથી. આલમના નેક શબ્દો પાક મજહબીઓ માટે કુરાને શરીફમાં જ છે. આ શબ્દોની અદ્ય કરનાર પર ખુદાતઆલાની રહમ જિતરે છે.’

‘વાહ વાહ ! ભાઈ ! ત્યારે છું નામની કશી કિંમત જ નહીં, એમ જ ને ?’

‘એ તો તમારો મજહબ જાણે. અમારો મજહબ કહે છે કે, બાંગ સંભળી બિનું રહેવું જોઈએ. ને ‘અસ્લાહ અકબર’ આ લફજની ઇજ્જત સાચવવી અને સચવાવવી.’

‘ભૂલો છો મિયાં સાહેબ. આમ કર બતાવી મજહબી લાવના પૂરી કરાવવી એ ખીજ આદમી માટે રહેવા દો. આ કલેતર ભુલું છે. મજહબના નામે ઈસ્માન મટી શયનાન બનનાર દોરત ! મજહબ નહીં સિખાના આપસ મેં ઘેર રખના.’ આમ કહી મેકરણે મિયાં સાહેબ સામે આગદાર આંખો નોંધી. મિયાં હીલા પડી ગયા.

ફરી જોગીરાજ બોલ્યા, ‘મિયાં સાહેબ, બાંગ એમ પોદારાય નહીં, બાંગ તો એવું નામ કે જે અવાજે વહેતાં પાણી થઈ જાય, વાંછરે માનનાં આંચળ મોંથી મૂકી ધાવતું અટકાવી સાંભળવા લાગે, પશુ-પક્ષીઓની ગતિ અટકી જાય, દશે દિશાઓ સાદ પુરાવા લાગે. બોલો આવી બાંગ દેતાં આવડે છે ? નહિતર હું પોકારી બનાવું !’

‘કેવો છે ?’ મિયાંએ આગળ પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘કયે ગામ રહે છે ?’ જોગીરાજ જવાબમાં ગણગણવા લાગ્યા :

‘ગામ ખોંલડી ગુરુ ગાંગજી ભટ્ટીરા કુળમાં લાણ,
હુવા-નેણુલે નીરખો હેતે હરખો-સત ગુરુકા મેં પંત લિયા...’

‘કોણ કાકા મેકરણ !’ મસ્જિદનો ઉંજરો ચડનાં એક ઓળ-

ખીતો સંધી બોલ્યો, ‘જઓ, ડાડા, જઓ, અમારા મૌલવી સાહેબ આપને પિછાનતા નથી એટલે આમ થયું. આપ હિંદુ અને મુસ્લિમ બંનેને પૂજવા ચોખ્ખા છો.’ આમ કહી જોગીરાજને નમી સંધીઓ સગિવડ પર ચડવા લાગ્યા.

સિદ્ધરાજ હસી પડ્યા અને બોલ્યા કે :—

‘ઠાકર જે કુકાચો મુઠ્ઠા ડીની બાંગ,
ઉત માલિક જે ધરજો ન ઠેા તરો કે તાંગ.

ઠાકર મંદિરના પૂજારીઓએ ઝાલર ઠોકી અને મસ્જિદનાં મુઠ્ઠાં-ઓએ બાગ પોકારી. પણ માલિકના ધરનો તેમને જરા પણ પત્તો મળ્યો નથી. એવા પૂજારીઓ અને મુઠ્ઠાંઓને સંભળાવ્યું જોઈએ કે :—

હાથો થીંદો નાથો થીંદો હાથ ન છોંપો હી,
નાઈપોઈને ફૂટરો થીંદો અલા ન મિડિરો ઘ.

જિંબેસ કરવાથી કે નાહીત્રોઈ ફૂટડા થવાથી કશું વળવાનું નથી, જે જોયો હાથ કરી ડોઈને ઘન આપયમમાં આવશે નહીં તો.

નમાઝ થોડીવાર મહાત્માના આ ચાલુકના ઘા પડતાં ઘડી-લર નમાજ ભૂલી ગયા. એક બોલ્યો, ‘દોરત ! ખરેખર આ માનવી પીર છે.’ મેકરણ મહાત્મા તેના તરફ ફરી કહેવા લાગ્યા :

‘પીર પેગંબર ઓલિયા મિડે વેઆ મરી,
ઓંલુ ઉડાંજ્યું આલીયું નાવો કોઈ વરી.’

પીર પેગંબર ઓલિયા તમામ મરી ખૂટ્યા, તેમનાં મોતની વાતો કરનાર ત્યાંથી આવ્યો નથી.’ આટલું કહી જોગીરાજ ચાલના થયા.

✽

ધર મૂકી બહાર નીકળનાર માનવીનાં ગાત્ર ગાળી નાખે તેવી ટાઢ પડતી હતી. લોકો કહેતા હતા કે આજે હેમાળો કચ્છના રણને મળવા આવ્યો છે. બહારની ટાઢથી પણ દિલને વધુ થરથરાવી નાખે એવી અપકીર્તિ આલેખતાં પીર મેકરણના નામ સામે તાજાં લખાવેલાં

પુરાણો પાઠાં હતાં.

લીરબાઈ નામે એક આહીર કન્યા પોતાના સાથથી વિખૂટી પડી રણમાં પાણી વિના તરફડતી હતી. જોગીરાજ લાલિયાની પીઠ પરનું પાણી પૂરું થયું હોવાથી તે જૂંપડી પર આવ્યો. સંત મેકરણ લાલિયાના ભાવો સમજી ગયા અને નવાં પાણીનાં માટલાં ગૂણામાં ગોઠવી પોતે પાછળ પાછળ ગયા. લાલિયો લીરબાઈ કે જે શખવત પડી હતી ત્યાં આવી બિમો રહ્યો. મહાત્માજીએ લીરબાઈને પાણી પાઈ શુદ્ધિમાં આણી. બરાબર શુદ્ધિમાં આવતાં ધ્રંગમાં લાવ્યા. ત્યારથી લીરબાઈ જીવનદાતાને સદ્ગુરુ માની તે જગ્યામાં જ રહી ગઈ. અનેક પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં પોતાને ઘેર ન જ ગઈ. સંતસહવાસે તેની વાણી બગી. મા શારદાએ મંદિર કરી ગુરગુણો ગાનાં ગાતાં જગ્યાની રેલ કરતી. તે દરેરાજ સવારે વાસીદું વાળતાં બિંચે સ્વરે ગાતી કે-

જામાણો જો જૂડીયો બાવા, એવો ધ્રંગ જો અખાડો,
મેકરણ મુજો ભા-તોજી ગાલજો મુકે સચો સા
મેકરણ મુજો ભા-ખાવો.....

સમય જતાં લીરબાઈની ધટનાએ મોટું સ્વરૂપ પકડ્યું. કણોપકણું વાન રા' દેશલજીના કાન પર પહોંચી.

‘રા બાવા, કવિઓનાં ભાખાં સાચાં પાઠાં.

માયા વડી મોહિની જે જા વજરમે ગાળા,
સાંગો ચોંતો સલવાણા મિડે થવ્યા ને પાળા.

માયા જળર મોહિની છે, જેનાં બંધનો વજ જેવાં મજા-જૂત છે. તેના બંધનમાં ચણા અને પાળા તમામ આવી જાય છે. મેકરણ જોગીએ લીરબાઈ નામની આદિરાણી ઘરમાં રાખી છે. તેનાં સાસરિયાંએ મારવા જે ચાર વાર હલ્લા કર્યા પણ ફાવ્યા નહીં. બાવો ચમત્કારી છે. લોકો તેનાથી ડરે છે.’ એક દરબારીએ રા' દેશલજીના કાનમાં જિય રેડવા યત્ન કર્યો.

આ સાંભળી રાઝોશ્રી દેશલજી ઉપેક્ષાવૃત્તિથી બોલ્યા, ‘આપણે શું ? લાકડું લાકડાને ભારે ભાંગી પડશે.’

‘જીયેરા ! આપના વિચાર ઉમદ્ર છે. પરંતુ બાવા ! આજ યોગીઓ વધતાં દેશમાં અનાચાર વધી જશે. રાજનો ધર્મ છે કે સાચાખોટાની પરીક્ષા લેવી. બાઈનાં સાસરિયાં આપનાં પ્રભજન છે. રાજ ન્યાય કરે નહીં એમાં રાજની ઇજ્જત નથી. પછી તો બાવાની ઇચ્છા.’ પેલા દરબારીએ ખૂબ જ ભારપૂર્વક પોતાની વાતને મજબૂત રીતે ફરી કહી બતાવી.

ઉપરાઉપરી બેચાર દિવસ આ જ ચર્ચા દરબારમાં થતાં આખરે રાઝોશ્રી દેશલજી પાંચ ઘોડે ધ્રુવ-લોહારી તરફ સાંજના રવાના થયા. પેલા દરબારીએ સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે બાવા રાત્રીને વખતે પોતાના ઓરડામાં બાઈને સુવડાવે છે. આથી રાત્રે જાતે જઈ તપાસ કરવાનું યોગ્ય ધાયું.

અંધારી રાત જમી હતી. પવનદેવે પોતાની ગતિ સમેટી લીધી હોવાથી તમામ રથાને શાંતિ જ્યારે ગઈ હતી. રાત્રે ધીમે કદમે ઘોડાં ધ્રુવ બહાર જિલાં રાખી મહાત્માના રથાનની વાટ લીધી. સર્વત્ર નિરતબધતા હતી. આશ્રમની દીવાલની ખૂબ જ નજીકમાં ગયા, ત્યારે મુખ્ય ઓરડામાંથી ધીમે ધીમે અવાજ આવતો સંભળાવા લાગ્યો. રાત્ર દરવાજો વટાવી અંદર દાખલ થયા. અંગરક્ષકોએ સાવધ બની રાઝોશ્રીનું ચપળતાથી અનુકરણ કર્યું. પાંચે જાણ દીવાલની આથે જ્યાંથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ આવી જિલા રક્ષા.

‘બાપુ ! લોહીએ આપની નિંદા કરવામાં હવે તો માઝા મૂકી છે.’ સ્ત્રીના જેવો મંદ સ્વર આવ્યો. રાત્ર કમાડે નજીક સરકી ગયા.

‘હીર ! આમાં દુઃખ માનવા જેવું શું છે ?’ મહાત્મા મેકરણનો અવાજ જોરથી આવવા લાગ્યો. રાત્રની અધોરતા વધવા લાગી. તેમનો હાથ તલવારની મૂક પર ગયો. પાસવાને હાથ પકડી ધીરજ રાખવા મૂંઝી ઇશારત ફરી, બાવા મેકરણનો અવાજ આવ્યો :

‘સાકરને નહિ જાણનારા અક્કલહીણા ગોળને વખાણે. બિચારા ખેડૂતો સાકરની મીઠાઈઓને શું જાણે?’

‘સાંભળ્યું છે કે રા’બાવા સુધી વાત પહોંચી છે. રા’દેશલ દરબારમાં રસધી આપની વાતો સાંભળે છે.’ સ્ત્રીનો ચોખ્ખો અવાજ સંભળાયો.

‘આમાં રાવનો દોષ નથી, લીરુ !

સંગત જે’ જ સુફલી જ નમે રામ નાથ રાજ,
જે’ જે’ પૂંછણે પાછતે’ જ બગડી ગઈ બાજ.

જેઓ ખૂરી સોખત કરે છે, તેમાં રામ રાજ નથી. જેમને પૂંછડે પાછ લેકો પડ્યા છે તેમની બાજ બગડી ગઈ છે.’

‘રાવના પૂંછડે આજે પાછ મળી આવ્યા છે.’

છેલ્લા શબ્દો સાંભળતાં રાવ અકળાઈ ગયો. તેણે કમાડ પર ટકર કરી કહ્યું, ‘ખોલો, કોણ છે અંદર?’

મહાત્માજીએ ઊઠી ઓરડાનાં બે કમાડો ઉઘાડતાં કહ્યું : ‘આવો રા’બાવા ! સાધુની ઠીક સમયે સંભાળ લેવા આવ્યા.’

રાવે આવતાં જ ઓરડાની તમામ બાજુ જોઈ લીધી. જેનો અવાજ સાંભળી કમાડ ઉઘાડ્યાં હતાં તે સ્ત્રી ઓરડામાં ન હતી. રાવના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તે બારણાં વચ્ચે જ સ્થગિત થઈ બેઠો રહ્યો.

‘કેમ રાવ બાવા, ઓરડા જેવા આવ્યા હતા? જોઈ લીધી? કુચ્છનું રાજ કરતાં આવી મતિ કેમ સૂત્રી? મણિધરના રાક્ષા ખોદવાની સલાહ આપનારે આપી, પરંતુ તમારે મનમાં ત્રિચાર્યું હતું. સારું, હજી પંચુ જોઈ લો. બાવાએ ક્યાંય છુપાવી તો નથી ને?’

રાવ ભોંકા પડ્યા. ઓરડામાં ઘૂંસ્યા, તેના પર મહાત્માજી અને સામે આઈ આશાપુત્રનું ત્રિચળ-માથે ચૂંદડી ઓઢાડેલ. આટલું જ દેખાતું હતું. રાવને ખાતરી હતી કે અંદર સ્ત્રી છે. અવાજ પારખ્યો હતો. તેમને ખાતરી થઈ કે માસધી આજે સિદ્ધ પુરુષની વિનાકારણે છેડતી થઈ. રાવ નમ્રબાવે બોલ્યા : ‘લગવનું સેવક બૂલ

માટે ક્ષમા માગે છે આપ પરમ યોગેશ્વર છો, તેની આજ્ઞા આતરી થાય છે હું આપના હિંદો જોવા આ-નો હતો, તેમા કસોય બચાવ કરતો નથી સાથે સ્ત્રીનો અગળ ઓરડામાથી આવતો હતો, તે રાત પછી તેટલી જ સુત છે

‘ત્યારે મ્મ પકડી લેના નથી, ગળનું’ ખડખડા હસના હસતા મહાત્મા બોલ્યા

‘આપની યૌગિક સિદ્ધિઓના અપ્રતિહત વેગ પામે મારી રાજસત્તા લાગ્યા બન છે નિશ્ચયિતનો ગજદડ સિપ્પના બ્રહ્મદડ પામે નિષ્ફળ ગયો એની જ સ્થિતિ આજે કર્મના ગરની બની છે’ ગવે તમામ માતો સાક્ષ સાક્ષ શબ્દોમા કહી પોતાની અશક્તિનો એકરાગ ધ્યેય

‘રાત્રી હીર માર્ગ ઓરડામા જ છે ગોધી લો’ યોગીનને કહ્યું ‘જુઓ, આ સામે શું છે?’ મેં-રજુ આઈ આશાપુગના નિશ્ચય તર આગળી ચીધી

‘એ આઈ આશાપુગનું પ્રતીક છે, યોગીરંજન’

‘રા બાવા, અમારા સાધુઓની નજરમા તમામ સ્ત્રીઓ આઈ આશાપુગના રૂપો જ છે મા અને સ્ત્રીરૂપમ લિલતા અમારી દષ્ટિમા નથી સામે જુઓ, માના સ્થાને કાણુ છે?’

ગત્ર દેશલે આઈના નિશ્ચય પર નજર કરી તો તેને હીંગબાઈ જોનામા આવી રાવ મહા માના ચગણુમા નમી પચ્ચો અને બોલ્યો ‘મહાત્માજી, આપ પીર છો’

‘ગન’

પીર પીર કુરો કર્ષો પીરજી નાય ખાણુ,

પાચ ઈંદ્રી વશ કરે પીર થી દા પાણુ

પીર પીર શું કરી ગયા છો ! જો પાચે ઈંદ્રિયોને વશ કરી શકો તો તમો પોતે પણ પીર છો’

રાવે યોગીગજ મેકજી રાગના ચરણોમા પોતાની જરી ભરેલ

કિંમતી શાલ ધરી દીધી. મહાત્માજીએ શાલને ધૂણીમાં સળગતા અગ્નિ પર મૂકી દીધી. જોતજોતામાં શાલ બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ.

‘મહારાજ ! આપે સેવકની ભેટને અગ્નિમાં સળગાવી ?’ રાવે કહ્યું.

‘રાવ, આ અમારો પટારો છે. તમે લોકો દરેક વસ્તુઓને ચોટી-પહેરામાં રાખો છો, તે જ રીતે અંમો સાધુઓ આ ધૂણીમાઈની ચોટીમાં અમારો માલ રાખીએ છીએ. કેવું નિર્ભય સ્થાન ! ચોર ચોરી શકે નહીં, ફાટી જાય નહીં, પુરાણું થાય નહીં, વર્ષો સુધી તમારી શાલ તેવી ને તેવી જ રહેવાની.’

‘મહાત્માજી ! એ તો બધી સમજવવાની વાતો છે. બળીને ભસ્મ બનેલ શાલને સુરક્ષિત કેમ માનવી ?’

‘મનાય મનાય, રાવ, એવી ઘણી વાતો છે કે મનાય તેવી ન હોવા છતાં સાચી હોવાથી મનાય છે. નવ માસ જન્મેલાના જઠરાગ્નિમાં બાળક સુરક્ષિત રહી જગતમાં આવે છે, આ વાત માનવા જેવી છે ? છતાં મનાય છે. જુઓ રાવ, આ તમારી શાલ, એ જ છે ને !’ આમ કહી ચીપિયા વડે ધૂણીમાંથી જરા પણુ ડાઘ વિનાની ઢોરીકટ શાલ કાઢી રાવના હાથમાં મૂકી. રાવ આ દ્રશ્ય જોતાં મંત્રમુગ્ધ બની ગયા.

‘મહારાજ ! સેવક આપની શું સેવા કરે ?’ રાવે નમ્રભાવે કહ્યું.

‘રાજન્ ! કાંઈ જ નહિ. અમારે સાધુઓને કશી શ્રવનગૃહિયાન હોતી નથી. અમો અમારી મસ્તીમાં આનંદી રહીએ છીએ.

ने सुखं देवराजस्य न सुखं चक्रवर्तिनः ।

यत्सुखं वीतरागस्य मुनेरेकान्तवासिनः ॥

એકાંતમાં રહેનાર પૂણું વૈરાગ્યવાન સાધુઓને કે સુખ મળે છે તે દેવરાજ દંદને પણ મળતું નથી. પછી પૃથ્વી પરના સમ્રાટને શી રીતે મળે ? દેવલોક અને માનવલોકનાં તમામ સુખો ક્ષણિક અને નાશવાન હોય છે ત્યારે વૈરાગ્યજન્ય સુખો સ્થાયી હોય છે. સાધુઓ આવા સુખના સર્વદા ભોક્તા હોવાથી તેમને સાંસારિક કાંઈ પદાર્થ-

ની ચાહના રહેતી નથી. 'ખીજી રીતે પણ સાધુસંસ્થામાં પદાર્થજન્ય સુખોને સ્થાન આપવું હાનિકર્તા છે. આવાં સાધનોને અલાવે જ સાધુઓ સુખી રહે છે.'

આવી ત્યાગવૃત્તિ જ્ઞેતાં રાવની મહાત્મા પ્રત્યેની ભાવના અનેક-ગણી વધી ગઈ. ફરી પ્રાર્થના કરી, 'ત્યારે દર માને થોડી અનિધિસેવા માટે જોડીઓ મોકલાવતો રહું તો આટલી સેવા માન્ય રાખશે ?'

જોગીરાજ હસી બોલ્યા, 'રાજ !

કોરિયુ કોરિયુ કુરો કર્યો કોરિયુમે' આય કૂડ,

મરી વેંધા માકુઆ, મોમે' ચેંધી ધૂડ.

કોરિયું કોરિયું શું કરો છો. કોરિયુંમાં કૂડ લર્યાં છે. માનવી મરી જાય છે ત્યારે તેના મોઢામાં આખરે ધૂળ લરાય છે; અર્થાત્ માટીમાંથી થનાર માટીમાં જ સમાય છે.

રાવ ! મારો આજ સુધીનો અનુભવ કહી જાય છે કે,

કૈંક વેઆ કૈ વેંધા કુણુ કર્યોતા કેર,

માકુએ ધરાં મેકણુ ચે' મું જુઝા ડીકા સેર.

કૈંક ગયા અને કૈંક ચાલ્યા જશે, તો શા માટે ખીજીઓ પર જુલમ કરવો જોઈએ ? મેં તો કંઈક શહેસેનાં શહેરો માનવી વિનાનાં બનેલાં જોયાં છે.

આ શરીરની પશુ એ જ સ્થિતિ છે. આવતી કાલ એટલે સંવત ૧૭૮૬નાં આસો વદ ૧૪ના રોજ આ શરીરે મધ્યાહ્નકાળે સમાધિ-માં બેસવાનું છે. સવાર થતાં સમાધિ ખોદાવવાની વરંધી અપાશે.'

રાવ દેશલ આ સાંલણી ગળગળા થઈ બોલ્યા : 'મહાત્માજી ! મારા અપરાધે આપ સમાધિ લેવા ઇચ્છો છો ? કચ્છના રાવના કપાળમાં આ અમીટ કાળો ડાઘ લાગે છે.'

'મારી સમાધિમાં તમો કારણભૂત નથી, રાજ ! સિદ્ધ, સાધક, રાવ, રાણુ, કે કંઈક દરેકને સમય થતાં જનું જ જોઈએ, જોઈ રોગ દ્વારા જાય છે, ત્યારે મોગીઓ સ્વેચ્છાએ જાય છે. બંને રીતોમાં

જવાનું તો ખરું જ. તમે અત્યારે જ ભુજ'જઓ.' -

‘લગવનું! થોડો સમય સન્સંગનો લાલ આપવા અહીં રહો, કચ્છને આપ જેવા’ મહાપુરપની ખૂબ જ જરૂર છે.’ રાવે સમાધિ નહિ લેવા પ્રાર્થના કરી.

‘રા’બાવા! કચ્છનું ભાવિ બિજળું નથી. મારાથી લેખમાં મેખ મારી શકાય તેમ ન હોવાથી મારું અહીંયાં રહેવું ઉપયોગનું નથી. કચ્છ પર વિપત્તિનાં વાદળો ઘેરાય છે. સિંધના અમીરો સાથે એક મોટો જંગ થશે. આમાં કચ્છના નામાંકિત શરાઓ કામ આવશે. સોગંદની ભૂચર મોરી જેવું કચ્છનું આરાનું સ્થાન ભૂચર મોરી બનશે. પછીના રાવ કુટુંબકલેશમાં અટવાશે. કચ્છની પ્રગતિ રૂંધાઈ જશે, એકાદ રાવ ઇસ્લામ સ્વીકારી પ્રજાને રંજકશે, પછી પ્રજારાજ થશે, અને તે ટૂંક વખતમાં નાશ પામશે. ફરી રાવ ગાદી પર આવશે ખરા, પરંતુ કચ્છની અવનતિ થઈ તે ફરી ઉન્નતિ થશે નહીં. આવું ભાવિ ભાખતાં ખેદ થાય છે; છતાં તમે અહીં સુધી આવ્યા ત્યારે જતાં જતાં મારે કહેવું જોઈએ.’ *

આમ કહી રાવને સ્થાના કર્યા. સૂર્યોદય થતાં જ સ્થાનના ટેલવાઓને એકઠા કરી સમાધિ ખોદાવવા આજ્ઞા કરી, સાથે જણાવ્યું કે જેને મારી સાથે આવવું હોય તેમણે તૈયાર રહેવું. મધ્યાહને સમાધિમાં બેસવાનો સમય છે.

દશ જણા તૈયાર થયા, અગિયારમો ગરવા નામનો એક ઢેડ પણ તૈયાર થયો.

સમાધિ ખોદાવા લાગી. ઢેડની સાથે સમાધિમાં બેસવું ઠીક નહીં, જગત જેને દૂર રાખે તેની સાથે આખરની વેળાએ બેસતાં થોડા શિષ્યો સુગાયા. મેકરણે સહુને બોલાવી સમજાવ્યા: ‘ભાઈઓ! તમારી સૂઝ ખોટી છે.

પીપરમેં પાણુ નાય બાવરમેં બિયો,
નિમમેં નારાણુ પોય કંઢે મેં કિયો ?

પીપગમાં પન્થેશ્વર પોતેજ છે ત્યારે શુ બાનળમાં કોઈ બીજો છે? લીમડામાં એજ છે અને ખીજડામાં બીજો કયો હોય? મારે મન તમો બધાય સમાન છે. તમારાથી ઢેડ થોડો વધુ વહાલો છે, કારણ કે તેને તમારાથી ખૂબજ થોડો સત્સંગ અને મારો સહવાસ મળ્યો છે છતાં તે હારે હાલના તૈયાગ થયો છે તમોને આમાં દોષ દેખાય છે તે તમારી બ્રાતિ છે.

કેં કેં વલિયુ કોરિયું કેં કેં વલા વેઠ,
વલેકના વલા મુંકે ઢાઢી ઢેઢ

કોઈને કોરી (દ્રવ્ય) વહાવી હોય, કોઈને વીંટી-વેઠ વહાલા હોય, મને ઢેઢ અને ઢાઢી વહાલા છે કે જેને લોદ્ધિ પિનાકારણે દુગ્રાખે છે મારે મન તો સર્વ સ્વત્વિદ્ વ્રજ-તમામમાં ઈશ્વર સભ્ય ભયો છે. લાલિયા-મેતિયાને માટે પણ સમાધિ ગળાવને એ માગ પાકા ટેલવા છે.'

સમાધિઓ તૈયાગ થતા બેસના તૈયારી થતા લાગી ગયેા પાછળ રહી ગયો. એક પછી એક 'સકુ સમાધિમાં '૭'નામના ધ્વનિ સાથે બેસી ગયા. ઘોડીવારે માટી ખૂદી દેનામાં આવી ગયેા પાછળથી બુદો બેઠો આજે દેવળમાં અગિયાં સમાધિઓ છે ગગ્યાની સમાધિ દૂર છે. આજ પણ પ્રગ-લોકાઈમાં દુ વરસે મેળો લગાય' છે

૪ : સિદ્ધ પ્યારેરામજી

સૌ દર્શના મદ્દલરી માનુનીના નેણલા સમો ચંદ્ર આભની અટારીએ ચડી રહ્યો હતો ઉંમ તની રાતના અધકારને ભેરી તેના કિરણો યાદર, મૌર્ય, ગુપ્ત અને વસ્લલી વંશના ગપ્પૂધ્વજથી અલ્પ જૂત બનેલા છુલ્લુ-દુર્ગના રક્ષક ચૂડાસમાની ઉજ્જવળ કીર્તિ સમા ઉપગ્રેકાટના કાગરાઓ અબ્જોળતા હતા શહેર નવાળોની રાજનીતિ સમુ સૂમસામ સુત્ર હતુ. કિલ્લાની દક્ષિણ રાતના ઢોળાવ પાસે એક મહાત્મા બેઠો હતા.

તેની સામે તેમના જેવી જ તેજ પાથરી ધૂણી હેમંતની શીતળનાને હરતી હતી. પહેરેગીરો કે ચાનો સુદાં બ્યાં ઝોથ મળ્યો ત્યાં લપાઈ ઠંડી નિવારતા હતા.

‘મધ્યરાત્રીસુચક નોખત પરના ટોકરા હમણાં જ પડી ગયા હતા. ટોકરખાનાના થોભો સૂતાની તૈયારીમાં પડ્યા હતા.

એક બાઈ આવી મહાત્માજીની સામે જિભી રહી. અલખની આરાધનામાં હૃદયમાંથી વિશ્વનું વિસર્જન કરનાર મહાત્માનું ધ્યાન તેના પગરવે તેની તરફ ગયું. તેમણે અર્ધજગૃત અવસ્થામાં એ બાઈ તરફ જોયું.

આવનાર સ્ત્રી જિંચી કાઢીની, ભરાવદાર બાંધાની અને પ્રથમ નજરે સુંદર ગણાય તેવી હતી. ધૂણીના આછા અજવાળે તેનો મોરો વાન શરણાઈ જેવી ઢળાયો. નમણું જિપડતું નાક, લવ્ય કુંકુમચંદ્રી શીભતું કપાળ અને છીપ જેવાં હીરા જડેલાં આલ્મ બૂમણાંથી શૃંગારેલા કાનો તે કોઈ શ્રીમંત હશે તેવી ગવાહી પૂરના હતા. આવનાર બાઈનો પહેરવેશ નાગર ગૃહસ્થની સ્ત્રી જેવો દેખાતો હતો. તેનો હસો અને દેહનું જાગરમાનપણું સહજમાં આવકાર અપાવે તેવાં હતાં.

ધૂણીના આછા અજવાળે બાઈ મહાત્માજીની સામે બેઠી.

‘બેન ! બેટા ! અત્યારે અહીંયાં શા માટે આવી ?’ અત્યાર મુઠ્ઠી શાંત ભાવે બેઠેલા મહાત્માએ પોતાનો નમેદ્ર દષ્ટિ અદ્ધર જિંચકી કહ્યું.

‘સંત વડલાની શીતળ છાંયડી તમે ત્રિવિધ ભયંથી તપેલા હરેક માનવીને આવવા ઇચ્છા થાય. મારું આવવું તેવા જ પ્રકારનું છે.’ બાઈએ જરાય યક્ષ્યા વિના કહ્યું.

‘તમે કેવાં છો અને શા માટે આટલી મોડી રાતે આવી અસામાન્ય ઠંડીમાં ઘર મૂકવું પડ્યું ?’ મહાત્માએ પૂર્વવત પ્રશ્નિત ભાવે કહ્યું.

‘મહારાજ ! જાતે નાપર છું. અહીંયાંના દીવાનજી મારા પતિ-દેવતા થાય. સોરકની જનતાના કલ્યાણ અર્થે ટાઢ અને તાપને અમે સહજ માની સેવી રહ્યાં છીએ.’ બાઈએ કહ્યું.

‘દીકરી ! અમરજી દીવાનનું નામ અહીંયાં આવ્યા પહેલાં પણ સાલજ્યું હતું. એ વીરનગ નાગરે નવાજ માટે ધણું ધણું છે. હાલ તેઓ ક્યાં છે ?’

‘સૈનિકજીવન જીવનારનાં શાં ઠેકાણાં, ભગવન ? આજે અહીં તો કાલે જામનગરના સીમાડે; પરમ રાજા ભાવનગરના ગોડીલો સામે તો એથે દિવસે ગીરના મામેતીઓ કે દાડીની સામે સૈન્ય હંકારવાનાં હોય છે. પ્રભુ, આજે સોરઠની જનતાના દુઃખનો પાર નથી. જામનો હિન્મત મેરુ, કચ્છનો ફાટેલ ખાલાનો ફોતેહમદમદ નોતીઆર, ભાવેણાનો આતો ભાઈ, દશા વાણિયા જેવો ગરીબ દેખાતો છતાં જીધઈ પેઠે તળિયાં સાફ કરનાર ભા કુંભોઃ આ બધા-યને સીમાડા વધારવાની ભૂખ જગી છે. ખેતી કે વ્યાપારની કાઈનેય પડી નથી.’

‘અને દીવાન અમરજીને ?’ મહાત્મા સહજ હસી બોલ્યા, ‘નવાખીના પાયા પાતાળ સુધી પહોંચ્યાડી ભેરતલખી જેવો આકરો દેડ સોરઠના માથે જડબેસલાક કરવો છે. સોરઠના તમામ અહિ-રાજોને કરડિયામાં પૂરી પોતાની મોરલિયે ન્યાવવા છે, ખરું ને ?’

‘હા, આવી મહત્વાકાંક્ષા મારા સ્વામી સેવે છે ખરા, પરંતુ તે પોતાની જાત માટે-નવાખી માટે નહીં, તેમના પ્રયત્નોની પાછળ વેરવિખેર પડેલા સૌરાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવવાની મહાન ભાવના પડી છે. રાજ્યના સ્વાર્થમાં રાજરીતિ ભૂલી રહેલા કોંકારોને રાજ-રીતિનું ભાન કરાવવા, રાતદિવસના ભેદો ભૂલી દોડા કરવામાં આવે છે. સોરઠમાં આજે ઘરઘરના રાજ છે. મારા સ્વામી આવાં નાનાં વર્તુલો ભૂંસી વિરાટ રાષ્ટ્રશક્તિ સર્જવા માગે છે. તેમની સ્વપ્ન-સંદિષ્ટિ પૂર્વેના ક્ષત્ર્યોના કે વલ્લભોના સમયનું સૌરાષ્ટ્ર રચવાની છે. તેઓ પ્રયત્ન તો કરે છે, પણ પરિણામ ભગવાન હાટકેધરના હાથમાં છે.’

‘તારા સ્વામીની મહત્વાકાંક્ષા પ્રશંસનીય છે, છતાં તે એક યવન શાસનને સુદૃઢ બનાવવા માટે છે, આ વાત ભૂલવા જેવી નથી.’

‘મહારાજ !’ બાઈ વધુ ગંભીર લાવે બોલી, ‘યવન શાસનની અપેક્ષાએ હિંદુપન રક્ષવા યથાપાયેલા રાજ્યની સ્થિતિ પણ ક્યાં સારી છે ? જીવંત મહારાજ શિવાજીના વંશધરો આજે લૂંટારા બન્યા છે. ખંડણી ઉધરાવવાના બહાના તમે મરેલા સોરઠના ક્લેવરને ચૂંધી રહ્યા છે. એટલા માટે દીવાનજીને અમરેલીના સૂબા જવાજી શામજીના પાપે કિલ્લા સામે તોપો માંડવી પડી હતી. મરાઠી લૂંટારા કરતાં નવાબી યવન શાસન વધુ ખરાબ નથી. સાથે આફસો વર્ષના લાંબા સમયથી મુસ્લિમરાજ નીચે રહી પ્રજા તેનાથી ટેવાઈ ગઈ છે.

‘સોરઠનો રાજવર્ગ મરાઠાઓનો માર ખાવા તૈયાર થશે, યવન-શાસન તમે રહેવાનું પસંદ કરશે, પરંતુ કોઈ બ્રાહ્મણ રાજા બનશે તો સહન કરી શકશે નહીં. આવા સંયોગોમાં નવાબી ટકાવવી એજ સોરઠ માટે હિતાવહ છે; ભલે પછી તે ગમતી કે અણગમતી વાત હોય. ફેટલીક પરિસ્થિતિ અનિવાર્ય હોય છે.’

‘દીકરી, આપણે ખૂબ જ આડી વાતો તરફ વળી ગયાં.’ મહાત્માજી બોલ્યા, ‘મૂળ વાત રહી ગઈ. કહો, અહીં શા હેતુની સિદ્ધિ અથે આવવું થયું છે ?’

દીવાનપત્ની બોલ્યાં, ‘આપના આગમન પછી બહુ જ થોડા સમયમાં આપની સિદ્ધિની ખ્યાતિ મારા કાન પર આવી. ગિરનારની છાંયડીમાં અનેક સિદ્ધો આવે છે. સિદ્ધરાજ જોગજી, રામાનંદ સ્વામી અને ખુદ દત્ત ભગવાન આવી વસતા હોય ત્યાં અન્ય સિદ્ધો આવે એ સ્વાભાવિક વાત ગણાય. પ્રથમ તો બહુ આકર્ષણ થયું નહીં, પરંતુ વખત જતાં દર્શનની લાવના ઉત્કટ થવા લાગી. આથી આપની પુત્રી દર્શનાથે આવી.’

‘ભલે આવી બહેન. હું માનું છું કે અમરજી દીવાનની જાગર-માન પત્ની માત્ર દર્શને આવે નહીં. કોઈ ખાસ હેતુ અહીંયાં આવવાની પાછળ પડ્યો હશેજ. બોલ બેટા, ક્યા હેતુની સિદ્ધિ અથે આવવું થયું છે ?’

પોતાના હૃદયગત ભાવોને મહાત્માજી પામી ગયા છે, એ સમજી દીવાનપતની સહજ હમી બોલ્યા, ‘આપનું અનુમાન સાચું છે ઘોડી પ્રાર્થના અનસ્ય કરના આની છુ પુના પિતા પાસેથી નિરાશ થઈ પાછી નહી જ જાય એની ખાતરી છે ’

‘બહેન ! ગજગમનની રોનવના ખેવાડીઓની એક એ- આજ પાછળ સામા પક્ષને મહાન કરાની ભાવના હોય જ આ શરીર આના રંગમા પૂરાશ્રમમા ગમાયેતુ હતું આખરે એને અસાગ નમજ એ જીવનનો ત્યાગ કર્યો ’ મહાત્મા ધ્યાનગમજીએ પોતાના પૂર્વ જીવનની સહજ જાણી કરાની

‘આપને ધન્ય છે ભગવન, ગજગમનની મદિનાના વ્યસનો એક નાગ થયા પછી મરણ પર્વત મુમતા નથી અમારી હાલત જુઓને ! નાગર બ્રાહ્મણને ત્યા જન્મ થયો, છતા એક પણ બ્રાહ્મણો-ચિત ભાવ જીવનમા ટકાની શકતો નથી રાત-દહાડો મારો-કાપોની જ વાતો પિતાજી ! જૂનાગઢમા એક ગોસાઈપથી માતા ગદે છે તે પોતાના શરીર પર વસ્ત્રો પહેરતી નથી સોત્ર તેને સિદ્ધનો અવનાગ માની પૂજે છે એક સ્ત્રી-જાતિ નસ્ત્ર નિના સમાજમા ખુદની રહી આમ ફરતી રહે તે મને યોગ્ય લાગતુ નથી આથી આપને અભ્યર્થના કરના આની છુ કે, તે નસ્ત્રો પહેરે તેમ આપ એને સમજાવો, અગર વસ્ત્રો પહેરના ફરજ પડે તેની પરિસ્થિતિ આપ આપની સિદ્ધિની શક્તિ દ્વારા જીભી કરો ’

‘બહેન ! આ કામ તમારુ નહી, પન્તુ તમાગ પતિનું છે સાથે બીજી વાત સમાજ ગાડરિયા પ્રનાહની રીતે જીવના ટેનામેલો છે તેના માટે આટલી કાળજી ગખવી એ વધુપત્તી છે છતા આને તમો જધા માનતા હો તો આ ગજસત્તાથી અટકાવી શકાય તેની નાત છે આમા માગ જેવા સાધુને સડેનવો એ શુ વ્યર્થ નથી ? ’ મહાત્માએ કહ્યું

‘પિતાજી ! ધણા એના કમો હોય છે કે, જે રાજસત્તાથી

થતાં જ નથી. તેમાંનું આ એક કામ છે. આ બાઈને રાજ્ય તરફથી વસ્ત્રો પહેરવા અંગર દદ બહાર કરવાનું પગલું. ભરવામાં આવે તો ગામમાં ધર્મના નામે કૂદાકૂદ કરનાર વર્ગ જોર પર આવી ક્રાંતિ જગાડે. હાલને નબલે ધરુલેશ પરવડે તેમ નથી, સીમાડા પર જ મરાઠાઓનાં ઘોડાં ચક્કર લગાવી રહ્યાં છે. તેને જગા જેટલી તક મળે તો અમરેલીના વેરનો બદલો લેવા જરાય જિણુપ રાખે નહીં. વળી આમ ને આમ ચલાવી લેવાય તેમ નથી. આ વસ્ત્ર વિના ફરતી બાઈની સત્તા નવાબના મહેલ પર જામી ગઈ છે. દરેક બેગમ તેની દાસી જેવી આજે બની રહી છે. ધાર્મિકતાનો ડાળ કરનાર આ બાઈ પાકી ખેલાડી છે. તેને આખીયે નવાબી મૂઠીમાં લેવી છે. નવાબ બોળે છે, તેને આ બાઈ વશીકરણ બનાવે છે અને બેગમોને નવાબ વશ કરવાના પ્રયોગ બનાવે છે. મુસદ્દીઓને દાટેલ દ્રવ્ય બનાવવાની લાલચો આપી ગ્રુમમાં ગ્રુમ બાતમી મેળવી લે છે અને તે પોતાની ચેલીઓ મારફત પાડોશના રાજાઓને ખાનગી વાતો પહોંચાડી નાણાં પડાવે છે. તમે કહેશો કે આવી ભયંકર બાઈને પકડતા કાં નથી? તેના જવાબમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે અર્ધાધી વધારે જૂનાગઢ તેના મોઢમાં ધેણું થયું છે. તેને પકડવી તે આંતરિક કલહને નોતરવા બરાબર છે. મારે આ સાલ કાઢવું છે, પણ તે રાજાકુકમે નહીં, આપ જેવા સિદ્ધરાજની સિદ્ધિની શક્તિની યાચના કરીને. ટાઢે પાણીએ જે કામ રાજસત્તા કરી શકતી નથી તે કામ આપ જેવા સંતો સહજમાં કરી શકે છે. શસ્ત્રશક્તિથી આત્મશક્તિ અનેકગણી વધારે જોરદાર હોય છે.

‘આખે કણું’ કે આ કામ તમારા સ્વામીનું છે, હું કબૂલ કરું છું કે મારા દેવ અસામાન્ય છે. તેઓ ધારે તો બાઈઓ તાવડીમાં રોટલો ફેરવી નાખે છે તેટલી જ આસાનીથી તેઓ સોરઠની સીકલ ફેરવી શકે તેમ છે; પરંતુ હું આવા ઉતાવળા આંદોલનનો વિરોધ કરું છું. જે કાર્ય જેટલું જલદીથી સુધરે છે તેટલું જ ત્વરાથી તે

વળુસી જાય છે. ઝડપી ફેરફાર સ્થાયી નીવડતા નથી. ધીરજનાં જ ફળ મીઠાં આવે છે. ઝાડ પર ફેરીઓ પાકતી નથી, તેને દાખમાં રાખવાની જરૂર છે. સૌરાષ્ટ્રની આજની પરિસ્થિતિ પોતાના મુદ્દાર માટે સમય માગી લે છે. એટલે આ કામ તેમને સોંપાય નહીં. તેઓ સૈનિક છે એટલે સાહસિકતાના પૂખરી છે. ઘર મુદ્દારનું એ સ્ત્રીભક્તિનું કામ છે. જૂનાગઢ અમારું છે. તેને અમારે અમારી રીતે તૈયાર કરવું છે. આ પ્રશ્ન દેખાય છે તેટલો સહેલો ન હોવાથી આપની પાસે યાચના કરવા મધ્યરાત્રે આવી ઠડકડતી ઠંડીમાં આવી છું. આપ સંત છો. સાહિત્યકારો સંતને સૂઈની ઉપમા આપે છે અને સવિતાનારાયણ પાસે અમો દરરોજ માગીએ છીએ કે :

ॐ विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव यद् भद्रं तन्न आसुव ।

હે સવિતાદેવ ! અમારાં પાપોને દૂર કરો અને અમારું કલ્યાણ હોય તેવાં કાર્યો અમારી પાસે કરાવો. આપ ખ્યાનનામ સિદ્ધ છો. આપનો ધર્મ છે કે એક પ્રાચીન લઘ્વપ્રતિષ્ઠિત નગરને કલંકની કાલિમાથી મુક્ત કરવું. એક બાઈ આ રસ્તે કીર્તિ અને દ્રવ્ય કમાઈ જશે તો તેનું અનુકરણ આવી અનેક બાઈઓ કરશે. માટે આ ઊગતા એરી ઝાડનો સમૂળ ઉચ્છેદ કરી પાવન સ્થાનને અપાવન થતું અટકાવી પુરયલાગી બનો. '

દીવાનપત્નીની ઓજસપૂર્ણ વાણી સાંભળી મહાત્મા બોલ્યા, 'બહેન, તમો નિશ્ચિંતલાવે ઘેર જાઓ. રાધવેંદ્ર સરકારની દયાથી જીર્ણોદ્ધારનું અનિષ્ટ આપોઆપ દૂર થશે. રાત્રી ધારવા કરતાં પણ વધારે વીતી છે. '

સૌરાષ્ટ્રી શક્તિના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ સમાં દીવાનપત્ની જિભાં થયાં અને મહાત્માને અભિવાદન કરી રવાના થયાં.

મહાત્મા પ્યારેરામજી ફરી પોતાના અલખની આરાધનામાં જોડાઈ ગયા. આટલા લાંબા સંવાદની અસર તેમના હૃદય પરથી પલ-વારમાં—સરી પડી. ધૂણીના અંગારા હબ્બુ પણ પોતાના તેજના

ઝોળાઓ અધાગ્રમા પાડતા પોતાની હસ્તી ખતાવતા હતા.

નિશાનાથ રાતરાણીની સાથે મધુવનમાં વિહાર કરતા કાષ્ઠ મુગ્ધાના દક્ષ નાયક સમે ગંગનના મધ્યભાગમાંથી અમી વરસાવતો ગેલ કરતો હતો. હેમંતની ટાઢ પોતાના સામ્રાજ્યના તમામ જીવોને આવરી લેતી ધરથરાવતી હતી.

ઉપરંકેટના કિલ્લાના દરવાજાની ઘડી પર ત્રણના ડંકા પડ્યા. મહાત્માજીએ ધૂણીનાં કાણો પર બેચાર ચીપિયા લગાવી ધૂણીને વધુ તેજ કરી.

પ્યારેરામજીનું મૂળ નામ પર્વતસિંહ હતું. તેમની જન્મભૂમિ સૌરાષ્ટ્ર હોવા છતાં, તેમના પિતા મારવાડમાં સિપાઈગીરી કરતા હોવાથી તેઓ મરુભૂમિમાં જીવ્યા હતા. નાની ઉંમરથી કઠોર સૈનિક-જીવન જીવનાર માનવીઓ સાથે જીજીરવાની તક મળતાં સ્વભાવ અને શરીર બન્ને ખડતલ બન્યાં. ઉંમરમાં આવતાં ત્યાંના મીના લોકોનો સહવાસ થયો. આ લોકો લૂંટ-ધાડ અને ખૂનો કરવાનો ધંધો ચલાવતા. આ ધંધામાં નિપુણતા મળતાં પર્વતસિંહને મોઝેક મીનાઓની ટોળાની આજેવાની મળી.

એક દિવસ એક નાના ગામ પર આ ટોળા ત્રાટકી. ગામ લૂંટી તેઓ ગામમાં એક રોડોડ અટકના દકિર રહેતા હતા તેના ઘર પર ગયા. દકિરની નસોમાં મેદપાટની વીરતા ભરી હતી. સોની સામે તે સામનો કરવા આવી જિજ્ઞાસા. તેમની પાછળ તેમની સ્ત્રી અને નવયુવાન-કન્યા પણ પોતપોતાનાં હથિયારો સાથે મદદ માટે આવી કમાડની ઓથે છૂપાં રહ્યાં.

મીનાઓ દકિરના આંગણમાં ગયા તેવામાં દકિર તેમના પર તૂટી પડ્યા. બેચારને મારી પોતે કપાઈ મૂક્યા. તેમની સ્ત્રી અને પુત્રીની પણ એ જ હાલત બની. મીનાઓ દકિરનો નાનો દરવાર લૂંટી ચાલ્યા ગયા. પર્વતસિંહ ફરી આંગણમાં આવ્યો. તેણે ધર્મ માં

પ્રાણ આપનાર પતિ, પત્ની અને પુત્રીને જોયા તેના હૃદયમા ઘર કરી રહેલ શયતાનિયત આ કરણ દૃશ્ય જોઈ નાસી ગઈ તે પોતાના હથિયાર ત્યા જ ફેંકી મીનાનો સાથ મૂકી અલખને લખ ડગ્વા ચાલી નીકળ્યો આણુ પગ આવી નેનુગના દ્વારાના એક બિહારીદાસ નામે વૈષ્ણવ પાસે દીક્ષા લઈ આધુ બન્યા ગુરુએ તેમનું નામ પ્યારેરામ પાડ્યું

પ્યારેરામજીના ગુરુ સિદ્ધ પુરુષ હતા તેમણે પોતાના નવદીક્ષિત પુત્રાન શિષ્યને યોગમાર્ગ સમજાવ્યો, સાંગોપાંગ શીખવ્યો અને એને જ એક વર્ષમા સંપૂર્ણ સિદ્ધિસ્વામી બનાવ્યો

દરેક નર્મો નીતના પ્યારેરામજીને વનન તન્દ્રની યાદ સત્તાનના લાગી દાગ્ધની યાના કરના નિમિત્તે તેઓ સોરકમા વિહંગા લાગ્યા ભ્રમણ દગ્ધ્યાન તેમને પ્રજાની જરમી ક ગાલિયતના દર્શન થયા હજારો નન્ક ઠાસો જોયા, દૂધના અલાવે માતાના સૂર્યા સ્નેહ ચૂસતા ચૂસતા મરતા બાળકો જોયા અર્ધમગેલા માનવોના કૂબા જેના ઘરો ચૂથાતા જોયા કે જની છાતીઓમા કાઠીઓના ભાલા ધરખાતા લાગ્યા ગામેગામ, ટોચ પગ ઢાલ સાથે ચાડિના બેરેલા જોયા ઢોળાઓ, મેરો અને મિયાણાઓને સામસામે અઝૂમતા જોયા ભાવનગરના હાથે ખુમાણો, બસિયાઓ અને વાગા કાઠીઓના લશ્કરો આથગતા જોયા વાઘેરનો ચાચિયાગીરી નજરોનજર નિહાળી સોગંદની કમનસીમી પર તેમને અનેક નાર નિ થાસો નાખના પજા વૃધ્ણની કીડાભૂમિને વિધનાને વેરો જોતા મહાત્માની આખો વારવાર લીની અનતી રણછોડરાયના દર્શન કરતા પહેલા અનેક વાર ગીધ-શિયાળોથી ચુથાતા માનનીઓના મૃતદેહોના દર્શન કરના પજા

એકાદ વર્ષ સોરકના બમણમા નિતાની નરસિદ્ધ મહેતાના પગલે પાનન બનેલા ધનજયના રનેહધામ સુબદ્રાના મોઢા મિતનના માન મેગનનાર જૂનાગઢમા આવી ગિરનાગી દગ્ધાજે ધૂણી ચેનાની બેદા ગરનાની ગાળિયોમા વાસ કાપી જીવનાગ અમજીનીઓની ભીડ થના

લાગી. આથી દરવાજાના ચોકડિયાતોએ મહાત્માજીને ત્યાંથી જીડી જતા આજ્ઞા કરી.

પ્યારેરામજી ત્યાંથી જીડી અન્ય સ્થળે જતા તૈયાર થયા ત્યારે ધૂણીના ધગધગતા અંગારા પોતાના અંગનામાં બાંધી ચાલી નીકળ્યા. બરાબર આ વખતે દીવાનપત્નીનો રથ ઘમોઘર ભગવાનનાં દર્શનાથે જતો ત્યાંથી નીકળ્યો. તેમણે આ દૃશ્ય જોયું. એટલે પોતાના એક સવારને મહાત્માજી ક્યાં જાય છે એ બાબતે લેવા તેમની પાછળ રવાના કર્યો. મહાત્માજી ત્યાંથી નીકળી ઉપરોક્તની દક્ષિણ ગંગના ટોળાવ નીચે આજે જ્યાં પ્યારેરામજીનો મઠ છે ત્યાં આવી ધૂણી ચેતાવી બેસી ગયા.

સવારે આ સમાચાર દીવાનપત્નીને આપ્યા. તે દિવસથી તેમની નજર મહાત્માજીની દરેક હિલચાલ પર રહેવા લાગી. એકાદ માસને અંતે જણાયું કે તે દંભી નહીં પરંતુ ખરેખર સિદ્ધ પુરુષ છે ત્યારે દીવાનપત્ની રાત્રે તેમની પાસે જઈ ઉપરોક્ત હકીકત જૂનાગઢના કાળા કલંકને દૂર કરવા માટે કહી ગયાં.

મહાત્મા પ્યારેરામજી ગિરનારી દરબાજેથી જીડી કિલ્લાના દક્ષિણ ભાગમાં આવ્યા ત્યારે આ ભાગ તદ્દન ઉજ્જડ હતો; કારણ કે ત્યાં જૂતનો ભય હતો. જૂતના કચ્છો કોઈ પણ ત્યાં રહેતું નહીં.

નવા આવનાર સાધુને પણ નગરજનોએ જૂતથી ડરાવ્યા, પરંતુ સિદ્ધેશ્વર પ્યારેરામજીને ડરવાનું કાગળ ન હોવાથી સહજ એકાંત મળી જવાથી ત્યાં જ હતો નાખી પડ્યા.

રાત્રે જૂત આવ્યું અને મહાત્માને ડરાવવા લાગ્યું. પ્યારેરામજીએ પોતાની સિદ્ધિની શક્તિઓ દ્વારા તેનું નામ ગંગારામ પાડી તેને ગામમાં કાચ ફેરવા આજ્ઞા કરી.

બીજા દિવસથી પ્યારેરામજી મહાત્માની હિસા માટેની કાચ ફેરવા લાગી. કાચ ફેર પરંતુ તેને ઉપાડનાર દેખાય નહિ. લોકોના કોત્તરનો પાર રહ્યો નહીં. એકવાર સારું સહેર દર્શનાથે જીમટી મહાત્માજીના સ્થાનમાં બેસવા લાગ્યા. એકાદ અવારોએ મહાત્મા

કાવડ ફેરવાવી બાંધ કરાવી એથી લોકોનું કૌતુક ઓસરવા લાગ્યું અને એકાદ માસ વીતતા મહાત્મા શ્રીધારેરામજીએ છુટકારનો દમ લીધા.

દીવાનપત્નીના ગયા પછી મહાત્મા એક કલાક તેમના તેમ બેસી રહ્યા. ઉપરકોટના કિલ્લા પરથી ચારના ટંકેરા સંલગાયા ત્યારે તેઓ આસન પરથી ઊભા થયા અને સ્વગત ધીમે ધીમે બોલવા લાગ્યા :

‘શુ’ માનવજાતિ આટલી હદ સુધી નીચી જતી રહી છે કે દ્રવ્ય માટે વસ્ત્ર વિના રહેવું પસંદ કરવા લાગી ! તેમા પણ એક સ્ત્રી ! હરિ ! ! હરિ ! ! કેવો કરાલ સમય આવી ગયો ! સાધુઓ તો વિશ્વનું વિશ્રાંતિસ્થાન ગણાય. સંતપણાના અંચળા તબે આવી ગંદી રમત ! સિદ્ધમાં ખપવા માટે આવો મલિન રાહ ! કેવો ઘોર કલિયુગ ! કેટલો લયંકર વિનિપાત ! ! !’

‘ગંગારામ !’ તેમણે પોતાના ભૂત શિષ્યને બોલાવ્યો.

‘શુ મહારાજ ! દાસને શી આત્મા છે ? આવ્યો.’ આમ કહી પ્રેત સામે આવી હાથ જોડી જીભો રહ્યો.

‘બેટા ! જનતા જનાઈનની સેવા કરવા આજથી નારે પેલા વસ્ત્ર વગરનાં ફરતાં અખધૂતાણીજના ઉદરમાં વસવાનું છે. તેને પોતાની ઉદરવૃદ્ધિ જણાશે ત્યારે જ વસ્ત્રો પહેરશે. તારા વિના આ કામ અન્ય કોઈથી થાય તેમ નથી. આજકાલ આવા લોકો ગરીબ સોરઠી પ્રજાને ધર્મના નામે ઉલ્લુ પનાવતા ઠેરઠેર જોવામાં આવે છે. કોઈ લોહલંગરી, કોઈ નગન અને કોઈ બાણશ્યાઓ પર સવાનો ઢાંચ ફરતા ફરે છે. આપણે આવી દિગંબર બાઈઓનાં બુઝને વિખેરવું છે.’

‘લલે પ્રભુ, આજે જ માજના ઉદરમાં બેસી મારો પ્રભાવ બતાવું છું.’ ભૂત બોલતું બાંધ થયું એટલે મહાત્માજી સ્નાન કરવા પધાર્યા.

*

છેલ્લું એક અઠવાડિયું થયાં મૂનાગઢમાં ધનોછાનો એક જ પ્રશ્ન ચર્ચાનો હતો કે, માતાજી દેવીપુરીજીએ વસ્ત્રો પહેર્યાં. બાર બાર

વર્ષો થયાં પોતાની જાતને ગાર્ગી માનનાર, હજારો માનવો વચ્ચે વસ્ત્ર વિના નિર્ભયપણે ફરનાર માતાજીએ એકાએક વસ્ત્રો પહેર્યાં આથી લોકોમાં એક પ્રકારનું આશ્ચર્ય ફેલાયું. કોઈ કહેતું કે ગુરુ દત્તાત્રયે ‘આજ આપી કે તમારે વસ્ત્રો પહેરવાં એટલે માતાજીએ વસ્ત્રો પહેર્યાં. ત્યારે કોઈ કહેતું કે તેમનો યોગ પૂરો થયો આથી વસ્ત્રો પહેર્યાં. ત્યારે તેના અતેવાસીઓ ધીમે ધીમે ગળુગળુતા હતા કે, આખરે રાંધેલ ધાન ખરુંને! મમે તેવી સિદ્ધ પણ સ્ત્રીજાતિ; અજ્ઞાણી તોય રાંન. મોટા મોટા મુનિવરો જૂલે ત્યારે આમનું શું જલું? તેમનું શરીર જ કહી આપે છે કે ચારિત્ર્યમાં જૂલ પડી. કાયાનો રંગ જ પલટાઈ ગયો. સિદ્ધેશ્વરીએ હવે તો બહાર જવુંઆવવું બંધ કરી દીધું છે. આ વાત નવાળના મહેલમાં પહોંચી. બેગમોએ જાતે આવી તપાસ કરી તો લોકવાણી સાચી જણાઈ. આખાય જૂનાગઢમાં માતાજીનાં વસ્ત્રો પહેરવાનો વિષય જ મુખ્ય ચર્ચાનો વિષય થઈ પડ્યો.

દીવાનપત્નીના દાન પર આ વાત આવતાં તેમણે મહાત્માજીનો ઉપકાર માન્યો. તેમણે કહેનારની વાત પર ઉપર ઉપરથી ઉપેક્ષા જ દાખવી: ‘હશે, સાધુ છે, આપણે તેમના કામમાં આડે આવનાર કોણ?’ માત્ર આટલું જ કહી અન્ય વાતોએ વળી ગયાં.

જેતજેતામાં દેમંત ઊતરી. વસંતઋતુ બેઠી. નવરાધૂના નિર્માતાના હૃદય જેવાં તમામ વૃક્ષો પુષ્પફળની સંપત્તિથી લહેરાવા લાગ્યાં. અત્યાર સુધી મૌન બેઠેલા રસિક જનો જેવા જમરગણો તક મળતાં મધુર સ્વરે વસંતના મંગળ ગુણો ગાતા ચોતરફ ફરવા લાગ્યા. શીતળ વાયુલહરીઓમાં માદકતા જણાવા લાગી. જૂનાગઢના નાગરિકો ઠેકઠેકાણે મળી, હોરી, ‘ધમાર, વસંત અને કાફીના દાદમાં ગાન-તાન કરવા લાગ્યા. નવાળના મનોરંજન માટે રાખવામાં આવેલ રામ-જીથીઓના આવાસમાંથી બહારની સ્વરાવલિ ખીનમાંથી નીકળતી સંલગાવા લાગી.

પંચમીના દિવસે મહાત્મા પ્યારેરામજી વહેલી સવારે ગિરનારી

દરવાજા તરફ રનાનાથે નીકળ્યા. હજી માર્ગે જનશન્ય હતા. શ્રમ-જીવીઓનો મંદતર સ્વર ક્યારેક કાન પર અથડાતો હતો. અધકારના પડછાઓ ચીરી પ્રકાશનાં કિરણો અવની પર ફેલાતાં હતાં. મહાત્માશ્રી પ્યારેરામજીના કાન પર દ્વરથી રોવાનો અવાજ અથડાવા લાગ્યો, એથી તેઓ તે તરફ ગયા. તેમને ત્રેરુઆ વસ્ત્રોમા લપેટાયેલી એક બાઈ કૂવાના કિનારા પર ઊભેલ જણાઈ. તેઓ તેની પાસે ગયા.

‘આવા મોંઘામૂલા માનવદેહનો શા માટે નાશ કરવા પડ્યો છે, બહેન!’ મહાત્માજી બોલ્યા.

માતાએ પ્યારેરામજીને ઓળખ્યા. એમની સિદ્ધિની ખ્યાતિ અત્યાર પહેલા તેમના કાન પર આવી હતી. એકાદ વખત છૂપી રીતે મોડી રાતે તે પ્યારેરામજીને જોવા આવી હતી; પણ ત્યારે એની ભાવનામાં મહાત્મા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ન હતો, તે ઈર્ષ્યાથી જ આવી હતી.

પરંતુ અત્યારની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની હોવાથી તે મહાત્માજીના ચરણમાં નમી રડી પડી.

‘લગવનું! મારા માટે આત્મઘાત વિના અન્ય કોઈ માર્ગ હોવે નથી. આજ સુધી પૂજ્યતમ ગણાયેલો દેહ વિકૃત બનતાં નિંદાય છે. પ્રતિષ્ઠિત માનવીને અપકીર્તિ સહન કરવાની વેળા આવે ત્યારે એણે જીવન પરનો મોહ દૂર કરવો જોઈએ.’ મોઘાર આંસુ સારતાં માતાએ કહ્યું.

‘બાઈ, તારી આજની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક તો છે જ, છતાં ઘોડી નિંદનીય પણ છે. તું સાધુ બની, સારા ગુરુથી દીક્ષિત થઈ, પણ તારો આત્મા પવિત્ર બન્યો નહીં. તારા જીવનના નાવને પરમાર્થ તરફ નહીં હંકારતાં તું દલના વમળ તરફ ખેંચી ગઈ. એનું પરિણામ જેવું આવડું જોઈએ તે આવ્યું છે. બહેન! સંતો સંસારસાગર તરવાનાં નાવડાં છે. તેમનાં જીવન તો વિશુદ્ધ જોઈએ. નગન રહેવું એ લોકો સામે અધમ આદર્શ મૂકવા જેવું છે.’

‘મહારાજ! અમારા નિરવાણી અખાડામાં દિગંબર રહેવાની

‘પરિપાટી છે. હું એને અનુસરતી હતી. આમાં અધમ આદર્શ જેવું શું તે કહેશો?’ આંસુ લૂછતાં માતાએ કહ્યું.

‘દિગંબર રહેનારે સંપૂર્ણ વૈરાગ્યવાન રહેવું જોઈએ, એ વાત તમારી દિગંબરી પરિપાટીમાં ભુલાઈ છે. મડ બાંધવા, દ્રવ્યસંગ્રહ કરવો, શિષ્યો-પ્રશિષ્યોની લંગાર વધારવી, માન મેળવવા મથામણ કરવી, તેને સાચવવાના વ્યામોહોમાં કાંજાધિગા કરવાં, રાજરમન રમતી, આ બધાં સાથે માત્ર દિગંબર રહી સાધુ કહેવડાવવું એ અધમ કર્મ છે. આજ સુધી જે મહાપુરુષો દિગંબર રહી ગયા છે તેમનાં જીવનોનો તમે કદી અભ્યાસ કરતાં જ નથી. માત્ર અંધ પર-પરાથી વચ્ચો ત્યજો છો. આમાં તમે મહાનતા અનુભવો છો અને બીજા પાસે મહાનતા મનાવવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સેવો છો. આમ નગ્ન રહેવું એ કાંઈ સાધુતા નથી, યોગવિશારદતા નથી. આથી વાસનાક્ષય કે મનો-નિગ્રહ થતો નથી. જ્યાં સુધી કામનાનો પ્રવાહ હૃદયમાં અપ્રતિહત વેગથી વહી રહ્યો છે, ત્યાં સુધી સાંપ્રદાયિક પરિપાટી સાચવવા જે જે યત્નો કરવામાં આવે છે તે તમામ અધોમાર્ગે લઈ જનાર દરે છે. આજે તમે સોરઠની પ્રજાનો દષ્ટિમાં બોમ્બરૂપ મનાઓ છો. એકલા સોરઠની વાત નથી, અખિલ સંસારની પ્રજા તમારા જેવા દંભીઓને ધિછારે છે.’ મહાત્માજીએ ઉપદેશ સાથે સત્યનો સ્ફોટ કર્યો.

‘મહાત્માજી!’ માતાજી બોલ્યાં, ‘મૃત્યુના ઓવારે ઊભા રહેલ માનવો માટે ઉપદેશ નકામો છે. આપ આપને માર્ગે પધારો. મને મારે માર્ગે જવા દો. મારું આચરણ સાચું હતું કે દંભી હતું તેની સ્પષ્ટતા કરવાનો આજે વખત નથી. આજના સાધુસમાજને વિશ્વ નિંદે કે વદે તેનો વિચાર કરવો મારે માટે વ્યર્થ છે. મારે માટે તો ‘આપ મૂવા પીછે દૂબ ગઈ દુનિયા’ આવી પરિસ્થિતિ છે. આપ સિદ્ધ છો. ગુરૂપાએ સિદ્ધિઓ તમોને વરી છે. એટલે તમે જે કહો તે માનવું જોઈએ. બાકી જેની પાસેથી તમે શાસ્ત્રો કહે છે એવા જીવનની આશા રાખો છો તે સાધુસમાજ પક્ષે આજના જગત-

માંથી જ ઉદ્ધલવ્યો છે, કાંઈ આકાશમાંથી ટપકી પડેલ નથી. જેવું જગત હશે તેવો જ તેમાંથી નીકળેલો સંતસમાજ પણ હશે. આપને વધુ કહેવા યોગ્ય હું નથી. મારી આજની સ્થિતિ પણ નથી, છતાં મરતાં પહેલા એક વાત કહેતી જાઉં છું કે સાધુસંસ્થામાંથી દંભ જાય એવી આશા રાખવી એ આકાશકુન્દુમોની માળા પહેરવા જેવી વાત છે.’

આમ કહી માતા કૃપા તરફ ચાલવા લાગી. તેણે અત્યાર સુધી ખાળી રાખેલ આંશુભ્રવાદ ફરી વહેવા લાગ્યો.

‘બહેન, જિભી રહે !’ મહાત્માએ તેને રોકતાં કહ્યું.

માતા જિભી રહી અને ધીમેથી ગળાગળા અવાજે બોલી : ‘મને શા માટે રોકવી પડે છે ?’

‘મરવાનું કારણ નથી માટે.’ મહાત્મા સ્મિત સાથે બોલ્યા.

‘મરતા માનવીની મસ્કરી કરવી એ આપ જેવા મહાત્માને શોભતું નથી.’

‘મસ્કરી નથી પુત્રી ! તારા ઉદરમાં ગર્ભ નથી; પરંતુ મારો શિષ્ય ગંગારામ ભૂત છે. તે મારા કહેવાથી વાયુરૂપે રહ્યો છે.’

‘બેટા ગંગારામ ! બહાર આવ.’ આમ કહેતાં ભૂત બહાર આવ્યો. માતાનું ઉદર તથા શરીર પૂર્વવત્ યર્ષ ગયાં.

માતા પ્યારેરામજીના ચરણમાં નમી બોલી : ‘લગવનું ! આપને આવું કોભાંડ શા માટે જિલું કરવું પડ્યું ? આપ જેવા સિદ્ધેશ્વરના હૃદયમાં પણ મત્સર રહી શકે છે ?’

‘એ મારા કહેવાથી થયું છે, બહેન !’ ઝાડીમાંથી બહાર આવી દીવાનપત્ની બોલ્યાં.

અકરમાત આટલી વહેલી સવારે નાગરાણીને આવેલ બેતાં મહાત્માજીને નવાઈ લાગી. તેમના ચરણમાં નમી દીવાનપત્નીએ કહ્યું : ‘આશ્ચર્ય થતું હશે, પરંતુ મારી વાત સાંભળ્યા પછી આશ્ચર્ય વિરમી જશે. આપને મળ્યા પછી મારા આત્મશીલરસે માતાજીના દૈહિક ફેરફારની ખબર મને આપના રહેના. છેલ્લે તેઓની શારીરિક

વિકૃતિ છેલ્લી હદ પર પહોંચ્યાની જાણ થતાં હું વધુ સજ્જ બની. હું સ્ત્રી હોવાથી સ્ત્રીસ્વભાવનો મને પરિચય હોય જ, એટલે મેં માન્યું કે ગમે ત્યારે માતા આત્મહત્યાને પંથે પરવરશે જ. આથી તેમના સમાચાર જાણ્યા માટે વધુ બાઈઓ રોકવામાં આવી. ગઈ ગત્રીએ તેમની ઉદ્ધરણીના વધતી જણાતાં અને વહેલી સત્તારે સ્થાન મૂકી બહાર ચાલી નીકળ્યાના સમાચારે હું સજ્જ બની અને તેમનો પીછો લેવા જતે ધર બહાર નીકળી. ત્યાં આપને જતા જોયા એટલે ધીંગળ આવી. આપની વાતચીત મેં ઝાડના એકે રહી સાંભળી અને સમય આવ્યે હું જાહેર થઈ.’

‘બહેન,’ મહાત્માએ કહ્યું, ‘તને એકએક આવા સમયે અહીં આવતાં ૩૨ લાગ્યો નહીં ?’

‘પિતાજી ! હું નાગરાણી છું. નાગો કરતાં નાગરાણી વધુ ચેતનવંતી હોય છે. આ અનુભવ તમામ માનસીઓને હોય છે. મારા નાગરાજની રમ્મં મેળવી હું આવી છું. લગ્નવન ! નાગરાણી ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં જાય તેના તરફ જીંચી આંખ કરી જોવાની કોઈનામાં શક્તિ નથી, ખુદ નવાબમાં પણ નહીં. મારી સાથે હમેશાં આ મારી સાહેલી રહે છે.’

આમ કહી નાગરાણીએ કટાર ડાઢી જતાવી : ‘આથી હું નિર્ભય છું.’

દીવાનપત્નીને આવેલ જોતાં માનાજી સહેજ દૂર હઠી ગયાં અને બોલ્યાં : ‘તમોને આવાં કોલાંડ રચાવવામાં રસ છે એ જાણી આશ્ચર્ય થાય છે. કારણ કહેશો ?’

‘અવશ્ય કહીશ. આપણો સ્ત્રીનો અવતાર છે. એ વાત દલથી દીવાનાં બનેલાં તમે ભૂલી ગયાં અને સિદ્ધિ બતાવવા નમ્ર રહેવા લાગ્યાં. સાથે નવાબની બેગમોમાં લાગવગ વધારી નવાબને વશ કરવાનાં પ્રયત્નોનો આપી ‘રાગદ્રોહ’ આરંભ્યો. તમારા ખજાનપત્રીઓ ગોંડલ, જમનગર અને લાવનગરના માર્ગે ધૂમવા લાગ્યા. આ બધું તમે

સાધુતાને શરમાવે એવું કૃત્ય કરતાં હોવાથી મારે સાચા સાધુને શરણે જવું પડ્યું. તેમણે મારો આદર કરી તમોને શિક્ષા કરી. બોલો, તમે તમારો ગુનો કબૂલો છો ? તો જવા દેવામાં આવશે, નહીં-તર ન્યાયાલયમાં ખડાં કરી જાહેરમાં તમામ રાજદ્રોહનાં કર્મો મારે પુરવાર કરવાં પડશે. જૂનાગઢમાં સંતો રહે, મઠ-મંદિરો બાધે, પર-માર્થની સરિતા વહાવે, મસ્જિદો ચણાવે, આમાં અમને વાંધા નથી; પરંતુ ધર્મની આડમાં દંભ, દ્વેષ કે રાજરમત કરતા રહે તે ચાલવા દેવાય નહીં. જ્યાં સુધી જૂનાગઢમાં નાગરોનું ચલણ છે ત્યાં સુધી નવાખી સાચવવી એ તેમનું કામ છે. તમો નવાખને, નવાખીને અને જૂનાગઢની પ્રજાને વફાદાર રહો, આશીર્વાદ આપો એ ઇચ્છવા લાયક છે; પરંતુ દુવા આપનાર કદુવા જેવાં કર્મ કરે એ કેમ પરવડે ? આજથી તમારે વસ્ત્રો પહેરી રાખવાં પડશે. મારે સોરઠની નારી-જાતિની ઇજ્જત બચાવવી જોઈએ.’

માતાજીએ તમામ શરતો કબૂલ કરી. ત્રણે ત્યાંથી નીકળી જૂનાગઢમાં આવ્યાં. આ વખતે ઊપાદેવીનાં તેજ આકાશમાં પથરાનાં હતાં. અંધકાર ભેદી પ્રકાશ અવની પર આવવા મથામણ કરતો હતો. દીવાનપત્ની પોતાનું કામ પૂર્ણ થયું માની સંતોષ સાથે હવેલીએ આવ્યાં.

માતાજી મઠમાં આવી લગવહલજનમાં લાગ્યાં.

મહાત્માજીએ ગંગારામને તારકમંત્ર સંભળાવી જૂતયોનિમાંથી મુક્ત કર્યો.

દીવાન અમરજીએ મહાત્મા પ્યારેરામજીને પરમાર્થ કરવા બે ગામો નવાખ સાહેબ દ્વારા અપાવ્યાં.

આજે ઉપરકોટની દક્ષિણ રાંચ પાસે દોળાવમાં પ્યારેરામજીનો મઠ હસ્તી ધરાવે છે. ગંગારામ જૂતની ગુફા સામેના લાગમાં છે. દર વરસે સંખ્યાબંધ યાત્રીઓ ગંગારામ જૂતની ગુફા જોવા આવે છે. પ્યારેરામજીની પરંપરા આજે ગૃહસ્થાશ્રમી તરીકે ચાલુ છે. ગામ બદલ રોકડ મળે છે : જૂનાગઢની જનતા આ સિદ્ધરાજને આજે યાદ કરે છે.

૫ : સિદ્ધ જ્ઞાનસાગરછ

ગરવાની છાંયડીમાં રહેતા તમામ સંત-મહંતોએ મળી જ્ઞાન-સાગરછને કચ્છમાં મોકલવા આજ્ઞા કરી; કારણુ એ હતું કે અંબરના પાદરમાં અન્નેપાળ સોલંકી સિદ્ધની જગ્યા હતી ત્યાંના પૂજારી નાથસપ્રદાયના સાધુઓનો ભુલમ વધી ગયો હતો.

કચ્છ એટલે નાથપાવાઓનો પાકો અડ્ડો. બધે પોતાની માભેમ ન હોય તેમ નાથો ત્યાં યાત્રાંઓ જમાવી પજા હતા.

રાજ્યાશ્રયને લીધે નાથોમાંથી સાધુતા નાશ પામી હતી. તે વખતના એ રાજાઓ-રાવો-ને રમકડાં બનાવી નાથો વૈલવ માણતા, રાજખટપટમાં લાગ લેતા, પ્રજાવર્ગને ડરાવતા અને જેઓ પોતાના ચરણે જરજેરુ ધરતા તેમની પીડ થાગડતા. પોતાના અત્યાચારથી પીડાતી પ્રજા સામે લાલ આંખો કરતા અને રાવ પાસે રાવ રેડી હાથ બહાર કઢાવતા.

દરેક રાવ નાથોના ભક્ત હતા. તેમના પજા બોલ સ્વીકારતા, તેમને ગુરુ માનતા, જેની નિશાનીઓ આજ પણ કિલ્લાઓના કમાડના લેખોમાં મોજૂદ છે.

રાજ્યઆશ્રિત બૌદ્ધધર્મે જેવી દશા ભારતની કરી હતી, તેવી જ સ્થિતિ કચ્છ જેવા નાના ભાગની નાથો દ્વારા થતી હતી.

યોગ્યતા હોય કે ન હોય તે જેવા કોઈને કુરસદ ન હતી, માત્ર જ્ઞાન ફાટાવી દર્શના પહેરવાથી નાથ બની જવાતું. આવા નાથોને કચ્છની ધરતી પર ગમે તેવા ખેલ ખેલવાનો પરવાનો મળી જતો. નાથો પ્રજાના જનમાલના માલિક મનાતા. રાવોના કોપથી બચી જવાતું, પરંતુ ત્યારના કચ્છમાં નાથોના કોપથી બચવા બારી ન હતી. ખુદ રાવ અને તેનાં કુટુંબીઓ નાથ ગુરુનાં નામે પ્રજામાં, તેને નારાજ કરવામાં લેખમ જેતાં, તેના શાપથી ડરતાં.

કેશવ રાજની આવી દશા હોય ત્યાં ખીમની વાત જ શી ?

નાથો સિદ્ધિઓનાં ડિંગ હાંકવામા જરા પણ ઈશ્વરી ડર રાખતાં ન હતા. તેમના મનમાં ઈશ્વર જ ન હતો. વધુમા વધુ વિલામો વચ્ચે રહી મોજ માણે તે મોટો મહાત્મા. વધુ પેસા એકઠા કરે તે આજેવાન. અને વધુમાં વધુ તોફાની હોય તે સાચો નાથ મનાતો. પ્રજાનું માનસ રાજ્ય અને આવા ધર્મચુરઓની નાગચૂડે ભીંસાતું ભીંસાતું આખરના દમ લેતું હતું. કચ્છ વેરાન થતો હતો. આરના જંગ હતા, ગાયધણીની ગાંડાઈ અને બારલાયાના રાજઅમલે દેશની સુરત બદલાવી નાખી હતી.

અંજરના અજેપાળના મંદિરના પૂજારી નાથોનો અત્યાચાર મર્યાદાથી આગળ વધી ગયો હતો. તેમણે એક એવી હવા પેદા કરી હતી કે અજેપાળ દેવશરણે આવેલાંઓની સાથે વાનચીત કરે છે. આથી આકર્ષાઈ સંખ્યાબંધ દીનદુખિયાંઓ દર્શને આવતાં, ખર્ચ કરતાં અને માનતા ચડાવતાં; જ્યારે પૂજારી નાથો અજેપાળની આરતી કરી પૂછે કે, દાદા ! અમુક માનવી શરણે આવ્યા છે, તેનું કાર્ય થશે ?

મંદિરમાંથી અવાજ થતો કે, મારે પાળે પાંચસો કે હજાર ટોરી મૂકશે, ત્યારે તેનું કામ સિદ્ધ થશે. લોકો જવાબને ખરો માનતા અને તેટલી રકમ કે પછી શક્તિ પ્રમાણે વતીઓછી રકમ પાળે મૂકી વરદાન લઈ જતાં. આમાં સાચી ચાત એ હતી કે અજેપાળની મૂર્તિના સિંહાસનની નીચે ખોડે ખોદી તેમાં એક માનવીને બેસાડવામાં આવતો. આ માણસ શીખવ્યા પ્રમાણે બોલતો. આમ આ નાથો જનતાને દગતા અને નાણાં મેળવી ખૂબ જ અમનંચમન હિંડાવતા. આ પૂજારી નાથોના પાપે અંજરની જનતાના મોટા ભાગનું નૈતિક પતન થઈ રહ્યું હતું. જેલાં ખસો વર્ષ થયાં જ્યાં જ્યાં આવી ચમત્કારી જગ્યાઓ હસ્તીમાં આવી છે ત્યાં ત્યાંના વતનીઓને સહન કરવું પડ્યું છે; એટલે દેવચાનો ધનવાન ને ગામ કંગાલ થઈ જાય છે; કારણ કે ત્યાંના ઉન્મત્ત સંચાલકો પારકે પેસા તાગડધિત્તા કરના રહે છે અને બ્રહ્મા ફેલાવે છે.

અંબરની આ ઘટનાઓ ગિરનારના સંતોના સાંભળવામાં આવતાં તેમણે જ્ઞાનસાગરજી નામે સિદ્ધને નાથોનો ગર્વ ઉતારવા તમામ ભેખ-ધારીઓ તરફથી મોકલ્યા.

આજે અંબર ગામના ચીટેચકલે એક જ વાન ચર્યાતી હતી કે અન્નેપાળદાદાના મંદિરનાં કમાટ જીઘડનાં નથી. કોઈ ગિરનારી અતીત મંદિર સામે ધૂણે નાખી પથો છે. તેની સિદ્ધિના પ્રતાપે અન્નેપાળનાં આસન હતી ત્યાં છે. નાથનો મહંત કાળઝાળ થઈ ગયો. તેણે દશ નાથોને હથિયાર સાથે અતીતને મારવા મોકલ્યા.

‘બિચારા પરદેશી અતીતને નાથોએ ફટી નાખ્યો હશે ?’ દુકાનના ઓટલા પર બેઠેલા નારાયણ દક્કરે પૂછ્યું.

‘અરે, શું ફટે, દક્કરે ? શરને માથે સવારોર દુનિયામાં પડ્યા છે. ધૂણા પાસે આવતા દશેદશ નાથો જમીન સાથે ચોટી ગયા. ન ડગી શકે કે ન બોલી શકે. જાણે સૂકા લાકડામાંથી કાતરી કાઢેલી પૂતળાઓ ! આ સમાચાર નાથવાડામાં પહોંચતાં નાથોમાં ફડફડાટ થઈ ગયો. મહંત આવ્યા. તેઓ દશે નાથો પર મંત્ર લાણી લાણી હરમ ફેંકી થાક્યા, પણ દશમાંથી એકને પણ ડગાવી શક્યા નહીં. પેલો અતીત તો ધૂણા પર નિર્ભયપણે બેઠો હતો.’

નારાયણ દક્કરે વાતમાં રસ આવતાં ફરી પૂછ્યું : ‘હં... પછી શું થયું ? નાથોના માથાનો પાકો સિદ્ધ અંબરના આંગણે આવી ગયો ! ઘણાં વર્ષોં ત્યાં નાથો પોલ ચલાવના હતા. આજ સોદા સમજશે કે નાથોનું પોલ વાજે છે.’

‘થાય શું નારાયણભાઈ ! મહાજનને સમાચાર મળતાં આગેવાનો બહાર આવ્યા અને અતીત મહાત્મા કે જેમનું નામ જ્ઞાનસાગરજી છે તેમને પ્રણિપાત કરી દશે નાથોને મુક્ત કરાવ્યા. મહાજનને ક્યું કે, અંબરના આંગણે ગયો બાખડે તે હીક નહીં. અમારે માટે અતીતો અને નાથો બન્ને ભેખો સરખા જ પૂજનીય છે. આપનું આવું અહીંયાં

શા હેતુથી છે તે જણાવો ?

‘હા, જણાવવા આવ્યો છું એટલે જણાવીશ’ જ્ઞાનસાગરજી બોલ્યા, ‘આ નાથોએ અજ્ઞેપાણ સિદ્ધની સેવા કરી આજથી મુખી પડશે આ સ્થાન અતીતોતુ છે એ અતીતોને સોપાવુ જોઈએ જ્યાં મુખી અતીત પૂજારી નહીં રહે ત્યાં મુખી અજ્ઞેપાણના બાળ્યા નહીં જ જિંધે’ નાથોના હાલના વર્તનથી તમામ ભેખ નાગજ થયો છે મ્યા મચ્છેદ્ર નાથ, ગોરખ, કાનીફ, જલધર અને મિના નાથ, અને મ્યા આજના તેમના નામે ચરી ખાનાર, નિનાસી, દેવી, ગજખટપત્રી, વિષયના પૂતળા, પામર, ઇદ્રિય-આગમી બાનાઓ ? જેના સિદ્ધાંતે ભૂતદરિ જેવા માલનરાજને યોગી બનાવ્યો, જે નાથોની રૂપાએ ગૌડરાજ ગોપીચંદ અમર બન્યો, તેના નાગસદાશે માર્ગ બૂલ્યા છે બ્રહ્મતાના સર્ગક બની કચ્છ જેના શ્રદ્ધાળુ દેશને પામર બનાવ્યો છે આ લોખે જૂઠી સિદ્ધિઓની વાતોથી લોખેને કરાવીને પોતાના પાપ સાધુપણાનો અચળો ઢાકીને છુપાવે છે આજનો તમામ ભેખ એકમ બની નાથો કે જે સાધુતાને લખવે છે તેને કચ્છ-સૌગંધમાથી હાળી કાઢના કટિનદ્ધ થયો છે અજ્ઞેપાણતુ મદિર લેવું એ તો માત્ર શરૂઆત છે’

‘પછી મહાજન શે જવાબ આપ્યો ?’ નારાયણ હક્કરે વાત કહેનાગને પૂછ્યું

‘મહાજન પાસે જવામ ન હતો તેમને તો આ નિનાદ આટલે થી જ અટકાવેલો હતો, પરંતુ જ્ઞાનસાગર મહામ હોવાથી કાલે સવારે સભા કરના ઠરાવ થયો છે’

‘આમા સભા ભરી શું કરો ? જે મહાપુરુષે નાથે મોકલેલા દશ જીવાનોને ચલાવી સિદ્ધિ બતાવી, આજ મુખી કચ્છમા મહાલતા મહાતોના પાણી માખ્યા, તેમને સમજાવના જેવું શું છે ? ધાર્મ કરવાની શક્તિ સાથે જ તેઓ ગિરનાર ચૂકી અહીંયા આવ્યા હશે’ નારાયણ હક્કરે વાતનો ઉપસહાર કર્યો

સધ્યાનો ગાઢ અધકાર અંજરની બાજને આવરના લાગ્યો

શિવાલયોમાં ધંટાનાદ થવા લાગ્યા. મગરિખની નમાજ પઢી મુસ્લિમ-
ભાઈઓ બબ્બે બબ્બેની જોડીમાં મસ્જિદમાંથી બહાર નીકળતા દેખાયા.
જેતેતર પ્રજા દેવદર્શન અને રાત્રીભોજન માટે પોતપોતાને રથોને
જવા લાગી.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં જ અંજરના કિલ્લાના જિંચેશ ભાગ
સોનેરી રંગે રંગાતા હતા. પાદરમાં આવેલ આંખલીની સઘન વનરાજિ
પર સવિતાદેવનાં કિરણો પડી ધરતી પર સ્થામ સોનલયણી ભાત
પાડતાં હતાં, ત્યારે અજોપાળ દેવના પટાંગણમાં માનવમેદની ઊભરાવા
લાગી. દાદા અજોપાળના મંદિરનાં કમાડ ખૂલી ગયાં હતાં. પૂજન-
રીના ચહેરા પરની શોકની છાયા ધડીલર માટે મરતું માનસી આરો-
ગ્યવાન થતું હોય તેમ દૂર થતી દેખાતી હતી.

મોટી જગજમ પર મહાજનના આગેવાનો અને નાથ બાવાઓ
ખીચોખીચ બેઠા હતા. સામસામે બે ગાદીઓ પડી હતી. થોડીવારે
નાથોના આગેવાન મહંત કંથડનાથની સવારી આવી પહોંચી.

મહંતના કાનમાંનાં દર્શન સોનાનાં હતાં. હાથમાં હીરાનાં નંગ-
વાળા વીંટીઓ, વેઠ અને કાંડા પર જ્યપુરી પાનાંના જડતરવાળા
પહોંચીઓ ઊગતા સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકતી હતી. શરીર પર લગવા
રંગે રંગેલી રેશમી કફની, ગંગામાં કાળા દોરાની શેલી મહી નાની
શિંગડી લટકતાં હતાં. પગમાં છીપની પનરીઓ ચોડેલી ખડાઉઓ હતી
અને માથા પર લાંબો ટોપ પહેર્યો હતો. તેની સાથે વીસેક નાથો તેવા જ
પહેરવેશથી વીંટાઈ ચાલતા હતા. જોનાર જો લગવો રંગ બાદ કરી નગર
કરે તો આમાંના કોઈને પણ સાધુ કહી શકે નહીં. નાથજીની પાછળ
થોડે દૂર મજબૂત રનાયુવાળા તદ્દન દિગ્ગજર પચાસ સાધુઓ હથિયાર
સાથે આવતા હતા.

નાથજી સાવ નજીક આવ્યા એટલે નેકીદારે અવાજ કર્યો. મહા-
જને ઊભા થઈ રાજ્યજીવનું સન્માન કર્યું.

જ્ઞાનસાગરજી આ બધું જોતા હસવા લાગ્યા. નાથોનો આડંબર

તેમને સાધુતાવિહોણો દેખાયો. નાથ મહંત બારેખમ ચાંદે પોતાની દિનખાખનો ગાદી પર તકિયાને ઘટેલીને બેઠા. મહાજનના આગેવાનોને હાથનો ઇશારતથી બેસવા સૂચન કર્યું. નમામ નાગરિક બેસી ગયા. ઘોડીવારે શાંતિ હવાઈ ગઈ. સંજુના હૃદયમાં શુ થશે, એ જ લાવ ભરેલો હતો. દરેકની આંખો કુતૂહલનાથી બંને ગાદી પર બેઠેલા સાધુઓને જોતી હતી.

*

જ્ઞાનસાગર પ્રભાસના વતની વિદ્યાનંદ ત્રિપાઠીના એકના એક પુત્ર હતા. પિતા વિદ્યાન હોવા છતાં તીર્થપુરોહિત હોવાથી પુત્રને અભ્યાસ કરાવી શકતા ન હતા. બાળક હરિશંકર રમતગમતમાં રહેતો. આમ ને આમ દશ વર્ષની ઉંમર થવા આવી. હરિશંકર મૂખ ત્રિપાઠીમાં ગણાવા લાગ્યો. તેમની માતા હરિગૌરીનું હૃદય પુત્રની અપકીર્તિ સાંભળી બળતું. તક મળતાં તે પતિને કહેતી, પણ પરિણામ કશું આવતું નહીં. ત્રિપાઠીજીને અવકાશ જ મળતો નહીં. હરિગૌરીએ હરિશંકરને જેમ તેમ કરી લાથવા બેસાડ્યો. પૂરાં બે વર્ષ ચુરબે મહેનત કરી, છતાં તેમને પૂરું જયશંકરસ્તોત્ર પણ આવડ્યું નહીં. આ મુર્ખને કશું આવડવાનું નહીં, આમ કહી પાંડશાળામાંથી તેને રજા આપવામાં આવી.

મૂર્ખ પુત્રો વિધવા વ કન્યા । આ બંને અગ્નિ વિના બળે છે. ત્રિપાઠીજી તથા હરિગૌરીને આવો જ અનુભવ થવા લાગ્યો. હરિશંકર ચૌદ વર્ષ પૂરાં કરી પંદરેમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરતો હતો, ત્યાં ત્રિપાઠીજીનો સ્વર્ગવાસ થયો. પાછળ ચારેક માસે માતા ચાલી નીકળી. હરિશંકરને હવે પૂર્ણ રીતે પોતાની અલાય અવસ્થા સાલવા લાગી. તેને જંગલના વ્યવહાર પરથી વૈરાગ્ય આવ્યો. જીવન બોજારૂપ દેખાવા લાગ્યું. એક દિવસ તે પ્રભાસથી નીકળી ગિરનાર તરફ રવાના થયો.

જનૂનાગઢ આવી એકાદ દિવસ શહેરમાં રહ્યા પછી ચાંદે રથાન ન મળતાં ગિરનાર તરફ ચાલતો થયો. ચાલતાં ચાલતાં તે લાકડાં કાપીને

પોતાનો નિર્વાહ કરવાના નિશ્ચય પર આવ્યો. કોઈ દયાળુ કબાડીએ તેને કુહાડો અને દોરી આપ્યાં. આખો દિવસ પ્રયત્ન કરતા થાકી જવાયું. આવડત વિના તે લાકડાં ભેગાં કરી શક્યો નહીં. સાથે સાથે તેને પોતાના શ્વન પર નફરત પણ વધી ગઈ.

હરિશંકરે કોઈની પાસેથી સાંભળ્યું કે, ‘લૈસ્વ જપ’ ખાનારને (ગિરનાર પર્વત પર એ નામનું શિખર છે—ત્યાં ચડી ત્યાંથી પડતું મૂકી દેહત્યાગ કરનારને) ખીજે અવનારે રાજ મળે છે. જીગતા જીવાનને આ માર્ગ ગમ્યો. ખીજ દિવસે પૂછપરછ કરતાં ‘લૈસ્વ જપ’ની ટેકરી શોધી કાઢી અને તે પર ચડી ગયો.

સામે જ મોટી શિલા પડી હતી. તેના પર ચડતાં તે શિલા આપોઆપ જ જીંચકાય અને ઉપર જિભેલ વ્યક્તિ નીચે ગળડી પડે તેમ જ નીચે પથ્થરોમાં પછડાતાં તેના પ્રાણ પણ નીકળી જાય અને શખને રાત્રી પશુઓ થોડો જ વારમાં સાફ કરી જાય. આવી સ્થિતિ હતી.

સોરઠનાં ક્રેટલાંય દુઃખિયાં માનવીઓએ આ શિલા પર ચડી પરલયના સુખની આશાએ પોતાના દેહ ગુમાવ્યા હતા. આજે એક બ્રાહ્મણકુમાર આ સંખ્યામાં વધારો કરતો હતો.

હરિશંકરે આકાશ તરફ જોયું. તેને માતાપિતા યાદ આવ્યાં. તે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યો. તેને જીંડે જીંડેથી જીવવાની ધ્વજાના લાવો જગ્યા; ધડીભર તેને નીચે જિનરી જવાનું મન થઈ આવ્યું. પણ પછી થોડીવારે પોતાની અસહાય હાલનું જ્ઞાન થતાં મરવાનો વિચારો બળવત્તર બની ગયા. હૃદયમાં લગવાનને યાદ કરી તે જિભો થયો. આખરનાં ડગલાં ભરતો તે મરણશિલા પાસે આવ્યો. પથ્થરની વિશાળતા તરફ ધડીભર તે જોઈ રહ્યો. આંખોમાં ફરી આંસુ આવ્યાં, દિલ ડગમગવા લાગ્યું. તે બે ડગલાં પાછો ખસી ગયો. તેવામાં જ પાછળથી કોઈનો પગરવ તેના કાન પર અથડાયો. તેણે ગરદન ફેરવી પાછળ જોયું તો એક શુદ્ધ મહાત્માને નવયુવાનના ઠસાથી ઉપર આવતા જોયા.

જરાય થાક કે હાંફ વિના મહાત્મા તેની પાસે આવી પહોંચ્યા.

અને બોલ્યા : ‘ શા માટે મરવું પડે છે, યુવાન ? ’

પોતાના મરણપ્રસંગને સાંગોપાંગ પાર ઉતારવા ઇચ્છતા હરિ-શંકરને આ મહાત્મા આવ્યા તે ગમ્યું નહીં; છતાં તેમના પ્રશ્ને જવાબ આપવા પ્રેરણા કરી. તે બોલ્યો, ‘ જીવનમાં રસ નથી માટે. ’

‘ યુવાન ! જીવનમાં રસ પેદા કરવો, એ માનવીના હાથની વાત છે. બાકી એક માનવીના મુખ માટે આખા વિશ્વના પદાર્થો પણ ઓછા પડે છે. ’

‘ મા ગયાં, પિતા ગયા, જાતે મૂર્ખ રહ્યો. વિદ્યાએ પણ મૂઢ એવા મારા પર દયા ન જ કરી, એટલે નિરપાયે આ માર્ગ લેવો પડ્યો છે, મહાત્માશ ! ’

‘ બેટા ! ’ મહાત્માશએ નજીક આવી હરિશંકરની પીઠ પર હેનલયો હાથ ફેરવી કહ્યું : ‘ સમય આવતાં સહુને જવાનું છે જ. તારા દુઃખનું કારણ માતાપિતા ગયાં તે નથી, પરંતુ તારો તેમના તરફનો રાગ છે. બાકી ઉદારચરિતાનાં તુ વમુઘેવ કુટુમ્બકમ્. એ ગયા તે માર્ગે આપણે પણ જવાનું છે. હવે રહી શારદાની દયાની વાત. તું હજી બાળક છે. અનુભવ ધતાં સમગ્રશે કે સહુ માનવીઓ વણલણ્યા વિદ્વાન છે અને લણ્યા માનવીઓ દેટલીક રીતે મૂર્ખ છે. લણવાનું આત્મ-શાંતિને માટે છે, કીર્તિ કે કમાવા માટે નહીં. ’

મહાત્માશના શબ્દોથી આજે પહેલી જ વાર હરિને સત્યદર્શન ધતાં ધીરજ આવી. તેને પોતાના મરવાના વિચારો પર ધૂણા આવવા લાગી. તે મહાત્માના ચરણમાં નમી પડ્યો.

‘ મારે હવે પછી શું કરવું તે આપ જ કહો ! ’ હરિને પોતાની વિચારશ્રેણી દોષવાળી દેખાનાં તેણે મહાત્માશ પાસે જીવન માટે માર્ગ-દર્શન માગ્યું.

‘ મારી સાથે ચાલ, જરા આરામ કર, પછી બધું થઈ રહેશે. ’ આમ કહી હરિને હાથ પકડી મહાત્માશ હેરાન બંધના શિખર પરથી ધીમે ધીમે નીચે જતરવા લાગ્યા.

હરિ મૂંઝો મૂંઝો મહાત્માજી સાથે ચાલતો ટેકરીનો ઢોળાવ પૂરો કરી નીચેના ભાગમાં આવ્યો. એકાદ માઈલનો ભગ્તવન-શેષાવનના સધન જંગલનો માર્ગ કાપનાં તેઓ બંને એક યુદ્ધ સામે આવી બિલા રહ્યા.

‘હરિ, અહીં બિલો રહેજો, હું હાલ જ આવું છું,’ આમ કહી મહાત્માજી જંગલમાં ચાલ્યા ગયા. હરિ ત્યાં જ એક પથ્થરની ચટ્ટાન પર બેસી રાહ જોવા લાગ્યો. સવિનાનારાયણ ધીમે ધીમે આકાશનો પંથ કાપના ઉપર આવતા હતા. જંગલમાં નવચેતના આવતી હતી.

એકાદ કલાક વીતતાં મહાત્માજી આવ્યા. તેમના હાથમાં લીલા કંદ જેવું કાર્મિક હતું.

વૃદ્ધ હરિનો હાથ પકડી તેને યુદ્ધમાં લેધો. ઉપરથી સાંકડી દેખાતી યુદ્ધ અંદર જતાં પહોળી હતી. તેમાં આનંદથી દશેક માનવીઓ રહી શકે તેવો ચોક્કસ અને ત્રણ બાજુ પર નાના ચોરસ જેવું હતું. વચ્ચે ધૂણે હતો, જેમાં બેચારેક ઓધિયા અને તેટલાં જ સિંદૂર ચોપડેલાં ત્રિશુલ ખોડેલાં હતાં. સામે નાની વેદિકા હતી. તેના પર સિંહનું સળંગ ચામડું બિછાવેલ હતું. મહાત્માજી તેના પર આવી બેઠા અને હરિને સામે બેસાડી પેલા કંદ પરનાં પાંદડાંમાંથી બે પાંદડાં આપી કહ્યું, ‘ખાઈ જા. આથી તારી મંદ પડેલી મેઘા તીવ્ર બનશે.’ હરિ મૌનભાવે પત્રો લઈ આવી ગયો. પછી મહાત્માજીએ કંદને ધૂણાની આગમાં ભૂંછ તેને ખવડાવ્યું.

‘જો બેટા ! આ કંદને યોગીઓ પર દયા કરી ભગવાને બનાવ્યું છે. એકવાર આ ખાવાથી એક માસ મુધી ભૂખ લાગતી નથી. ગિરનારમાં રહેતા સિદ્ધો આ કંદના પ્રતાપે વસ્તીમાં જતા નથી. તેમને કદી પણ અનાજ, લી, દૂધ કે કોઈ પણ દુન્યવી ખાનપાનના એક પણ પદાર્થની જરૂર રહેતી નથી. થોડા દિવસ પછી આ ગિરિ-રાજમાં પડેલી આવી અનેક ઓધિયો તને ઓળખાવીશ.’

હરિશંકરને બીજો દિવસે દશનામ પંથની દીક્ષા આપવામાં

આવી અને તેનું નામ જ્ઞાનસાગર રાખવામાં આવ્યું. દશનામી ગોસાંધરિયામાં ગિરિ, પુરી, ભારતી, વન, સાગર, પર્વત, આરણ્ય, આનંદ, પ્રકાશ અને તીર્થ આમ દશ પૈકી જે જે જૂથનો શિષ્ય બને તેની પાછળ આ શબ્દ જોડવામાં આવે છે. હરિશંકર 'સાગર' સંજ્ઞાધારી ગુરુનો શિષ્ય થતાં તેના જ્ઞાન નામ પાછળ સાગર નામ જોડવામાં આવ્યું.

ગુરુકૃપાએ જ્ઞાનસાગર સમર્થ વિદ્વાન બનવા સાથે યોગમાર્ગમાં નિપુણ બન્યો. તેમજ ગિરનારની આલુબાલુમાં યતી ઔષધિઓનો તે પાકો જાણકાર બન્યો. પોતાનું કામ પૂર્ણ થયું જાણી ગુરુ પોતાનું નિવાસસ્થાન અને કૃતિ બંને જ્ઞાનસાગરને સોંપી સમાધિરથ થયા. જ્ઞાનસાગરની સિદ્ધિઓ અને જ્ઞાનથી મુગ્ધ બની ભેખસમાજ તેમને પોતાના આગેવાન માનવા લાગ્યો.

એક દિવસ ગરવાની છાયામાં રહેતા ભેખોએ આવી જ્ઞાનસાગરજીને પ્રાર્થના કરી કે, 'ભગવન્ ! પારસમણિની પ્રક્રિયા આજકાલ અવળી ચાલે છે. પારસના રપશે સોનું કથીર થાય છે, અપરોક્ષ અનુભૂતિની આશાએ ભેખના શરણમાં આવનાર સાધકો નિર્જીવ-મામૂલી બની જાય છે. ભેખસમાજ માટે આ શરમની વાત છે.'

'આપ શું કહેવા ઇચ્છો છો તે રપટ કહો !' જ્ઞાનસાગરજીએ કહ્યું.

'ભગવન્ ! કચ્છમાં નાથો ભેખસમાજને લાંછન લાગે તેવું જીવન જીવી સંતમંડળની પ્રતિજ્ઞાનો નાશ કરે છે. ભેખ લીધા પછી ઢાઈ પણ ભેખધારીથી એક વ્યક્તિ કે વસ્તુ પર પ્રેમ કરી શકાય નહીં, એક દેશ કે ઇશ્વર પર પણ નહીં. સાધુઓનો અનુરાગ સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે સર્વમાં સમભાવે રહેવો જોઈએ. સાધુ બધાનો છે. સમસ્ત સંસાર તેનો છે. દેશકાળના પરિચ્છેદથી સંતસમાજ પર રહેવો જોઈએ. સિદ્ધના નામે નાથો સાધુતાને કલંકિત કરે છે. આપ સિદ્ધેશ્વર છો. અંજાર પધારો. અંજારના અજોખાળના પૂજરીઓ કંથડનાથની જીવજાયામાં રહી અત્યંત ધૃષ્ટિત કર્મો કરે છે. બીજા ઢાઈ પણ ભેખને કચ્છમાં બિનરવા દેતા

નથી. તિલકો બૂંસાવી, માળા તોડી બળાંતકારે કાન ચીરી, મુદ્રા પહેરાંવી દે છે. આવા અનેક દાખલાઓ બની જ્યાંની હકીકત કાન પર આવે છે. આપ વિના નાથોનો ગર્વ અન્યથી બિનરે તેમ નથી.’

‘મહાત્મા જ્ઞાનસાગરં સંતસમાજ અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓ આમ બને પક્ષના હિન અર્થે અંજર આપ્યા. તેમણે સિદ્ધિ બનાવી પ્રજા પર છાપ પાડી, નાથનો ડર ઓછો કરાવી બહેર સલા રખાવી હતી.

‘કચ્છ નાથોનો દેશ છે. રાવના રાજ્યના સાચા રક્ષક નાથજી છે, જેમની કૃપાથી બનેલ કંથકોટે એકવાર હારેલા-થાકેલા સોસંકી રાજા મૂળરાજનો રક્ષક બની ગુજરાતના કુઝૂટધ્વજને પડતો બંધાવ્યો હતો. ત્યાં બીજા કોઈ ભેખને આવવા કે રહેવા હક્ક નથી.’ નાથના મહાંતે ગાદી પરથી અર્ધા બેઠા થઈ કહ્યું.

‘નાથજી, તમારો આ ધર્મંડ વૃથા છે. ધરતી રાજા રામની છે. તમામ ભેખમાં લગવાન રહી શકે છે. તમારા આવા ગુમાનનું મર્દન કરવા જ ભેખસમાજની આજ્ઞાથી આ સેવક અંજર આવ્યો છે. તમારે કચ્છ છોડવું જ પડશે. પછી છરછોથી છોડો કે અનિચ્છાથી.’ જ્ઞાનસાગરંએ મક્કમતાથી કહ્યું.

‘ગોસાંઈજી!’ કંથકનાથ બોલ્યા, ‘તમે હજી જ્ઞાનમાં બાળક છો. નાથોની પ્રાચીનતાનો તમને ખ્યાલ નથી. જેમના ઉપદેશથી ગૌડરાજ અમર બન્યા, માલવરાજ સિદ્ધ થયા, જેમણે જગતને ધેરંડ-સંહિતા, હયોગપ્રદીપિકા જેવા મહાન ગ્રંથો આપ્યા, જે આજ પણ સિદ્ધિઓનું નિરાસરથાન મનાય છે, તેને કચ્છમાંથી કાઢનાર ભેખસમાજ કોણ? સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસ પર નજર કરશો તો સમજશે કે, તેને જીવંતદાન કોણે આપ્યું છે? તમે દશનામી ગઈ કાલના યોગી છો. વૈષ્ણવો તો બિચારા હમણાં જ જન્મ્યા છે, જ્યારે કૃષ્ણના દેહવિલય પછી સૌરાષ્ટ્રના ચાર ભાગ થયા. ત્યારે પ્રજાને કોણે નિવૃત્તિનો બોધ આપ્યો હતો? દશાણુ (દશ જાતિઓ) ના

પ્રજ્ઞતંત્રની રચના કરી હતી? નાગજ્ઞતિની નાગચૂડમાંથી સૌરાષ્ટ્રને અમારા આચાર્યશ્રી પાદલિખાચાર્યે ઉગાર્યા હતા. મૌર્યોન ક્ષત્રિયો અમારા દાસ હતા. અપૂન જયદ્રમા, રદ્રદ્રમા આ જદ્રમા નાથપંથી હતા. સેનાપતિ ભટ્ટાર્ક વિજયમેને વલ્લભીરાજની સ્થાપના કરી તેમા નાથસંતોનો આશીર્વાદ હતો. તમારા શિંદોર ગામની પાસે પ્રાચીન વિદર્ભનગરી નામે નગર વિજયસેને વસાવી નાથોને અર્પણ કર્યું હતું. ત્યાં અમારો મહામંડલેશ્વર રહેતો. આજે તે ગામને વજાવડ કહે છે. પાદલિખાચાર્યના રચેલા તરંગમાળા-તરંગાવલી વગેરે ગ્રંથો આજે પણ અમારા અખાતમાં પડ્યા છે. આ જમી વાંચી વિદ્યમં સંવત પૂર્વે ૧૦૦-૧૫૦ વર્ષ પહેલાંની છે. ત્યારે સૌરાષ્ટ્રમાં નાથમત હતો.

‘તમારું આજનું પાલીતાણા ગામ પાદલિખાચાર્યના નામે વમેલ છે, તેમણે જ વસાવ્યું હતું, એવો ઉલ્લેખ અમારે ત્યાં છે. અમારા ગયા પછી જ નૈનોનું ત્યાં આધિપત્ય જન્મ્યું. તમારા જેવા ‘કાલના યોગી અને હીંચણ સમી જટા’ તે અમને કચ્છ છેડાવવા આવ્યા હો? સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ સાથે અમારો જે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ સંકળાયેલો છે. કચ્છનાં સાડ, મોડ, કેર, ફૂલાણી, વાધેલા, જમ, રાવ આ તમામ સાખાના ક્ષત્રિયો નાથોની જ કૃપાથી રાજ મેળવી શક્યા છે. નાથો માત્ર યોગી જ નથી; સમય આવતાં હથિવાર પણ વાપરી શકે છે. આજ સુધીમાં અનેક વાર વાપર્યાં છે. સિંધના મીરોના હાથથી રાવને નાથોએ ઉગાર્યો હતો એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.’

‘ખૂબ ગોલી ગયા, નાથજી!’ જાનસાગર હસતાં હસતાં બોલ્યા :
‘મને એક કવિની ઉક્તિ યાદ આવે છે કે-

મતિ પુરાને ધકતલ સરવર નિકટ કુચાલ ।

નયે મયે તો કા મયો ચે મન હરન મરલ ॥

સરોવર પાસે કુચાલ ચાલનાર જગલાઓ લાંબો સમય થયાં રહેતા હોય તેથી શું? નવા આવેલા હોય તોય હંસરાજે શું તેમનાથી શ્રેષ્ઠ ન કહેવાય?

તેનો જ્ઞાન તમામ પ્રભ એક જ આપે કે, હંસ નવા છતાં જૂના બગસાથી સ્વત્તમ છે, વંદનીય છે.’

‘આપ બન્ને અમારી મહાજનની દૃષ્ટિમાં સરખા વંદનીય છો; એટલે આપ આપનો ન્યાય કરી સેવા સમર્થ છો, છતાં એક વિનંતી કર્યા વિના રહી શકતા નથી કે, વાણીના વાદવિવાદ મૂકી કાંઈક નક્કર ભૂમિકા પર ચર્ચા કરવાથી ચોક્કસ પાયા પર અવાશે. બન્ને પોતપોતાનો જૂનો ઇતિહાસ ગાંઠ ગૌરવ વધારના રહેશે એનો અંત આ સવમાં આવવાનો નથી. આપના ચોક્કસ નિર્ણય પર જ પ્રજાની શાંતિનો આજે આધાર છે; માટે હ્રમસ્વ શીઘ્રમ્ જેવું કાંઈક વિચારો તો સાર.’ મહાજનના આગેવાને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું.

‘અંજરનું મહાજન, અકળામણ અનુસવતું હોય તો અમે આ પ્રસંગનો ન્યાય કરવાનો ભાર અજેપાળ સિદ્ધની પ્રતિમા પર મૂકીએ છીએ. તેમને પૂછીએ, તે કહે તે જ તેમના પૂજારીના સ્થાને રહી સેવા કરે. ખોસો, જ્ઞાનસાગરજી, આપને મંજૂર છે?’ નાથોના મહાંત કંથડનાથે વચ્ચેનો માર્ગ દાઢ્યો.

જ્ઞાનસાગરજીએ નાથોની વાત માન્ય રાખી. સહુના સાંભળતાં નાથમહાંતે ઊભા થઈ કહ્યું : ‘સિદ્ધરાજ અજેપાળજી ! ખોસો, આપની સેવા નાથો કરે કે અનીતો ? સાચો જ્ઞાન આપશે.’

મંદિરની આંદરથી સહુ સાંભળે તેમ અવાજ થયો કે, ‘નાથજી અમારી સેવા કરે, અનીતો નહીં.’

અજેપાળના મંદિરમાંથી નીકળેલો જ્ઞાન સાંભળી તમામ નાથો જયનાદ કરતા આકાશ ગજવવા લાગ્યા. બધું શાંત થયા પછી જ્ઞાનસાગરજી બોલ્યા : ‘આતું જૂઠું બોલતાં તને સાપ કેમ કરડતો નથી?’ આમ કહી લોહ તરફ ફરી બોલ્યા, ‘અંજરના નાગરિક ભાઈઓ, આ વાણી અજેપાળ સિદ્ધની નથી; નાથોની કરામત છે, ફરી બોલાવો જોઈએ. અજેપાળજી બોલે છે !’

લોદ્ધેએ નાથજીને ફરી અળેપાળજીને બોલાવવા કહેતાં મહંતે એ જ પૂછ્યું કે, ‘દાદા, તમારી પૂજા દોણુ કરે?’ જવાબ મળ્યો નહીં. બેયાર વખત પૂછતાં છતાં જવાબ મળ્યો નહીં; એટલે નાથો ગભરાયા અને પરસ્પર એકબીજા તરફ જોવા લાગ્યા.

‘નાથજીઓ! મંદિરના સિંહાસન નીચેના ખાડામાં બેસાડેલો તમારો માનવી ક્યારેનોય સાપના કરડવાથી મરી ગયો છે. એ બિયારો તમારા દંભનો ભોગ બની કિરતારની હજૂરમાં તમારા વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવા દોડી ગયો છે. નકામ છુમરાગુ કરવું બંધ કરો. હવે જવાબ મળવાનો નથી.’

આ સાંભળી લોદ્ધે ઉરકરાયા અને બેયાર દિંમતવાન કંઠીઓ મંદિરમાં ગયા ને સિંહાસન નીચેના ખાડામાંથી મરેલ માનવીને બહાર ઉપાડી લાવ્યા. નાથોના મોં પર શાહી ઢળા ગઈ. ધીરે ધીરે ત્યાંથી તેઓ સરકવા લાગ્યા.

લોદ્ધે ઉત્સુકતાથી જોવા લાગ્યા. બન્નેની ગાદીઓ વચ્ચે મૃત દેહને મૂકવામાં આવ્યો.

‘મહંતજી, આપની ઈદ્રજળમાં આ માનવીનો શ્રવ ગયો છે, તમારો ધર્મ છે કે આને તમારે સજીવન કરતો જોઈએ.’ જ્ઞાન-સાગરજીએ નાથના મહંતને કહ્યું.

‘જ્ઞાનસાગરજી, આ કામ અમારી દોષની. પણ શક્તિની બહારનું છે. આપ જો આને જિત્વાડસો તો અમે અળેપાળનું સ્થાન જ નહીં પરંતુ અંજાર છોડી આજે જ ચાલ્યા જઈશું.’

‘બોલો ભાઈઓ, તમે પણ લેખમાં ગણાઓ છો.’ બીજા નાથો તરફ જોઈ જ્ઞાનસાગર બોલ્યા, ‘તમારે આ શરત મંજૂર છે?’

બધા સાથે જ બોલ્યા, ‘હાજી.’

જ્ઞાનસાગરજીએ પાણી મંગાવી તે અભિમંજિત કરી પોતાની સિદ્ધિના પ્રભાવે મરનારને સજીવન કર્યો. તેણે જીડી જ્ઞાનસાગરના

ચરણમાં પ્રણામ કરી નાથ લોકે દેહલા વખતથી પોતાની મારફત આવે દંલ ચલાવતા હતા તે તમામ હકીકત પ્રજ્ઞ સામે કહી બતાવી.

પ્રસ્તુત ઘટના પછી નાથો અંબર છોડી ચાલ્યા ગયા અને અજેપાળના પૂજારીના સ્થાને દશનામી ઝોઠવાયા. જ્ઞાનસાગરજી નાથોના માનનું મર્દન કરી કચ્છની ભૂમિનાં બંધ દ્વારે તમામ ગેબ માટે ખુલ્લાં મુકાવી ગિરનાર તરફ ચાલ્યા ગયા.

આજ પણ અજેપાળના સ્થાનમાં દશનામી પૂજારીઓ છે.

. ૬ : સિદ્ધ મોતીરામ કાપડી

‘બાપુ ! આપની’ ઓથ વિના અમારો ઉગાર થવાનો નથી. હાકોરનું લશ્કર મારમાર કરતું પાછળ આવે છે, રાખે ઘેરો છે.’ મોરખીનું ગામ ભાંગી વારની ભીંસ વધતાં કાપડી રાજ્ય મોતીરામજી બાપુની ઓથ લેવા આવેલા, માળિયાના દશ મિયાણાના આગેવાને હરગરનાં કહ્યું :

‘તમે પ્રજ્ઞને હેરાન કરો છો, ગામ ભાંગનારને ઓથ આપનાર પાપી ગણાય. શા માટે આવું પાપકર્મ કરો છો ? નેક્રાધી રળા રોટી કમાઈ લેતા છો, તો આમ જીવ બચાવવા ભાગવું પડે નહીં.’ મોતીરામ બોલ્યા.

‘બાપુ ! અમે ઇન્સાન તો છીએ જ. આ બધું શોખથી નથી કરતા. આજના તમામ રાજ્યો ચોર-લૂંટારા પેદા કરનાર છે. અમે મિયાણા કામને લૂંટારા બનાવનાર આ લોકો જ છે. અમને નેક્રાધી રળા બાપુ અને ભલા ઇન્સાનની પેઠે માનવધુ’ જીવન જીવુ’ ગમે છે, પણ રોટી ક્યાં છે ? રાત-દિવસ આવાં કાળાં કામાં કરીએ છીએ, છતાં પેટપૂરતું મળતું નથી. ગામો ભાંગવાનું અમારે માથે ખોટું જ તહોમત છે. રાજ્યો જ આખલાઓની પેઠે સામ-સામી ટક્કર લેતા પ્રજ્ઞનું સત્યાનાથ કાઢે છે, ગામો બાળે છે, લૂંટે છે, કાઈ જીવતા રહી બચ તો તેને ચૂસી લે છે. અમારા હાથમાં

આવે એવું' રહેવા દેતા જ નથી. બુઝોને આજની જ વાત કરીએ. અમે તરધરી ગ્રામ લાંબી આવીએ છીએ. આખાય ગ્રામમાંથી હજાર કારી પણ મળી નથી.'

‘બ્યારે આમ છે ત્યારે તમે શા માટે આ ધંધા મૂકી ખેતી કરતા નથી?’ મહાત્મા બોલ્યા.

‘ખેતી? ધણુય ખેતી કરવા મન થાય છે, પણ એક તો કસ વિનાની જમીન કશું આપતી નથી, ખીલું અમલદારોનાં અપમાન સહન થતાં નથી, વેડ કરી શકાતી નથી, ખેડૂત થયા એટલે દહારો ઊઠ્યો બાપજી! પ્રથમ લાત અને પાછળ વાત. એ આજના ખેડૂતની ઇજ્જત દેવી છે તે ખેડૂતો જ સમજે છે. રાત-દિવસની ચિંતા, આજે કાકીની ઘોડવેલ આવી તો કાલે સિપાઈઓનાં તીકડાંનાં જિનરી પડે. આ બધાંમાંથી ઊગરી જતાય તો વેપારીઓની મગિયાજૂળમાંથી છટકવાનો માર્ગ જ નથી. વ્યાજનાં વ્યાજ અને તેનાં વ્યાજ ભરવાં પડે છે. કણખી પડેલો સહન કરી લે, પણ અમે તો કાંટિયાવરણ; અમારાથી સહન થાય નહીં, એટલે બા'રવટાનો માર્ગ લેવો પડે છે.’

‘તમારું કહેલું ખરું છે ભાઈ! સોરઠના રામ સ્વચ્છંદી બન્યા છે. કોઈના રાજ્યમાં ખવાસ તો કોઈનામાં લુહાણા કર્તાઉર્તા છે. કોઈને નાગરો નસાવે છે ત્યારે કચ્છ જેવામાં ધરતી પર અર્ધો મુસલમાન રા' રાયધણ બુલમ વરસાવી રહ્યો છે.’ મહાત્મા મોતી-રામજીએ નિસાસા સાથે કહ્યું.

‘બાપજી, આપ તો સંતપુરણ છો, ભાગ્યાના ભેર, દિન-દુખિયાંના બેલી ગણાઓ. દોષર જ્યાજીએ ટંકારા પરગણું સુંદરજી રોડને ત્યાં ગીરવે મૂકી, વડોદરાની મદદ લઈ માળિયામાં કાળે કર વર્તાવ્યો હતો. અમારાં પાપ હશે તેની શિક્ષા લાલે કરે, પણ અમારી ઓરતો અને માણસ બચ્ચાંઓએ એના સીમાડા બોધા નથી, હતાં નવસો નવસો માનવોને બકરાંની પેડે રહે'સી નાખ્યાં. અમેય માટીનાં માનવી છીએ, ખુદાઈ ફિરસ્તા નથી. અમારા દોષરની તલવારની

ધારે રહેસાતાં 'બચ્ચાનાં ખૂન અમારા ખૂનને તપાવે છે.'

આશ્રય માગતા મિયાણાઓનું લંબાણુ બોલવું સાંભળી મહાત્માજી ઘોડીવાર મૌન રહી બોલ્યા : 'દોરતો ! તમારું કહેવું ખરું છે. દોરોરે નિર્દોષની હત્યા કરી તમને ખૂન-લૂંટને પાંચે વાળ્યા છે જ, જો કે તમારો સમાજ પ્રથમથી લૂંટારાના સમાજ તરીકે જાણીતો છે. દોરોરે બળતામાં ઘી હોમવા જેવી ઘટના જિભી, કરી છે, અરતુ. આજે તમે મા આશાપુરાનું શરણુ લેવા આવ્યા છો, ત્યારે તમને કાઢી શકાય નહીં. જાઓ, ઓરડામાં માંને નમી બેસો. દોરોરનું મેલીકાર લલે આવે. દાદા મેકરણની જગ્યા એટલે ચિતોડનો કિલ્લો. પણ જોગમાયા એક શરતે તમને શરણુ રાખે છે.'

'બાપુ, આજે જિગરીએ તો તમે કહ્યો તેમ જીવનભર વતંચા તૈયાર છીએ.' મિયાણાઓ નરમ થઈ બોલ્યા.

'તમારા અત્યારના બોલવા પર ભરોસો રખાય નહીં; કારણ કે તમે બીંમમાં આવ્યા છો. લય ગયો કે પાછા ડગા તેવા ને તેવા. છતાં શરણાગતની રક્ષા કરનારી આઈ આશાપુરા બહારથી તમારાં રખવાળા કરશે. આજથી તમારે દરેદર માનવીઓએ ચોરી અને ખૂન કરવાં નહીં, આ શરત પાળવાની છે. બોલો, છે મંજૂર ?'

'હા બાપજી, કસમ ખાઈને કહીએ છીએ કે, જાનનાં તો નહીં જ કરીએ પણ ચોરી-લૂંટના ખ્યાલ આવશે તે મેજ રોજ ગખીશું, એટલું જ નહિ પણ અમારી દામનાને બને તેટલા સમજાવી સુધારવા મહેનત કરીશું. આ અમે પાક રસલના અને ખુદાના નામે બોલીએ છીએ.'

હજી વાતો ચાલતી હતી ત્યાં ટેકરીના નીચેના ભાગમાં દોરોરનાં મેલીકારના-લશ્કરના ઘોડાના કાળલા ગાજવા લાગ્યા. મિયાણાઓ ઓરડામાં ગયા અને મોતીરામ ધૂણા પર આંખો નમાવી બેસી ગયા.

'બાપુ ! સંતના ઘરમાં સેનાનો રહી શકે નહીં. મિયાણાઓ અહીંયાં છુપાયા છે, કાઢી આપો, નહિતર અમારે સાધુની ખૂંપડી પીંખી નાખવી પડશે. દોરોરનો હુકમ છે કે મોરખાની દલમાં આવેવ

એક પાત્ર મિયાણો જીવતો જાય નહીં.' લશ્કરના આગેવાને સત્તાવાદી અવાજે મહાત્માજીને ચેતવણી સાથે ધર્મ સમજવતાં કહ્યું.

મોતીરામ કાપડીના પંથમાં મેકાપંથી અને આશાપુરા આમ બે ફાંટા છે. તેમાંના મેકાપંથી ફાંટાના આ સાધુ હતા. મોતીરામનો જન્મ કચ્છના ધ્રંગ નામે ગામમાં સારસ્વત બ્રાહ્મણનો ઘરમાં થયો હતો. યોગજ્ઞોતરા કુષ્કાળમાં એટલે સંવત ૧૮૬૬ના ભયંકર કાળમાં તેમનાં માતાપિતા અનના અણાવે મરણ પામ્યાં, ત્યારે તેમની ઉંમર દશ-બારેક વર્ષની હતી. માનવીનાં હાડેહાડ ગ્રાણી નાખતા સમયમાં મંકોડા ખાઈ જીનવરો જીવે તેવા કરાલ કાળમાં ક્યાંય યોગ નથી આમ માની ધ્રંગમાં મેકરણપંથીઓની જગ્યા છે ત્યાં આવીને રહ્યા. ત્યાં તેમને બીજે વર્ષે કાપડીપંથની દીક્ષા આપવામાં આવી. પ્રથમનું મૂળ-શંકર નામ બદલાવી મોતીરામ નામ આપવામાં આવ્યું.

મોતીરામનું શરીર બ્રાહ્મણનું હોવાથી તેમને આઈ આશાપુરાના પૂજારી તરીકેનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. યુવાન મોતીરામ તન-મનથી આઈની સેવા કરવા લાગ્યા. ચારેક વર્ષ જગ્યામાં પિતાવ્યા પછી તેમને હિંબલાજી જવાની ઇચ્છા થતાં ગુરની આજ્ઞા લઈ સિંધના સીમાડે ખોરાસાના રણના અકળ પંથ વીંધતાં આઈના કુંગરામાં આવ્યા. ત્યાં ચંદ્રકૂપો અને જોગમાયાના હાથના ચાપાનાં દર્શન કરી ભોંયરામાં મા જોડે ફરી નવા અવતારે બહાર આવી માના પ્રસાદ હુમરાં ગળામાં પહેર્યાં. કપાળે માનાં કુમકુમ-કાજળની રેખાઓ કરી, પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માની.

આઈ પરસી પાછ ફરતાં ઉમરકોટમાં પ્રસિદ્ધ બંગવાસી કોલરાજ ચંડીદાસ કે જેઓ ભારતનાં શાકતપ્પીડાનાં દર્શનાર્થે ફરતા હતા તેમનાં દર્શનનો લાલ મળ્યો. મોતીરામ તેમની નિષ્કામ ભાવે સેવામાં જોડાઈ ગયા. એકાદ વર્ષ સિંધ-પંજાબમાં, તેમની સાથે રહેવાની તેમને તક મળી.

ચંડીદાસ કોલરાજે મોતીરામને વિધિસર દીક્ષા આપી,

સિદ્ધગજ બનાવ્યા ગુરુના આદેશને મસ્તક પર ચડાવી મોતીરામ સૌગપ્તમાં રહી ગયા કૌલગજ સ્વદેશ તરફ જનાના થયા

મોતીરામ નાના દહીસ । ગામના પાદરમાં આવતા તેમને ત્યાંના તમામનો કિનારો ગમ્યો ત્યાં નાનીશી ટેકરી પર આર્ષ આશાપુરના નિયત નાખી, ધૂણે જમાની આજીવન ત્યાંથી નીચે જિતરુ નહીં આમ સકપત્રી બેસી ગયા ગ્રામલોકોની શ્રદ્ધા વધતા મનના પ્રવેશદ્વાર મારેના નાના બે ઓગડાઓની દીનાલોથી ટેકરીને આવરી લીધી મહાત્માએ બેચાડ વડ-પીપળા ઉછેરાં આમ વીમેક વર્ષો વીતતા જગ્યા જમી મર્ધ આલુબાલુના ખેડૂતો આની અનાજ નાખી જવા લાગ્યા, એવે સમયન ચાલુ થયું સતોની અગજવડ વધના ગતદહોગે જગન, ધૂન જમરા લાગ્યા અને સહુનું પ્યાન દહીસનાની મોતીરામની જગ્યા તરફ આમ્મ્યાલુ

આ સિદ્ધગજએ જગ પછુ સાપ્રદાયિત દુગમલ ગોખરા વિના જ જીવનભર તમામ દીન-દુખિયાની સેવાના વ્રત નાખ્યા તે પાળ્યા શિષ્યો કરાવે મોહ પ્રથમથી જ ન હાનને લીધે તેમની જગ્યામાં મર્ધ પછુ ગ્યાથી જહેતુ નહીં તરફ આવે અને ધ્રુવ થાય ત્યારે જય આવે અનહાર જહેતો સમભાવના અને પ્રતાપની મિયાણાએને જાણુ કારી હોનાથી આજે મગના લગ્નના હાથમાથી જિગના તેઓ મહાત્માની જગ્યામાં આવય માટે આવ્યા હતા

મગના નાના ભાઈ દેનાની ધાકધમની મોતીરામના હૃદયમાં કરીને લીલી પેશ દરી રાખી નહીં તેઓ પૂર્વવત્ત નિર્નાશતાથી બે ના 'દેનાજ દેના' ! તમાર દામગના હુમ્મ પ્રમાણે વર્તવું એ તમારે ધર્મ છે સાધુની શૂંપડીઓમાં પીળી નાખના જેનું મ્થુ હોતુ જ નથી, આની ધામ્ધમળી અમારે માટે મર્ધ અસ ૧૨૬ નીડે તેની આશા નજ ગમ્મતું હોય તો નમ્રમુ છે મિયાણાએ અહીંયા છે એ વાત આચી છે, પરંતુ તે હવે આપની હુમ્મા તોફાન નહીં કરે તેમ બધાયા છે એનું જ નહીં, પણ પોતાની ગમના ખીજઓને

પણ અટકાવવા માટે બનતું કરવા વચનબદ્ધ થયા છે.’

‘મારે એ સાંભળવું નથી, સમજ્યા બાદ ! રાજના ચોરને તમારાથી છુપાવાય જ નહીં, ચાલો કાઢી આપો ક્યાં છે એ સમજાવો, મારે તેમને અહીં ને અહીં જ તલવારની ધાર તળે કાઢવા છે, એના વચનની જરૂર નથી. દેવાજી ગાજી બિચ્છા.’

‘નાના કાકિર ! આઈ આશાપુરીની ઓથે આવેલાનો વાળ વોકો થાય તો આઈનાં બેસણાં લાલે. અમે તો સાધુ છીએ, ચોર-થાહુકારની ભાંજાડમાં પડવાનું અમારું કામ નથી, શરણે આવનારને મા કાંદી મુકતી નથી, થાય તે કરી લો. માની નજરે સહુ સરખાં. મિયાણા નાના ચોર અને તમે મોટા ચોર. સોરકને ચોરોએ પાયમાલ ક્યોં એથી વધુ તમ રાજઓની મેલી રમતે ક્યોં છે. તમારી સીમાડ વધારવાની ખૂરી લાલચે સેજા ધરતીને ધમરોળાં નાખી છે. માળિયા ઉપર ચડી જવાનો તમને શું હક્ક હતો ? કાકિરને પકડી કેદ કરવામાં તમારી પાસે કંઈ નીતિ હતી ?’

‘બાવાજી બાણી મર્માદ સાચવી ત્યારે બાવાજી શિખામણુ દેવા લાગ્યા. આવા ચોરના સાથીદાર બાવાઓને પહેલાં જ ગૂડી નાખવા જોઈએ.’ દેવાજી તલવારની મૂક પર હાથ નાખી બોલ્યા.

વાહ રે નાના કાકિર ! બહુ જોર બતાવ્યું ! દેશના હાથમાં ગામપાતર આપી હવે રાજવિજયના કીર્તિરથનો સ્થાપવા બાવાજીઓને ગૂડવાનો આદેશ કરો ! દેવાજી દરબાર ! સાપના રાક્ષા ખોદનાં પહેલાં ધ્યાન રાખજો કે, કાંઈ મણિધર આલસી જાય નહીં.

સાધુ સત્તાયે હાનિ ત્રય ધર્મ અર્થ અરુ વંશ ।

ટીલા નિવગે દેસિલે કૌરવ રાવળ કંશ ॥

દેવાજી આ માથાફરેલા બાવાથી થાપ્યા. મહાત્માજીના ઓજસ પાસે તેમને પોતાની જાત નાની દેખાવા લાગી. બાવાજીને પડકારવામાં ખૂલ કરી છે એમ તેમને સમજવા લાગ્યું; જ્યાં રાજકાજ કરવાં જ

લેઈએ; આ ભાવનાએ રહીસડી શણિ એકડી કરી તેઓ મહાભાઈના
ઓરડા તરફ ગયા.

ઓરડા માત્ર બે જ હતા. તેમને સાંકડો દે એવું કંઈ પણ જામ
કરવાનું સાધન ન હતું. તેમને પગની જાન મારી ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યા.
બંને ઓરડાઓ ખાલી જ જણાયા. એકમાં ચાઈ આચાર્યુરીનું રથાનક
અને એકમાં ભંડાર હતો. દેવાજી ચરમાઈ ગયા, તેને પાડી જાનમી મળી
હતી કે, દય મિયાગા ટેકરી પર જાવા પામે ગયા છે અને જુપાવા
છે. નીચે ચોટીદારે લરકર આવે ત્યાં મુધીમાં મિયાગાએ નાસી જાય
નહીં તેની પૂરતી તકેદારી રાખી રહ્યા હતા. દેવાજી પોને પણ જરા
જેટલો વખત ગુમાવ્યા વિના જ મારને ઘોંટે આવેલ હતો, ત્યારે આ
શું ? આટલા વખતમાં જાય ક્યાં ? ચોટીદારેએ ખજરદારીથી એકે
એક માર્ગ સાચવી રાખ્યા હતા, ત્યારે શું દરો. દય દરામખોરોને
ધરતી ગળાઈ, આકાશમાં ઊડી ગયા કે, પછી બાપાએ કરામત કરી ?
કંઈ સમજ પડી નહીં. દેવાજીએ નીચેથી ઘોડા લુગતોને બોલાવ્યા.
જ્યાનો દરેક ભાત ખારીકાઈથી તપાસવામાં આવ્યો. કોઈ પણ
ભાતમાં જરા પણ શંકા આવે તેવું જણાયું નહીં. જમીનમાં ક્યાંય
પણ બેંચરા જેવું તે નથીને તે ખારીકાઈથી જોતાં નિરાશ થયા.
છેવટે થાડી, ત્યાંથી ચાલતો થયા.

‘કેમ નાના કાંકર ? રાજના ચોર મળ્યા નહીં ?’ મહાભાઈએ
વ્યંગ કયો.

તેમના તરફ નજરે ક્યાં વિના જ જતાનો સાથે કાંકર જવાઈના
નાના ભાઈ દેવાજી ત્યાંથી રવાના થયા.

તેમને આ સમાચાર મોટાની જલદી પહોંચાડ્યા જોઈએ તેમ
જખાતાં પોતાની સાથેના તમામ સવારો સાથે ચાલતા થયા.

બેચારેક માર્ગે જતાં તેમના ઘોડાના પેટમાં પીડ જિપટનાં તે
જમીન પર દળી પડ્યા. સવારોની પણ એ જ દશા થઈ. દેવાજી તે

લગભગ બેહોશ થઈ ગયા આ ખમગ બાબુના ગામલોગને મળતા બધાને સાચરી થોડા ત્યાગ્યા

એક ઘોરેસાન મારતે ઘોટે મોળી ગયો અને મોળને આ ઘટનાથી નોકે કયા

પોતાના ભાઈ અને સસારોની ગિયતિ સિયમ છે આના સમાચારથી ગભરાઈ હોગ થોડા માણસો સાથે ગઢમાધી નાના થયા તેમને માટે પથ લાખો થયો હૃદય ભગઈ આનુ ઉપાધિએ અર્ધ પાગલ જેના મનેના હોગ લશ્કર પાસે આવ્યા ત્યારે થોડાની અને દેવાળ દગબાગની સ્થિતિ ભય ઇ હતી સહુ પેટપીડની વ્યથાથી ખૂબો પાડના હતા ઈઈ પણ ઉપચાર કામ ઇતો ન હતો ગામલોગ અનેક ઔષધિઓ લાગા હતા, આબુમાબુમા નેના તમામ ખેદો હાગ થયા હતા

હોગને તપાસ ન્તા જણાયુ કે, મહાત્માશ્રી મોતીગમ કાપડીને દેવાળે દૂલવ્યા છે, તેનુ કદાચ આ પગિયામ હોય, નહિ તો એકસાથે તમામ સસારોને અને થોડાઓને પેટપીડ જીપડે નહી

હોગ હામદાગની સાથે મારતે ઘોટે ટેન્ડરી પર મોતીગમની પાસે આવ્યા ત્યા મહાત્માગની સમાધિ ખોલતી હતી થોડા ભક્તો જીભા હતા મોતીગમ અર્ધસમાધિ જેવી ગિયતિમા ધૂણા પર બેસા હતા

‘આપ, આપ સાગર છો, સાગર મર્યાદા મૂકરો ત્યાર જગત મ્યા સુધી પોતાની હસ્તી જાળરી શકરો?’ હોગરે ચગણજ લેતા કહ્યુ

હોગ શવાજનો અવાજ પા ખી મહાત્માગએ આખો ઉધાડી અને સહજ હસીને તેઓ જોવા ‘મોગ, તમાગ ભાઈએ આઈના ઘર પર હાથ નાખ્યો આઈ આશાપુરાના પાજે ધા નાખતા આનનાને આઈ અલન આપે છે પછી તે ગમે તેવા હોય માને મન બાળકના તમામ અપમદો જુનના યોગ દોષ છે સમજ્યા?’

‘આપ સતપુરુષ છો આપની લાનના જીવી ગણાય ગજકાજ-

ની કાળજીની કોટડીમાં ગતવ્હાળે ગદનાઝ માનનીમાં આટલી ઉદાત્ત ભાવનાઓ ન હોય ભગવન્ ! આપ જેના સિદ્ધ પુરુષો પ્રજાને ન જાડ નાઝ મિયાણાઓને આશ્રય આપતા ગદેરો ત્યાં દેશ ઉલ્લસ જ થયોનો મહાગત ! દરાર દાતણની વેળાએ બેચાઝ ખેડૂતોના ઝીંમના કગાના સમાચાર આવે છે હવે નધુ આવશે, કાળજી કે મોગની ઓઘે મારી આઈ વધવાની ' દાઝઝ મિયાણાને સવગવાના ભાવોને નીમ્ના મીઠી ભાગમાં પોનાની વેદના આઈ

‘ દાઝઝ ! સતસત્તાની કાવડી સુ માટે સરખી જ છે પ્રજા-મેશના નામે ખીજના ગગા ગદેસવાની નાતો સફાઈથી કન્વી એ શાસ્ત્રોની ચતુર્ગઈ છે । સત્તાના નોખા તમે લોઢા ભાન ખોઈ બેગ હો જેની મક્ષા આજે આઈ આશાપુન કરી ગદી છે તેનું સર્જન કોણે કયું ? હૈયા પગ હાથ મૂળને કહેનારો ? મિયાણા નતિને સોડમાં લાવનાઝ કાણુ ? તમારો જ પૂર્વજ કે ગ્રાઈ ખીજે ? જ્યા સુધી એમણે તમારી સેના કરી ત્યા સુધી નક્ષત્ર ગણાયા અને આજે તમારી ગનાઈ-સાવનામાં આડે આવે છે ત્યારે તે ચોર-વાકુ-મહાનટિયા દરે છે અર, વાહરે દાઝઝ ! જરખાથી મિયાણાઓના નમ્મે ધરો લાની નસાવ્યા ત્યારે તેને પ્રજાની મેના કગા લાવ્યા ન હતા, ત્યાં તમારી નેમ હતી કે પ્રજામાંથી ગઈ પણુ વ્યક્તિ કે સમુદ્ધ જીયુ માયુ કરે તો તેને દાખી દેવા તેનો ઉપયોગ કગેવા તમારે ગજાઓને પગથા જીવનદીપો જુગારી ને જ ગજ્ય કન્ના છે, તમારી સ્થા જ અર્થા છે તેમાં તમે અપરાદ તરીકે બકાત એમ ગદી શકે ? ’

‘ આપની બદ્દઆથી મારું સૈન્ય પીઝય છે, ભગવન્, રૂપા કરી તેને વ્યાધિમુખ કરો અપરાધી માનો તો હુ છુ, પીડા ભોગવનાઝ તમામ લોઢા મારી આજા પ્રમાણે વર્તનાઝ છે ’ મોઝરે મુદ્દાની સાત કરી

‘ એ તો બધા વ્યાધિમુખ બની ગયા છે, દમિઝ, જાઓ ફરી ગ્રાઈ મનની આજ્ઞાનુ ઉપધન કરતો નહી ’ મહાદેવ મોતીગમેએ

હાકોરને હાથથી રૂઝ આપવાની ઇશારત સાથે કહ્યું.

‘આપ, આ શું જોઈતી રહ્યા છો ?’

‘સમાધિ, ગજન !’

‘શા માટે ? આપ જેવા મહાત્માઓ માન ગળ્યની ગોલા છે, દેવાઈના અવિનય માટે હું આંખની ક્ષમા યાચું છું. તેણે જે કાર્મિક કલ્મું છે તે મારી આજ્ઞાનું પાલન કર્યું છે.’

‘હાંતર ! સાધુઓને ચમત્કારો કરવાની ઇચ્છા હોતી નથી, પણ આરા પ્રસંગો આવી મળે છે ત્યાં આમ કરવું પડે છે. સિદ્ધિઓની ઓથ લેનાર આત્મશાંતિ ગુમાવે છે. મારે માટે પણ તેમ જ છે, આ વાત ફેલાતાં કાલથી જ લોકો આવવાના; કારણ કે સીધા-સાદા સંતની અપેક્ષાએ લોકો ચમત્કારી સાધુઓને વધુ પૂજે છે. લોકમાન્યતા-સર્પદંશ જેવી વિપલરી છે. સાધુસંસ્થાનું પતન ચમત્કારોથી જ થયું છે અને ભાવિમાં થશે, તેથી મારે હવે સમાધિ લેવી જોઈએ. લોકપૂજ્યતાના કાંટાખરેલા બિજાનામાં સૂત્ર કરતાં ધરતીમાતાના ઉદરમાં ચિર શાંતિ લેવા બેસી જવું અનેકમણુ ઉત્તમ છે.’

‘મહાત્માજી !’ હાકોર નમ્રભાવે જોડ્યા : ‘આપની આજ્ઞાની આ ભાવના આનંદહીન ન ગણાય ?’

‘ના ગજન ! સિદ્ધપુરનો મરના નથી. અહીંયાં સમાનાર ક્રંગ જશે. અમેને કાળ સ્પર્શી શકતો નથી, જેને અણિમા, ગરિમા વગેરે સિદ્ધિઓ સાધ્ય થાય છે તે ગમે ત્યાં સમાર્પ ગમે ત્યાં જઈ શકે છે.’

‘ધન્ય પ્રભુ ! આપ જેવા સિદ્ધરાજના વસવાટે આ પૃથ્વી ભાગ્યશાળી બને છે. આ ગામ આપના પછીના સ્થાન સાચવનારને આપુ છું.’

‘ના, ના ગજન, આવું કરતા નહીં ! સાધુઓને ગામધણી બનાવતાં તેમની સાધુતા જતી રહે છે, તે ગામધણીને બૂલી ગામધણીના શુદ્ધામો બનજો. માળા મૂકી ખેડૂતો સાથે ઝઘડવામાં ગૌરવ માનશે. ગાદીપતિ થતાં નરકગામી બનવાના. માધુકરી કરી જીવનાર જ આઈને

યાદ કરી શકો. મને દેહ પર મમતા નથી, ત્યારે ધ્યાન પર હોય
જ કેમ ? જ્યાં તમારે કાંઈક આપવું જ છે તો પેલા ઝોરડામાં બેઠેલા
મિયાણાભાઈઓને જીવનદાન આપો, મારે માટે આટલું ઘણું છે.
મિયાણાસમાજ સાથેના વેરને ભૂલી જાઓ, તમારો પાટોશી રાજ
કિત્તાખોર છે, તે કોઈનું દિન સાધી શકતો નથી.’

‘હોર જીવાજી આઈ આશાપુરાના સ્થાનનાળા ઝોરડા પાસે
ગયા અને તેમાંથી તમામ મિયાણાઓ બહાર આવ્યા અને તેમણે
હોરની ક્ષમા માગી.

સમાધિ તૈયાર થતાં ગામવોદો આવી ગયા; મહાન્માજી ‘જય મા
આશાપુરા’ કહી અંદર બેસી ગયા. હોર હોય બેડી, નમી, બોલ્યા :
‘સિદ્ધરાજ ! મોરખી રાજ માટે આશીર્વાદ આપતા જાઓ.’

મહાન્માજીએ આંખ ઉઘાડી અને કહ્યું : ‘હોર ! સાવસર
તળાવની પાળ સુધી મોરખી વધીને જશે ત્યારે કાયાણીઓની સત્તા
મચ્છુના કિનારા પર નહીં હોય. તમારું રાજ હવે પછીના દિવસોમાં
સમૃદ્ધ થવું રહેશે. તમારા ગ્રાદીવારોએ એક પછી એક રાજનિપુણ
થશે. પ્રજા રાજને આહશે. બાકી સર્જનનું વિમર્જન તેની ઉત્પત્તિ
સાથે જ સરળ થશે. કાયાણી કુળની સર્વત્ર ૧૭૫૪માં થયેલી સ્થાપના
મેં જણાવ્યું તેમ સાવસર તળાવની પાળ સુધી વધીને મકાનો થતાં
મોરખી પરથી પૂર્ણ થશે ત્યારે કોઈ જ રાજ સૌરાષ્ટ્ર પર નહીં હોય;
પ્રજારાજ હશે.’

આટલું કહી મહાન્માજી આંખો બંધ કરી. તેમનો દેહ અચેન
બની ગયો. લેકિના જ્યનાદ વચ્ચે સમાધિમાં માટી પૂરવામાં આવી.

આ જ પણ મોતીરામ કાપડીનું સ્થાન હયાત છે.

૭ : સિદ્ધ જસા પુજ

મોરખીના મહાજનના હૃદયમાં આજે ઉકળાટ સમાતો ન હતો. દરેક દુકાને, ઉપાશ્રયમાં અને વખાણુ સાંલણી બહાર આવતા શ્રાવકો-માં એક જ વાત ચર્ચાતી હતી. આખોય જૈનસમાજ જિંડી ચિંતામાં મગ્નો હતો. સહુ કહેતા હતા કે, ‘રાજને આ શું સંજયું!’

ઘોડા જૈન શ્રાવકો વર્ધમાન શેઠ પાસે ગયા. શેઠ તેમને સારો આવકાર આપ્યો : ‘આવો શેઠિવાઓ ! આજ તો અત્યારમાં ? બોલો, શી આશા છે ?’

‘શેઠ ! જાણીજોઈને બનાવો છો શા માટે ? તમારી શેઠાઈમાં આવું થાય તો તો હદ થઈ ! કાયાણીકુળને મોરખી માટે ક્ષાવનાર તમારા વડવાઓ; દાંદાર અલિયાજીનાં વેર વાળવા હથેળીમાં માયાં લઈ ફરનાર જીવા મેતા પણ તમારા જ; છતાં શું તે તમારું માને નહીં ? દાંદારની ફાટ વધતી જાય છે.’

‘પણ છે શું ? વાત તો કરો !’ શેઠે ટાઢે પેટે પ્રશ્ન કર્યો.

‘મગનું નામ અમારી પાસે પડાવ્યું છે એમ ને ? જાણે તમે જાણના જ નહો. શેઠ, આજે મોરખીના શ્રાવકોને અજ ભાવતું નથી, રહેવાની મજા બગડી ગઈ છે. રાજ જિંડી મહાજન પર હાથ નાખે ત્યારે પછી બાકી રહે શું ? દાંદાર જીવાજી માર્ગ ભૂલે છે. મહાજનને તેને પરચો બતાવવો જોઈએ. તમારાથી કંઈ બને નહીં તો મૂકો શેઠાઈ, ગાદી સોંપો સંઘની કુટુંબને, સમન્વ્યા ! છીં-દૂધવાળી નીતિ મહાજન ચલાવી લેશે નહીં.’ ઉકળેલા શ્રાવકો એકસામટા બોલ્યા.

‘અરે મારા ભાઈ, વાત તો કરના નથી અને ઉકળાટ સમાવના નથી. બોલો તો ખરા કે, રાજે મહાજનનું અપમાન શી રીતે કર્યું, હાથ કેમ નાખ્યો ? કંઈકે ધડાવાળી વાત કરશો કે હાથે ડિંગે ડિંગે હાંક્યું છે ? શેઠાઈનો મોહ મને જરાય નથી, જેને જોઈએ તે લઈ લે.

જગ ધીરા પડી મૂળથી માડીને વાત કહો તો સમજાય ' રોડે નહીં
ગરમ થઈ શકું ,

‘ રોક, મહાજન એ એક એની નાથ છે કે ગમે તેના સાદના નાકમા
પડના તેને મીણુ થયું પડે ’

‘ મહાજનના માન બાદશાહને આચરના પડે છે તો મોઝીના યોગ
કાણે માન ? ગામ ખાની કરી નીકળી જયું પડે તોય શું ? નમનગર,
ધ્રાગત્રા, ભાનનગર-શહેરનો જ્યાં તોડે છે ? મહાજનની છેડતી કનાગના
ગામમા શ્રાવકબચ્ચાએ ગહેનું જોઈ એ નહીં રોડ ! આ તો શાસનની
નાત છે આપણે ભગવાન મહાવીરના પૂજરી છીએ ’

આ વખતે નેગણી ઓગડામાથી બહાર આવ્યા અને સામે
ચાકળા પર બેસતા બોલ્યા ‘ હું આને વખાણુમા ગઈ હતી ત્યાંથી
સાભળી આવી છું કે જસા પુત્રના અપાસનમાથી કમાડ માટે દોષ
લીખડો કાપનાના છે મહાજનને આમા ધર્મસ્થાનનું અપમાન લાગે છે
આ શ્રાવક એ જ વાત કરના આ-આ હરો, કેમ લાઈઓ, ખરું ને ? ’

‘ હા બા, એ જ વાત છે તમે જ કહો, અપાસનમાથી લીધું આક
દોષર પાડી જાય અને મહાજન જોયા કરે એમ બને ! ’

‘ હું જે જુઠું છું કે ન બને, તમારી વાત સાચી છે ’ નેગણીએ
સરખાં સર પુગ યો

‘ નાહ વાહ ! સો સર્વના થાઓ નેગણી ! શ્રાવકની દીડરીના
મોમા આનું જ શોભે યોગ લીખડો કાપનાનો રિચાર કરના નથી,
શ્રાવકોના માથા કાપનાનો રિચાર કરે છે ઝીણું મહાજન નહીં કરી
બેઠું છે કે, મોઝી મૂઝી પડે તો મૂકવી, પણ અપાનગની આખર
જગ દેવી નહીં એ પણ શ્રાવકમચ્ચો લીખડો પર ઘા પડે એમ
મોઝીમા ગહેવો ન જોઈએ બોલો રોડ, તમારો નો જવાબ છે ? ’

રોડ બોલ્યા ‘ નેગણી હજી નવાનવા આવે છે એટલે એમને
ગાંડરીનની ખમર ન હોય નેગિયાઓ, તમે ઉનાનગ થાઓ હો
દોષર આ દેશના ધણી છે તેની આડે આપણાથી કેમ અત્રાય ?

તેની પાસે આરળની બેરખ છે, મકરાણીનું સૈન્ય છે. તેઓ ચડી આવે તો તમારામાં કિયો પોતડીદાસ મોખરે જીલે તેમ છે ?’

‘અરે શેઠ, એ શું બોલ્યા ? વિફરેલ વાણિયો વાધને ભારે પડે. હેમુ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ, વિમળશા, ઉદયન, આમ્રલટ, આંબડ મેતો અને અત્યારે જીવનો જાગતો ઘેલાશા-આ બધાય વાણિયા જ હતા અને છે. હાકોર પાસે નાણાં ક્યાં છે ? આપણે નાણે જ તે તાગડ-ધિત્તા કરે છે. તમારા હાકોરની જોરાવરી જાણી. જ જ મહિના ખત્રીના પાછળ રખડપાટ કરી અને ટંકારા પરગણું ગીરધી મૂક્યું ત્યારે ત્રણ લાખ દોરીનું મો જોવા પામ્યા. અમારે તમારો જવાબ જોઈએ છે, શું કહો છો ? નકાર લણો એટલે અમે ત્રીણું મહાજનન અમારું ધાણું કરીશું. શાસનના નામે આરબોની જેમના માર સામી છાતીએ ઝીલવા અમારે મન રમત છે, શેઠ !’

‘હું હાકોરને સમજાવીશ. તમે ઉતાવળિયું પગલું ભરશો નહીં. મને વિશ્વાસ છે કે, હાકોર મહાજનનાં મન દૂલવશે નહીં. આપણે વાણિયાગત મૂકવી જોઈએ નહીં. આજનો સમય વસ્તુપાળ વિમળ-શાહ કે ઉદયન મેતાનો નથી. પડે પાસે રમનાર સાચો વાણિયો. ધા મારનાર કરતાં ધા ખમનાર ઓછો ચરવીર ગણાતો નથી. રાજ, વાજ ને વાંદરાં એને એની રીતે રાખવાં જોઈએ.’

‘એટલે તો તમારી પાસે આવ્યા છીએ. પાછગથી કહેવાનું રહે નહીં. ક્યારે જવા ધારો છો ?’ શેઠિયાઓએ કહ્યું.

શેઠાણી બોલ્યા : ‘અત્યારે જ જશે. ધર્મના કામમાં દીલ શી ? શેઠ પણ આવક છે ને ? આ કોઈ ખીજના ધરનું કામ નથી. મહા-જનના અર્ધવેણે હાજર રહે તે મહાજનનો શેઠ.’ શેઠાણીએ પોતાની ધર્મભાવના સાથે શેઠે અત્યારે જ જવું જોઈએ એવી સૂચના કરી.

શેઠને શેઠાણીની ઉતાવળ પસંદ આવી નહીં, છતાં વધુ યોજના-માં માલ નથી એમ માની બોલ્યા : ‘હા, હું હાલ જ જાઉં છું. તમે નીચે જીવે દુકાનમાં બેસી કામકાજ કરો.’

શેડિયા બિડયા. ગેણી વિગ્ધ મળ્યો માની ઓરડામાં ગંગા.
શેડ પરિચિતિના ઉકેલ માટે બિડા વિચારમાં પડ્યા.

રાવ જેગારજીને મદમદ જેમણ તરફથી અક્ષિત મોઝ મેરવ્ય
પરગણુ બમો વર્ષ એમનું એમ પડી રહ્યું. જુગથી એકદ કામગર
અને થોડા સિપાઈઓ રહી વહીવટ કરે અને કાંઈ ન્યારે પાછા આવ
આમદાની જેવું કશું ન હોવાથી રાવનું તે તરફ ધ્યાન જતું નહોતું.

ધરકલેશથી ચાકી સંવત ૧૭૫૮માં દોઢર કાંચાજી મેરવ્યને
પોતાની રાજધાની બનાવી રાજ્ય તરફ ધ્યાન આપ્યું. દિનરેતર આમદાની
વધતી રહી. સંવત ૧૮૫૭માં દોઢર કાંચાજી સમવર્તમાં પડીને
આરંભ થયો. એક તરફથી કાઠીની બાંસ, મનનગર અવામને
કચવાટ અને મિયાણાઓની લૂંટફાટ. આવી પરિસ્થિતિમાં થઈ ગયું.
એકતો નાસી ગયા. ગામડાંઓમાં મક્કનેના અને ખાંડાઓ કામવા
લાગ્યા. મુદ્દપ્રિય દોઢરની નગમી ગામડાંનિજે અને થવામાં પૂરે
લાગ લગવ્યો. મોરખી પાટનગર જઈ નેના માંડ આકૃષ્ટી દર
હમરની વરતી હતી. કરગરમાં દુનિયા દોઢરે રહુ કરગર અનવાના
ચારો અખન્યાંર થયાં

મધ ચોપડેલી લાપામાં વાતનો આરંભ કર્યો.

‘ખરું છે શેક, એ તો પરસ્પરની લાવના પર આધાર રાખે છે. રાગલક્ષ્મી પ્રજા હોય તો રાગ પ્રજાલક્ષ્મી થાય જ. બોલો શેક, કાંઈ કામકાજ ?’

‘બાવા, સાલજ્યું છે કે, આપ અપાસરાનો લીંબડો કપાવવા ધારે છો ?’ શેકે મુદ્દાની જ વાત કાઢી.

‘હા, કમાડ કરાવવાં છે. આવું સરખું થડ ખીલું ક્યાંય નથી. સુથારોને પસંદ પડયું. કેમ, એમા તમારે કાંઈ કહેવાનું છે ?’

‘હા હા, અનદાના ! મહાજનનું મન ક્યવાય છે. રાગ ધારે તો બેડિયાથી, ધાસેરાથી કે વવાણિયાથી ગમે તેવાં પાટિયાં મંગાવી શકે છે. આવી સાધારણ વાત માટે આવેદને દુભાવવા એમાં રાગની શોભા નથી. પછી તો ધણીનો દ્રોષ ધણી નથી.’

‘હ...ત્યારે તો એમ જ જાહેરે કે મારે શેકિયાને પૂછીને જ રાગ કરવું !’ દોષરે સહેજ વ્યંગમાં કહ્યું.

‘ના બાવા, એવું કંઈ જ નથી. પણ આ તો બેચાર શેકિયા મારે ત્યાં આવ્યા હતા અને તેમણે અરજ કરવા કહ્યું, એટલે હું મહાજન વતી બાવાને અરજ કરું છું કે, લીંબડો ન પડે તો સારું.’

‘શેક, વાણિયા કાઢી માના દીકરા ગણાય એટલે ગોળે વીંટી વાંતો કરે. અમને ગરાસિયાઓને આવું મીઠું બોલવું ફાવે નહીં. ભુઓ, એવા બે-માર હિંગતોળ બકવાદ કરે એથી મોરખીનો ધણી કરે તેમ નથી, સમજ્યા ને? મને સમાચાર મળ્યા છે કે, ઘોડાક કાઢડિયા કૂદાકૂદ કરે છે, મોરખી ખાલી કરવાની ધમકી આપે છે. શેક, એમને કહી દેજો કે, કાલ જતા હોય તો આજ જાય. કાઢી, મિયાણાંઓ અને જામ બેળા વાણિયા ભણી લેશે મારું મોરખી લઈ લે. મારા ગદ સામે નાણું નોંધે. આઈ મોમાઈના પ્રતાપે કાયાણી-ઓના લોહીમાં ખપી જવાની તેવડ છે. બાકી લીંબડો કાપવો છે એ વાત નક્કી જ છે. વટવાળાઓને કહેજો કે, સાબદા થઈ આવે.

હાકાર અલિયાછએ મોરખીના મડના પાવા રેતી ઉપર નાખ્યા નથી, સમજ્યા ?’

શેડ આખીયે વાત પી ગયા કે હાકારને હલકા માણસોએ ચડાવ્યા છે. વળે ‘ભરાયેલી વાત મુઠરસે નહીં’.

‘ભલે બાવા, આપની મરજી. રાજહડ કાવતું કરે. મેં તો મારો ધરમ અરજ કરવાનો હતો તે કરી દીધો. સો રજા લઈશ.’

આમ કહી શેડ જિજ્ઞાસા. હાકારે જરાય બેસવા વિવેક કર્યો નહોતો. શેડને માફ લાગ્યું. હાકારની છોકરવાદી ભેનાં પરિણામ નમળું દેખાવા લાગ્યું. મહાજન મોરખી મૂકે તો સાથે ‘જનુ’ જ ‘લેઈએ’, આમ દરબારગઢ બહાર નીકળતાં જ શેડે નક્કી કરી લીધું.

શેડ ધીમે પગલે રામમહેલ નામે મંદિર પાસેથી નીકળ્યા ત્યાં સામે જસા પુજના શિષ્ય નિમચંદ્રને આવતા જોયા. શેડે જિભા ઝડી વંદના કરી.

‘ધર્મલાલ શેડ, મહારાજ આપને, યાદ કરે છે. ઘેર ગયા પહેલાં જ મળી જવાય તો સારું.’

શેડ જસા પુજના નિમંત્રણથી અપાસગ તરફ વળ્યા. નિમચંદ્ર તેમની પાછળ પાછળ જતા લાગ્યા.

જેનો આવક અને સાધુઓ આમ બે જાગમાં મળથી જ વહેંચાયેલા છે. સાધુઓમાં એક સોંકાઈતો અનુયાયી વર્ગ-રથાનક-વાસી, મુઠપત્તી કાયમ બાંધનાર વર્ગ અને બીજો તપામજી-દેગરામી ‘કે જે મુઠપત્તી હાથમાં રાખી વિચરનાર. આમ બે ઉપરાંત દિગંબર, તેસવાસી આવ્યા બેઠા છે. પરંતુ આ બધાથી એક ખૂબ જ પુણ્યન વર્ગ છે, જેને ગોરજ કહીને ઓગળવામાં આવે છે. તેઓ સૈંદ સાધુઓ જ હોય છે, છતાં મુઠપત્તી હાથમાં કે મોં પર ચાલત નથી, કપડાં કે પાત્રો સૈંદ સાધુઓ જેવાં રાખતા નથી, તેઓ રસોઈ બનાવી જમે છે, શિષ્યપરંપરાથી પોતાની પરંપરા ચલાવે છે તેઓ મુખ્યત્વે વૈદક અને મંત્રસિદ્ધિ પર પોતાની કોટિ

રાખે છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં આવા ગોરશ્ચઓ પાવરધા હોય છે. જસા પુજ આવા વર્ગના ગોરશ્ચ હતા. તેઓ જ્યાં રહેતા હતા તે સ્થાન જૂના ઉપાશ્રય તરીકે ઓળખાતું. દાકરને આ ઉપાશ્રયમાંથી જ લીંબગે કપાવેા હતો અને મદાજનને તે કપાવા દેવા ન હતો. આ ગવત્રાહની રમતનું સ્થાન જસા પુજનું નિવાસસ્થાન હતું.

જસા પુજની પ્રતિષ્ઠા સમાજમાં વરસો થયાં જામેલી હતી. તેઓ એક સિદ્ધ પુરુષ જ નહીં, પરંતુ હિદાર, દયાળુ અને સંતશૂન જીવેનાર ભદ્ર પુરુષ તરીકે સર્વમાન્ય હતા. મોરબીના તમામ નાગરિકો જસા પુજ તરફ સન્માનની દૃષ્ટિએ જોતા. જસા પુજમાં લેશ પણ સાંપ્રદાયિકતા ન હતી. તેઓ સંકુચિતતાને વખોડતા. તેમનો સિદ્ધાંત હતો કે નર્મો સજ્જ સાહુળું. એટલે તેઓ જૈનના સાધુઓને જ નહીં પણ તમામ ભેખને નમતા. પાસે હોય તે આપતા અને પૂજતા. આમ તો દાકર પણ અનેક વખત ઉપાશ્રયમાં આવતા, ઔપધિ લેતા, સલાહ માગતા અને જસાજી પુજના ચીંધ્યા માર્ગે જતા. લીંબગના કારણે દાકર હોંડે ભરાયા એટલે જસા પુજનાં સ્થાન પર જવાય નહીં. તેઓ વિવેક ભૂલ્યા અથવા કહો કે તેમના પાસવાનોએ તેમને જુલાવ્યા.

પ્રસ્તુત પ્રસંગ જિભો થયો ત્યારે સૌરાષ્ટ્રની જરખાદી માટે દ્રાષ્ટિ નેય ચિંતા ન હતી. ગાયકવાડ ગૃહકલેશમાં ફૂળ્યા હતા. મરાઠા પેશ્વાની પડતીનાં પગરોજોએ તેમને લુંટારા બંનાવ્યા હોવાથી જે પૈસા આપે તેની જ તરફદારી કરતા. ન્યાય જેવી દ્રાષ્ટિ જ ચીજ અસ્તિત્વમાં ન હતી. કાઠીના બેક્કામ દોડતા ઘોડાની લગામ પકડનાર મરી પરવાર્યા હતા. સુંદરજી સોદાગર હજુ માત્ર સોદાગર જ હતો. કર્નલ વોકરની ટ્રોટ્રીના પાયા ખોદાતા હતા, ઇમારત થશે કે કેમ એ દ્રાષ્ટી કદેવાતું ન હતું. આવા વિષમતર સમયમાં મોરબીનો નિર્ધન દાકર સમતોલપણું જાળવી શકે નહીં, વિવેક ભૂલે એ બહુ ખેદજનક ગણાય. દાકર પણ આખરે માનવી જ. માનવી અર્થાદિતપણે વિપત્તિઓનો સામનો કરી શકે. અર્થાદિતપણે આવેલ વિપત્તિ ગમે તેવા

કાશાને વ્યાકુળ બનાવી મૂકે છે

‘આવો સુર !’ હૃદયતિગ્રજ જસાએ સર્ધમાન રોડને મીડી આનંદ આપ્યો

‘રસમી, રદણા કરુ છુ’ કહી રોડ આમે બેઠા

‘ધર્મલાલ રોડ ! આપ હજારમા ગના એના સમાચાર મળતા નિમચદડને માર્ગમા જ ઊભા ગણ્યા હતા મગસુ કે તમે જે મર્ચ નિગે મના હતા તે મમની સમાધાની થાય તેજી નથી એ હુ જાણુ છુ એમ્હે બારેમાગ બોના-યા મ્હે, મોરે જો જ્વામ આપો ?’

‘તેમને ધાજે નહી તેવો તેમણે ચોખ્ખા શબ્દેમા મહાજનને બકારો દીધો મગ્ગ લીબગે પાડવા માટે રટે લગવા છે’ રોડે મ્હુ

‘તો પછી પાડના દેવો સાગ્ર જેવી મલીગતાથી જમા પુજે મ્હુ, ‘બધાય સ ખા યશ તો જમ જિનારો ? ગ ત્હર પામે આપણે નમતું જોખનુ આપણામા મ્હેવન છે કે રાણિના મગ નીચી’ સાડીમાત નાગ નીચો ભવે મગ્ગ ખુશી થાન, ભવે તેનો ન ગ્દી જન મમ, હુ બગમગ કુ છુ ને ?’

‘હુ પણ આપના મતનો જ છુ પગલુ મહાજનના આગેસાનો હોલે લાયા છે જે મગ્ગ લીબગે ત્રાપનાં પાત્રમા આવે તો મોગ્ગી ખાવી કરી જનુ લીબગે પસ્તા મો બીનુ મહાજન પોતાની શાખને પ તી માને છે આમ બને પક્ષે વગ લગયો છે આજ સાચી સનાહ મર્ધનેન ગમતી નથી’ શેડે નિગશાલનાં અનાજે મ્હુ

‘એ મવાત છે ? તારે તો મૂઝવણ ખરી રોડ, રાણિનાનો દીપ્તો હિમન હાટે નહી કાર્ધ માર્મ મદચજ છૂમ છે’

‘મહાગજ સાહેબ ! હુ તો મૂઝાયો છુ આપને સજનુ હોય તો માર્ગ બતાવો નાણિરના પાણી નાણિરેમા ગ્દી જાય, સાપ મરે નહી અને લાહી લાગે નહી માટે તો બાનાના બેવ બગજા છે ગ ત મને મહાજનનો માને છે અને મહાજન મોગ પસનો માને

છે. આમ સડી વચ્ચે સોપારી જેવી સ્થિતિ છે. કાંઈ જ સંજનું નથી. આઘે જગ્યામાં ફૂળી જગ્યા અને કિનારે રહેતાં તરસે મરાય, આવું છે. મહાજન જાય તો મારે પણ અહીંથી જવું જ પડે. ત્યારે દેશમાં પથરાયેલ ઉધરાણી અને જમીનનું શું ? ઉલાળ કે ધરાર વગરનાઓને તો જેમ નાચે તેમ પાધરું છે. મારાથી રહેવાય પણ નહિ અને જગ્યાય પણ નહિ. સાપે છછુદર પકળા જેવો ઘાટ છે.' શેઠે પોતાની અંગત મૂંઝવણ કહી બતાવી.

‘શેઠ ! આ આખીય વાત મારા ઉપર છેડી દો. લીંબડો ઉપાશ્રયમાં છે. કાપનારા અહીં આવવાના છે. વિશ્વાસ રાખજો કે, મહાજનની ઇજ્જત, જગ્યા નહીં દઉં. - દોકર પોતાની મેળે જ સમજી લીંબડો કાપ્યા વિના જાય તેમ કરવામાં આવશે. બોલો, મારામાં વિશ્વાસ છે ?’

‘હા હા, આપ સિદ્ધ પુરુષ છો. ધારો તે કરી શકો. હું મહાજનને અત્યારે જ બોલાવીને કહી દઉં છું. આ કામ મહારાજ સાહેબે પોતાના હાથમાં લીધું છે. મહાજનને આ આખીયે વાત ભૂલી જવી. મને ખાતરી છે કે, જે કામ જસાજી પુજ હાથમાં લે, તેમાં સફળતા જ હોય, રજા લઉં ?’

‘ખુશીથી જાઓ શેઠ, જરાય પાણી હલે નહીં તેમ મહાજનને કહેજો. મારા તરફથી જાહેર કરજો કે, ‘ઉપાશ્રય સો બાવરા, ધીરા સો મંભીર’ આ કહેવત ભૂલશો નહીં.’

શેઠ ભિક્ષા. યતિરાજ જસા પુજે તેમના ગયા પછી ઉપાશ્રયનાં કમાડો બંધ કરાવ્યાં અને પોતે સાધનામાં બેસી ગયા. ।

માટીનો ફુંગર આખરે માટી જ રહેવાનો. ધીરે મહત્વા કુંભ આખરે ઠીકરાં જ. ન ફૂટે ત્યાં સુધી જ સોહામણા. રાજ્ય જાત જ જોવી. સ્વાર્થ આપ્યો અને એટું ભરાયા એટલે ચટની વાત બીબી

જ્યારે મજૂરોએ વિગતવાર હકીકત સમજાવી કે, ‘એવડો મોટો લીંબડો રાતભરમાં પડી શકે જ નહિ અને પડે તો જમીનમાં ખાડો હોય, ખાડો પૂરવામાં આવે તો કાચી જમીન દેખાય, પણ આંગણમાં આવું એક પણ ચિહ્ન નથી. બાવા, આ તો જાતે આવી જેવા જેવું કોયુક છે.’

હકોર હજૂરિયાઓ સાથે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. આંગણમાં ધ્યાન-પૂર્વક જોયું. એક પણ ચિહ્ન લીંબડો કાપ્યાનું ન હતું. તેમ વરસે થયાં જીભેલો લીંબડો પણ ન હતો. હકોરનાં ગાત્રો ઢીલાં થયાં. તેમને પોતાની જીદ પર પસ્તાવો થયો. સામેની પાટ પર તદ્દન શાંત લાવે બેઠેલા જસાજી પુજને જોતાં હકોરનું હૈયું શરમથી નમવા લાગ્યું. તેઓ તેમની પાસે ગયા અને પગમાં નમી બોલ્યા :

‘યતિરાજ! મેં આપની સામે ઉદ્વેગ કરી, ઉપાશ્રયની મર્યાદા સાચવી નહીં. મને ક્ષમા કરો! હલકા પાસવાનોની સલાહથી નેવાનાં નીર મોભે ચડાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. દેવ જેવા સિદ્ધરાજને દુભાવ્યા.’

‘હકોર, આમાં દુભાવવાની વાત ક્યાં છે? લીંબડો હતો જ નહીં. તમેને ખોટા ભરમાવ્યા હતા.’

જસાજી પુજ મંદ રિમત સાથે બોલ્યા :

‘એ હું જાણું છું. હમરવાર જોનાર આ આંખો જૂઠી નથી. આખાય લીંબડાને ઉડાવી દેનાર આપની સિદ્ધિને ધન્ય છે. આ પ્રસંગ મોરખીના કિલ્લાનો એક પણ પથ્થર રહેશે ત્યાં મુઘી જનતાના હૃદયમાં રહેવાનો છે. તમારી શક્તિ અપાર છે. સિદ્ધિઓનો વેગ અપ્રતિહત છે. આવાં નરરત્નો મારા રાજ્યમાં પડ્યાં છે તેનો લાભ લેવાને બદલે મેં આપને દુભાવ્યા. આજ મારી કરણીના કારણે શરમથી મારું માથું નમી પડે છે. ભગવન! ફરી હું કે મારો દોષ વંશજ આવો પ્રમાદ નહીં કરીએ. મને ક્ષમા કરી આપણા સહુનાં પણ હૃદયોને ઊંચા કરાવનાર લીંબડાને પૂર્વજ તોને સ્થાને પ્રગટાવો.’

હકોરે નમ્રતા ભરેલ સ્વરે પ્રાર્થના કરી.

‘નિમુ!’ મહારાજે પોતાના શિષ્યને કહ્યું, ‘જા બાપ, સૂંડલા નીચે ઢંકાયેલા નીમ વૃક્ષને બહાર કાઢ. લલે મોરખીના હાથેર જોતા જાય અને જોઈએ તો કાપના જાય.’

‘નિમયદંત્ર આંગણમાં આવ્યા અને સૂંડલો ઉપાડતાં સહુની અજ્ઞયખી વચ્ચે લીંબડા હતો તેવો જોવામાં આવ્યો. તેની મોઢી છાંયડી પર સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો પડતાં જમીન પર નવી ભાત ઊપસી આવી.

હાથેર શ્યામ સિદ્ધરાજ જસાજ પુજના ચરણમાં નમી બેઠ્યા, ‘મહારાજ સાહેબ, મને ઉપદેશના બે શબ્દો કહેશો?’

‘હાથેર! રાજનાં દેવાં તેજ ચોપડેલા કાગળ જેવાં હોય છે, તેના પર ઉપદેશના અક્ષરો પાડવા વ્યર્થ છે. પૌરાણિક કાળનો ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે, રાજના અપરાધે પ્રભુ રિખાઈ રિખાઈને મરી મરી. આજે તમારો રાજ્યકાળ આવો જ છે. તમારી ‘ગર્વિષ્-તાથી પ્રજાના લાગ્યમાંથી મુખ નાશ પામ્યું છે; છતાં તમે જ્યારે સામે-થી ઉપદેશની યાચના કરો છો ત્યારે મારે કહેવું જોઈએ.

‘હાથેર! ઘોડા સમય પછી ઘેઈ ગાશે આપણા મોરખીના સીમાડે આવશે અને સંધિનાં કહેણ મોકલાવશે. તેને સ્વીકારી તેની આધીનતા સ્વીકારજો. એ નવાયુગનો પ્રતિનિધિ હશે. આટકાટના કાઠીના વિજયના ગર્વમાં કે માળિયાના ભારૂતી માણસોને લઈ મેગવેલી ફોલમાં જરાય કુલાયા વિના તે કહે તેમ કરી આપજો. તેમાં તમારું, તમારા વંશજોનું અને પ્રજાનું હિત છે. આજે સૌરાષ્ટ્રનો એક પણ રાજા સ્વતંત્ર રહેવા લાયક નથી.’

‘આપના શબ્દો મારા હૃદયમાં કોતરી રાખીશ. સમય આવતાં તેમનું સર્વોપરિત્વ સ્વીકારીશ. ખીલું કાંઈ કહેવું છે?’ હાથેરે કહ્યું.

‘કહેવા જેવું હમેશાં હોય છે જ, પણ કહેવાય નહીં. એ તો સમય જ બધી વાતો કહે છે અને પુરવાર કરી કળ આપે છે;

છતાં એક વાત કહીશ કે, અનેકને દુલાવવાનું કાર્ધ કામ હવે પછી કરશે નહીં. પધારો હવે, આપને રજ છે.'

દાકેર પોતાના નાના રસાલા સાથે દરબારમાં ગયા. મજૂરો-મુથારોએ શહેરમાં પુજના પરાક્રમની ગાથા અનેક રથો વળુંવી બતાવી. મહાજન અને નગરશેઠના આનંદનો પાર ન રહ્યો. સદૃએ આવી શ્રીપુજના પાદમાં વંદના કરી.

‘શ્રાવકો શાસનદેવને નમસ્કાર કરો. આ બધો તેમનો પ્રભાવ છે. આજના પ્રસંગથી સમગ્ર જશો કે શાસનના સેવકો દેવા જોઈએ ? તમે અધીરા બન્યા અને તમારા સગા હાથે શાસનદેવના સંસારમાં આગ ચાંપવા તૈયાર થયા. શાસનદેવ ભાવી ભાખી ગયા છે કે :

‘એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી મારું સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા-રૂપ તીર્થ અવિચ્છિન્ન રહેશે. (ભગવતી સૂત્ર) જ્યારે ભાવિ આમ ભાખ્યું છે ત્યારે નર્કમાં ઉધામા શા કરવા ? જૈનશાસન સદાસર્વદા જયન્તું જ છે. આપણા શાસનદેવ શીખવી ગયા છે કે :

‘જીવન્તુ મે શત્રુગણા; સદૈવ અમારા શત્રુગણો પણ સદાય છવો.’

મોરબીનું મહાજન શ્રીપાદનાં શુભગાન ગાતું વીખગયું.

૪

આજે શ્રી જસા પુજ કે દાકેર ક્યાંક અવનિ પર નથી, જેના પર સિદ્ધિ અજમાવવામાં આવી હતી તે નિમ્મવૃક્ષ પણ નથી; પરંતુ ઉપાશ્રય છે, સિદ્ધરાજ જસા પુજની યશોગાથા છે, મોરબીના નાગરિકોમાં આજે પણ અનેક વૃદ્ધો આ વાત જોનાર પાસેથી સાંભળી રમૂતિમાં સાચવી રહેલા છે. આ લેખકના દાદાજી શ્રી જસા પુજની સેવામાં દસ વર્ષ રહ્યા હતા. તેમનું અવસાન થયું ત્યારે લેખકની વય ૧૬ વર્ષની હતી. જસા પુજ વિ. સં. ૧૯૦૮ સુધી હતા. નિમ્મવૃક્ષ તો ૧૯૪૦ સુધી હયાત હતા.

૮ : સિદ્ધ જર્ઝતા ભગત

‘આવો બાપ, આવો ! એલા ખાયર, આજ કેમ કંઈ જોયિંતું જ પાળિયાદ તરફ તમારું આવવું થયું ? કંઈ મારગ ભૂલ્યા તો નથી ને ?’ વિસ્ત્રામણુ ભગતે જસદણુ દરબાર એલા ખાયરને જગ્યામાં આવના જોઈ કહ્યું.

‘ના રે ભગનજી, કંઈ મારગ ભુલાયો નથી. પાળિયાદ તો આપા વિસ્ત્રામણુના પ્રતાપે કાઢીની નાતનું તીર્થ બની ગયું છે. જ્યાં ચારે ધામ દરનાર સંતોની ચરણરજ પડતી હોય ત્યાં આવવું જ જોઈ એ. ભક્તારાજ ! તમે તો કાઢી દોમને ઊજળા કરી છે. ભાક્ષાય ફેરવ્યા અને ભક્તિયે કરી જાણી. ભાલે વીંધતણ આજે ભાવે વીંધે છે. પાળિયાદ ખાસે એલો ખાયર શું ?’

‘‘ઈ તો તમારો ભાવ બોલાવે છે દરબાર, બાકી તમે બાપ, વાજમુર ખાયરનું ઘર છો. નાનીચની વાત નથી.’’

એલા ખાયર મોઢે આસન નાખવામાં આવ્યાં. તેના પર બન્ને આવી બેઠા. જગ્યાના ટેલવા અને દરબાર એલા ખાયરના નોકરો દૂર ઊભા રહી જોવા લાગ્યા.

‘બાપ એલા ખાયર, દાકરના પાળે આવવાનું કારણ બોલો. જસદણુ દરબાર અમસ્સા આવે નહીં.’ મરડતે મોઢે વિસ્ત્રામણુ ભગતે મીઠી ભાષામાં પૂછ્યું.

‘આપને દરશને, બીણું શું હોય ? મનમાં થયું કે, દાલ જીવ, આજ તો પાળિયાદના દાકરમાં દર્શન કરી આવું.’ એલા ખાયરે તેટલી જ મીઠાશથી જવાબ વાળ્યો.

‘એલા ખાયર, ભગન જનાં વિસ્ત્રામણુ કાઢી છે. કાઢી દરબાર કામ વિના ઘર બહાર પગ મૂકે જ નહીં. આપણે કાઢી જે દી દાકર દારે આવી લગની લગાડશું તે દી આજમાં સુરજદાદ રથમાં સમાશે નહીં. પોતાના ભક્ત પરિવારને જોતાં એમને દરબારની ઘેલજા ઊપકશે.’

‘આપા વિસામણુ, તમે તો સિદ્ધ પુરુષ છો. તમારે વેણે લેખમાં મેખ મરાય છે. આજકાલ મરાડાની રાજમાં સોરઠ જેળાકળો થતો જાય છે. જસદણને વારો આવ્યો છે. આ ધનલોભી ભૂખ્યા નારોની નજર મારા નાનકડા તાલુકા પર પડી છે. ઢાઈ ઉકેલ આવતો નથી. યાત્રીને આપા વિસામણુના ઠાકરને શરણે આવવું પડ્યું.’ દરબારે પેટદૂદી વાત કરી નાખી.

‘એ તો મેં પ્રથમથી જ જણ્યું હતું, દરબાર! ઢાઈ માનવી પેટપીડ ઊપજા વિના કાળીચૂરી ફાકતું નથી. વિસામણુના ઠાકરને થાક્યા પછી સૌ સંભારે છે. એલા ખાયર! આમાં ઠાકરની પાળે આવવા જેવું શું છે? મરાડાને થતાં નાણાં દઈ દેવાં એટલે મેલીકાર લઈ ઊપડી જશે. અને ઈ વાત ગળે જીનરતી ન હોય તો ખાંડાના ખેલ ખેલી લેવા. ભલે જીવાનો ફાગણનાં ફૂલડાં ઝીલી મેદાનની રમતું રમી લે.’

‘આપા, એમ થાય તેમ હોત તો એલો ખાયર પાળિયાદ આવત નઈ. ખાંડાની રમતે પુગાય તેમ નથી. હિંગોળગદ લાંબી ટકર ઝીલે તેમ નથી. મરાડાઓને નાણાંની ધરપત નથી. ઢેટલાં નાણાં લેવાં એનો એને કાંઈ નીમ નથી. આજ મુઘી ભૂખાળવા છયાછ સામજીને ઢાઈ ધરાવી શક્યું નથી. મારો તાલુકો હજી હમણાં જ જીગી જે પાંદો થાય છે. ઠાકર અને ઠાકરના ચાકર પીર વિસામણુની ઓથ વિના ઢાઈ માર્ગ નથી. તમે અવતારી પુરુષ છો. આપને સિદ્ધિઓ વરેલી છે. વેણે વેણે જે વ્યાધિઓ મટાડે છે તે આજ જસદણને નહીં ઉઘારે?’

વિસામણુ લગન થોડી વાર મૌન રહી ગંભીર લાવે બોલ્યા :
‘ખાયર, સિદ્ધ પુરુષ તમારા ગામમાં જ છે. અહીં મુઘી આવવાની જરૂર નહોતી. પીરોનો પીર, જન્મનો અવતારી સિદ્ધ જઈતો તમારા ગામથી દક્ષિણાદ્ય માર્ગે મદૂલી બાંધી અત્તના ખાનારને તૃપ્ત કરતો બેઠો છે. એને મળો. ઈ ધારે તે કરે તેમ છે.’

‘આપા, આ નામ પહેલી વાર કાન પર આવે છે. આવો સિદ્ધ જસદણમાં હોય અને હું બાહ્ય નથી? ભાઈ, ઈ તો ભારે નવાઈની વાત કેવાય.’

‘દરબાર! હિંજરા મૂકી જવાય માનવો કુગરું પૂજે છે. પારખી મેડીનાં પગથિયાં ગણાય, ધરની ઓસરીનાં કોઈ ગણતું નથી. ધરના પીર દેખાતા નથી. આજ ઓલિયા જર્ઘતાનાં ગીત લોકો ગળાફાટ ગાય છે, તમે નથી સાંભળ્યાં?’

નાગધર નીપજ્યો જર્ઘતો સિદ્ધ જ છે,
વા’લા વિસારીશ નઈ સમપણુ સરા લગે.’

‘લક્તરાજ! જર્ઘનો ભગન મૂળ ક્યાંના વતની!’ એવા ખાચરે નવાઈ પામતાં પૂછ્યું.

‘ભાડલાના નાગ ખાચરના દીકરા. જનમના જોગી. પૂર્વજવમાં સિદ્ધિઓ મેળવીને જ આપા નાગના ઘેર પીંગળે પોદેલ છે. આ ભવ કમાણી કરી પડી નથી. પાંચાળના પડમાં આવો સિદ્ધ હાલ ખીજે નથી. ખાચર, ત્યાં જાઓ અને તેને જોજો માથું નમાવો. ઈ જોગીરાજ ધાધું કરશે. આપા ચીંધરે વીંટ્યાં રતન પાંચાળમાં અનેક પડ્યાં છે. જોનારને જડે, એવી વાત છે.’

ઘોડી વાનચીત થયા બાદ સહુ ભોજન કરવા બિઠ્યા. એલા ખાચર જમી પરબારા ઘોડી પર ચડી ગયા. આપા વિસામણુ ભગતે રોકાવા ખેંચ કરી પણુ ‘અત્યારે વખત નથી’ કહી જસદણ તરફ શુદ્ધ કાઠિયાવાડી ઓલાદની ગરુડના ઈંડા જેવી ઘોડીઓ મારી મૂકી. કોઈ પાકા અનુભવી વાણિયાના હાથથી ઘડાયેલી લેખણે જેવી કાન-સુરિયો ડગાવતી ઘોડીઓ જોસનારનાં મન પારખી હવા સાથે બાય લેતી જમીન પર ડાળલા અજા ન અજા એમ પંથ કાપવા લાગી.

✽

હિંજોળજઢ ફરતું મરાકાંતું સૈન્ય શ્રવતા નાગદેવની જેમ વીંટ-ખાઈ ફગેલ તે રાતોરાત જિપડી ભાવનગર તરફ રવાના થઈ ગયું. જોંપરા-

ના જૂના કિલ્લાનાં ખંડિયેરામાં ઘોડાની લાદના દગલે દગલા પથ્થા હતા. અર્ધજગતાં તાપણું અને ખીમાર બનવરો સિવાય બાકીની ઊવણી ઊપડી ગઈ હતી.

ગઢના રહીશો જન્મદણુના અમલદારો સાથે વાતો કરના હતા કે, દરબાર ચેલા ખાચર પાણિયાદ જઈ આવ્યા પછી, જઈતા ભગત પાસે ગયા અને મરાઠાના બુલમની વાત કરી. જઈતા ભગતે કહ્યું : 'દરબાર, મરાઠાનો દિવસ હવે આથમવા આવ્યો છે. હિંદુપત થાપનાર શિવાજી મહારાજના પુણ્ય હતાં ત્યાં સુધી રાજના સીમાડા વધારી લીધા. નિદોષોને પીડના પાપોઓ હવે અહીંથી ગયા. તમે મુખેથી જન્મદણુના દરબારમાં સૂઈ રહો. હિંજોળગઢની કાંકરી ખેરવાની હિંમત મરાઠા લશ્કરના આગેવાન જ્યાજ સામજીમાં નથી. કાલે આખીયે ઊવણી પંથે પડી ગઈ હોય તો જાણજો કે, આ જઈતોસિદ્ધ બોલ્યો'તો.'

દરબાર દરબારગઢમાં ગયા. સત્તાર થતાં સમાચાર આવ્યા કે, રાતોરાત ઊવણી ઊપડી ગઈ. દરબાર ચેલા ખાચર રાજ થયા.

'પણ ઊવણી ઊપડી કેમ ? કાંઈ બાતમી મળી છે ?' વાત સાંભળનારે પૂછ્યું.

'કાનને દોષ છે. કહેવાય છે કે, મરાઠી લશ્કરે રાતમાં હિંજોળગઢ પર હુમલો દીધો જોયા. ઘોડેસવારોને પોતાના તરફ આવના અને ઊવણીને ઘેરી લેતા જોયા. મરફો વગાડી આરબો-મકરાણીઓને લશ્કરના મારગો રૂંધતા જોયા. અમરેલીના સૂબાએ ભાગવામાં સલામતી જોઈ અને રાતોરાત ઊપડી ગયો. આ બધી જઈતા પીરની કરામત હતી.'

આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં ખીજ માણસે આવીને સમાચાર આપ્યા કે, જઈતા ભગત જીવતા સમાધિમાં બેસે છે. દરશન કરવાં હોય તો ચાલો. જન્મદેહની બધી જિમટી જિમટી જન્મદણુના પાદરે જાય છે.

ગઢમાંથી પચાસેક જુવાનો ઊપજા, ખભે ડાંગો ભરાવી જઈતા ભગતનાં દરશન થાય તો સારું એમ કહેતા લાંબી લાંબી ડાફો ભરતા જન્મદણુના પંથે પેજા.

સૂર્યનારાયણુ જિગી દશેક હાથ ચણા હતા. જર્ઘતા પીરની સમાધિ મળાઈને તૈયાર થઈ ગઈ. લોઢિની લીડ વધતી હતી. ભજન ગાનાર મંડળીઓમાં સમદેવ પીરની સાવળો ગવાતી હતી. ઘી, પંચાંગ અને લોખાનના ધૂપે હવા મેંકતી હતી. ઢેર ઢેર ગૂમગના કટોરા સગગતા હતા. સમાધિની માટી પર જર્ઘતા પીર આંખો બંધ કરી બેઠા હતા. તેમની સામે બે જડસ જેવી ઘીની બ્યોતો સગગતી હતી. આગળ કોડિયામાં ગૂગળ અને ધૂપના ગોટગોટા જિડતા હતા અને માનવમે'રામણ પર છવાતા હતા. લોઢિ વારે વારે જર્ઘતા પીરના નામની જય બોલાવતા હતા. જર્ઘતા લગત હિમાચળ જેવી શાંતિથી બેઠા હતા. તેમના હાથમાં ધીરે ધીરે માળા ફરી રહી હતી. શરીર પર સફેદ ખલકો, માથા પર ટોપી અને કાખી બાબુના શરીરનો લાગ બગલમાં દબાવેલ આથા પર ટેકાવેલ હતો. જોનારની આંખ આ જોમંદરતા દુર્ધર્થ દેહને જોવાં ફરી જતી. મન તેના ચરાચુમાં આપોઆપ ઢળી પડતું. મનના ધડકે દેહ નમતો. આમ આવનાર દરેક માટે બનતું.

થોડી વારે લોઢિમાંથી અચાજ આવ્યો કે, દરબાર ચેલા ખાયર આવે છે. જસદણનો ધણી પીરની વિદાયવેળાનાં દર્શન કરવા આવે છે. તેટલા જ જોરથી બીજો અચાજ આવ્યો કે, આવે જ ને ! કેમ ન આવે ? પીરે મરેડાઓને સિદ્ધિને જોરે તગણા તે થઈ ગયા શિહોર બેગા. કોઈની નસંકારી પણ કૂચા વિના જસદણ તાલુકો રહી ગયો, એ પીર જર્ઘતાનો જ પ્રતાપ હતો.

ખરેખર થોડી વારે દરબાર આવ્યા અને સિદ્ધ જર્ઘતા લગત પાસે આવી જિલા રહ્યા.

દરબારને આવ્યા બાણી લગતે આંખો ઉઘાડી માત્ર ' આવો ખાયર ' આટલું કહી ફરી આંખો બંધ કરી.

સિદ્ધ જર્ઘતા લગતનો જન્મ લાડલા ગામે નાગ ખાયરને ત્યાં થયો હતો. તેમનો જન્મસમય આજે સાંપડતો નથી; પરંતુ તેમણે જસદણમાં સંવત ૧૮૭૬માં સમાધિ લીધી એવું દેખ મળે છે.

આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે, સંવત ૧૮૦૦ની આલુબાલુમાં તેમનો જન્મ થયો હોવો જોઈએ.

જર્ણતા ખાયર જન્મના જોગી હતા ગીતામાં કહ્યું છે તેમ, શુચીના શ્રીમતા મેદે યોગવ્રતોડમિજાયતે । જર્ણતા ભગત ગત અવતારે મિદ્ધિઓ મેળવીને જ આ જન્મે આવ્યા હતા. ભગવાન પતંજલિ કહે છે કે, જન્મોપધિમવ્રતપમમાધિજા સિદ્ધય । જન્મથી, ઔપધિથી, મત્ર, તપ અને સમાધિથી સિદ્ધિઓ સાપડે છે. જર્ણતા ખાયર જન્મથી સિદ્ધ હતા સાથે ભક્તિનો નુમેળ સધાતા મોનુ અને સુગંધ સાથે આની મળના.

માતા-પિતાએ તેમને વ્યવહારમાં પડવા-સંસારી થવા દુખાવ્યું કહ્યું, ત્યારે એ જન્મયોગીએ સાફ ચમ્દોમા ઇન્કાર કર્યો. ધીમે ધીમે તેમના પ્રભાવની સુવાસ ફેલાતાં ભાડલા તીર્થસ્થાન જની ગયું.

નનાઈની વાત લોકોને એ લાગતી હતી કે, કોઈ પાસે જર્ણતા ખાયર ભાગતા નહીં, કોઈ દાન આપે તો લેતા નહીં; છતાં સાધુઓને દરરોજ પાકી ગ્સોઈ (મિષ્ટાન્ન) જમાડતા. આ બધું ખર્ચ કોણે ઉપાડે છે તે કોયડો અણુ-ઉકેલ્યો રહેતો.

સમય જતાં ધીરે ધીરે લોકોમાં તેમની સિદ્ધિઓની ચર્ચા થવા લાગી.

સંવત ૧૮૬૯નું વરસ સૌગપ્ત્ર માટે ભયંકર વરસ હતું. વરસાદના અભાવે લોકો અન્ન વિના મરવા લાગ્યા, ઘાસ વિના ગાયો મંદ્રાડા ખાઈ જીવન ટકાવવા લાગી, અનેક માતા-પિતાએ છોકરા વેચ્યા, ભાઈઓએ બહેનો વેચી, મ્નેહીઓએ ર્નેહીઓને રજાવાળી પોતાના પેટનો ખાડો પૂરવા પરદેશનો ગઢ લીધો.

ભાડલામાં આ વખતે એક ભાઈની પત્ની અન્નને અભાવે મરણ પામી. નાના છોકરાં ગજળી પડ્યા. આ ભાઈનું ઘર જર્ણતા ભગતની જગ્યા પોએ હોવાથી, શખને મૂળી તે ભગત પાસે ગયો ને

તેમના પગમાં પડી રડી પડો અને પોતાનાં બાળકો મરી જશે એમ કહી ભગતને કરગરવા લાગ્યો. સિદ્ધ જર્ઘતા ભગતને આ દુઃખિયાના દુઃખે દુઃખી કર્યાં, તેમનું હૃદય વલોવાઈ ગયું. તેઓ એને ઘેર ગયા અને બાઈના મૃતદેહ પરનું કપડું દૂર કરી બોલ્યા, ‘બેન, જિંઙ બાપુ, તારાં બાળકોને સાચવ. બેનડી, બહુ સૂઈ રહેવું એ સીનો ધર્મ નથી.’

બાઈ ખરેખર જિંધમાંથી જાગે તેમ જાગી જિંડી. તેણે બચ્ચાને ઉપાડી છાતી સાથે ચાંપી છાનાં રાખ્યાં. જતાં જતાં ધરધણીને કહેતા ગયા કે, ‘આ કાઠીમાં ધણુ અનાજ ભર્યું છે, નું અને તારાં પાંડોશી-ઓ ખાલો, ખૂટશે નહીં. બેનજે, એકલપેટો થતો નહીં.’

નાર જિવાડવી અને જર આપવી આ બે ચમત્કારો જોતાં ગામ-લોક ઘેલું બન્યું. આબુબાલુમાં વાતો ફેલાવા લાગી. જર્ઘતા ભગતે વિચાર્યું કે લોકો જિલરાઈ આવનાં પરમાર્થ કે ભજન એકે નહીં થાય. એથી ભાડલા મૂકી તેઓ ભ્રમણ કરવા નીકળ્યા પડ્યા. છેવટે સારું વરસ આવનાં જસદણના દક્ષિણ ભાગમાં છેવાડે નાની ચૂંપડી બનાવી પરમાર્થ કરવા લાગ્યા.

તેઓ એવી રહેણીથી રહેતા હતા કે, લોકો જરા પણ તેમના તરફ આકર્ષાય નહીં.

જસદણ દરબાર ચેલા ખાચર પાળિયાદ ગયા અને ત્યાંથી વિસામણ ભગતે જર્ઘતાઈની. દરબારને સાચી ઓળખાણ આપી. ‘મરાઠી સૈન્ય તેમની સિદ્ધિના પ્રતાપે નાસી ગયું, જસદણ જિગયું’. આ ઘટનાએ જર્ઘતા ભગતને પીર બનાવી દીધા. લોકો તેમના તરફ આકર્ષાયા. ત્યાં જ લોકપ્રસિદ્ધિની આગ-ગંભીર સ્વરૂપ પકડે તે પહેલાં જ ભગતે સમાધિ લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો. સમાધિ ગળાવી અને બેસવા તૈયારી પણ થઈ ગઈ; તેમાં દરબાર ચેલા ખાચર આવી પહોંચ્યા.

‘ભગત! ભારે ઉતાવળ કરી.’ દરબાર બોલ્યા.

‘નિમિત્તે આવવું અને નિમિત્તે જવું એ માલિકના ધરનું

બંધારણ છે, દરબાર ! અવજળ ખુટયા પછી એક પણ પણ વધારે રહેવાતું નથી.' ભગતે જવાબ વાળ્યો.

‘આપ મહાપુરુષ છો. આપની ખોટ સોરઠમાં પુરાશે નહીં. જતાં જતાં કાંઈ આરા કરતા જાઓ.’ દરબારે હાથ જોડી નમ્રતા સોધે કહ્યું.

‘એ વાત કહેતો જાઉં છું : એક તો એ કે, જુદા જુદા ધર્મ પાળતી, જુદા જુદા વાડા બાધી રહેતી પ્રજા એક છે, પછી તે ગમે તે રીતે જીવનનિર્વાહ ચલાવતી હોય. દરેકની ભાષા જુદી હશે, પણ ભાવ જુદા નથી. સદ્ મળા સોરઠને જાણાવજો. ખીજું મારી સમાધિને ત્રીજે દિવસે પાળિયાદથી આપા વિસામણને ખોલાવજો અને તેમને તીર્થભોજન પૂરું થાય ત્યાં સુધી રોજી સમાધિ પરની ધજા વડ પર ચડાવવા, વિસામણ ભગતના હાથમાં આપજો. આ કામ ખીજાથી થશે નહીં.’

આમ કહી ભગતે આંખો ફેરી બંધ કરી. ભજનો ગવાતાં હતાં, મંજરાના મંજુલ અવાજો અને રામસાગરના તારના રણકાર સાથે જઈતા ભગતના ઠંઠનો રણકાર એકાત્મતા પામી ગયો. ભગતના પ્રાણ ક્ષત્કાંડમાં વ્યાપી ગયા.

લોકોએ તેમના અચેન શરીરને સમાધિમાં જેઠાડી માટીથી ખાડો પૂરી દીધો. નાહી, ધૂપ લઈ સદ્ નમતા પહેરે વીખરાયાં.

આજે જઈતા ભગતની સમાધિને સોળમો દિવસ હતો. આજુ-બાજુમાંથી અનેક સંત-મહાત્માઓ અને હરિજનો એકઠાં થયાં હતાં. મંડળાઓમાં રામસાગર અને મંજરાની રમઝટ જામી પડી હતી. દરબાર ચેલા ખાચર સમી સાંજથી આવી ગયા હતા. દશેક વાગતાં સમાધિ સપ્તમે વિસામણ ભગત આવ્યા. ધૂપ વધુ પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યો.

‘લાવો આપા, જઈતાની સમાધિ પર ધજા ચડાવીએ.’ વિસામણ ભગતે આરા કરી.

કામકાજ કરવા જોડવાયેલા આપાના ભક્તોએ બાવન ગજની ધજા લાવી સમાધિ સામે મૂકી. આપા એ ધજાને ધૂપ પર ફેરવી બોલ્યા : ‘જર્ઘતા પીર, આપ, તમારી ધજા બીજે દ્રણ ચલાવે ? તમે જ લઈ લેજો.’

આમ કહી ધજાને વડ તરફ અદ્ધર ફેંકતાં ધજા ઊડી અને આપોઆપ વડ પર ચડી ગઈ અને લહેરાવા લાગી.

આ પ્રસંગનો દુહો આજ પણ ભક્તમંડળમાં ગવાય છે કે,
હાથે કોઈ આંખે નઈ પીર હુંદા પંજ,
ધમકમાં ધજા વડે ચડાવી પીતળા.

વિસામણુ ભગતે ધજા ચડાવી, ભજનો બંધ રખાવી પોતે સમાધિ સામે ખેસી રામસાગર મંગાવ્યો. સેવકે રામસાગર ભગતના હાથમાં આપ્યો. વહાલસોયા દીકરાને આપ ખોળામાં લે તેમ રામસાગરને ખોળે લઈ આપો વિસામણુ સાવળ ગાવા લાગ્યા. માનવસાગર સાવળના સ્વરોમાં ડોલવા લાગ્યો. સાથે જર્ઘતા ભગતની સમાધિ પર ચણેલા પથ્થરો ડોલવા લાગ્યા.

ભજન પૂરું થતાં દરબાર ચેલા ખાયરે પૂછ્યું : ‘ભગત આ તો ભારે નવાઈની વાત થઈ. સમાધિ સાવળના સ્વરમાં ડોલવા લાગી.’

‘દરબાર ચેલા ખાયર ! કશી નવાઈની વાત નથી. સિદ્ધપુરુષ કાળથી અજિત હોય છે. જર્ઘતા ભગત સિદ્ધ છે. તેઓ સમાધિમાં ખેસી સાંભળે એ તો સહજ વાત છે. જર્ઘતો સિદ્ધ પીરનોય પીર છે.’

દરબાર ચેલા ખાયર સાથે તમામ જનના જર્ઘતા ભગતની સમાધિને નમી. પછી આખી રાત ભજન થયાં. સવારે તમામ જનોને દરબાર ચેલા ખાયર તરફથી મીઠો પ્રસાદ જમાડવામાં આવ્યો. આ ઘટના સંવત ૧૮૭૬માં બની હતી.

આજે જસદણના દક્ષિણ વિભાગમાં જર્ઘતા ભગતની સમાધિ

તરીકે ઓળખાતી જગ્યા છે. ત્યાં સાધુઓ રહે છે. નિયમિત પૂજા-સેવા થયા કરે છે. રાજ્ય તરફથી પૂજારીના નિર્વાહ માટે જમીન આપવામાં આવી છે.

દુઃખની વાત એ છે કે, આવા સિદ્ધોના જીવન પર વેધક પ્રકાશ પાડે એવી ઘટનાઓ યાદ ન રાખતાં ચમત્કારોની જ વાતો તેમના પૂજારીઓ યાદ રાખે છે અને પૂજનારને કહે છે.

૯ : સિદ્ધ કાનડગિરિજી

‘માતા! આજે ગિરિએ મારા અપરાધ કરતાં ઘણી વધારે આકરી શિક્ષા મને કરી. મારી પીઠ પરોણાના મારથી દુખે છે.’

‘હું જાણું છું મારા પેટ! કનૈયાની મૂર્તિ જેવો મારો કાનો ધોમ તડકામાં રખડીરજળી ચચ્યાર ગામની સીમ ખૂંદી રોજકેળ વેળાએ ઘેર આવ્યો, ત્યાં બરડામાં પરોણાની સટાસટ ખેલી ગઈ. મારું કાળજી કપાઈ ગયું, પણ શું કરું? તારા બાપ કૈલાસમાં ગયા, ભાઈએ જાકારો દીધો, એટલે આવા ભૈરવના આશરે આવી રહેવું પડ્યું છે.’

‘માડી, કોઈક વહુ દોડી આગળ નીકળી જાય અને બે મેં શેઠામાં નાખે, એવા ગુનામાં આમ ઢોરમાર ખમવો પડે? કાલથી હું વાહડવેલમાં જવાનો નથી. અતીતનો દીકરો છું, માગવામાં ખોટ નથી. માગી ખાઈશ-સાંજે પનગો ચડાવી ભૈરવજોણી ફેરવીશ; બાપી મારાથી માર તો નથી ખમાતો.’

‘ન ખમાય તો થઈ જાયો બેલા ભેળાં. મારી જગ્યા ખાલી કરો.’ પછીગર બાવો ડેલીમાંથી બિડી ત્રાડ નાખી બોલ્યો.

‘બાપુ! તમે આજ કાનડને મારવામાં ખામી રાખી નથી. ઢોરની જેમ દીખ્યો. બારતેર વરસનું છોકરું તમારા જેવા ભૈરવનો માર ખમે ખરું?’ પાલવના છેડે આંસુ લૂછતી કાનડગિરિની માતા ખેલી.

‘તો પછી ગણપતિદાદા ક્યાં કોઈને બાંધી રાખે છે? થઈ જાયો સાબદાં. મારાથી ગામનાં લોકોની ફરિયાદો સંભળાતી નથી. લોકો વાહડાદીક મહિને કોરી અમથી નથી આપતાં.’

બોડકા ગામના પાદરમાં આવેલ ગણપતિની જગ્યામાં ગણુ માનવીઓ આ પ્રમાણે વાતો કરતાં હતાં.

- કાનડગિરિજીનો જન્મ નાથેરના એક ગામમાં થયો હતો. તેમની સાતેક વર્ષની ઉંમર થતાં પિતા ઉત્તમગિરિ મરણ પામ્યા, એટલે નિરાધાર માતા બાળકને લઈ બેલા નામે ગામે પોતાનો લાઈ રહેતો, ત્યાં રહેવાં આવ્યાં. એકાદ બે વર્ષો સાથે રહ્યાં.

લાઈની સ્ત્રી કસ્ટહબેર હોવાથી ત્યાં વધુ વખત રહેવાય તેમ ન હોવાથી બોડકામાં પછીગિરિજી નામે પૂજારીની ઓથમાં ગણુપતિની જગ્યામાં રહેવા આવ્યાં.

કાનડગિરિજી સુંદર હતા. તેમનો દેહ હેમવર્ણો, આંખો મોટી તેજદાર, તેના છેદ્ર છેક કાન સુધી લાંબાએલા હતા. પાંપણો કપાળને અડકતી, પહોળી જાતી, લાંબા હાથ અને દાલ જેવો વાંસો જોનારને મોહ ઉપજાવે તેવો હતો.

બોડકા આવ્યા ત્યારે કાનડગિરિની ઉંમર અગિયાર વર્ષની હતી. નાનું ગામ હોવાથી લણુવાનું સાધન ન હતું. પછી ગિરિની ચલમો ભરવા સિવાય જગ્યામાં બીજું કશું કામ ન હતું. ગામમાં આહીરોની વસતી હોવાથી કાનડગિરિને વાહડાંઓ ચારવાનું કામ મળ્યું. સવારે જમી, લાતું લઈ સીમમાં જાય અને સાંજે શંકરની આરતી વેળાએ ઘેર આવે. મહિને દશેક કોરી એટલે આજના અઢી રૂપિયાને આશરે મળે, તેમાં માતા-પુત્ર ગુજરો કરે.

એક ખેડૂતના ખેતરમાં વાહડાં પડવાથી તેણે પછીગિરિ પાસે ફરિયાદ કરી. કાનડગિરિ સાંજે ઘેર આવીને જોયો રહ્યો એટલે પછી-ગિરિએ આંજની ધૂનમાં ને ધૂનમાં તેને પચાણુ વડે માર માર્યો.

આથી માતા-પુત્ર બનેનું ચિત્ત જગ્યા પરથી જીડી ગયું. માએ સવારે જીડી પથારીમાં જોયું તો તેમાં કાનડગિરિ ન હતો. માએ ચોતરફ તપાસ કરી. આહીરોના કાને વાન પહોચ્યાડી, ઘોડાં દોડાવ્યાં, છતાં પત્તો લાગ્યો નહીં. માતા રડી-કળકળી સાંજરે બેડકાના ગણપતિની જગ્યાના પૂજારી પછીગિરિની ઓથ મૂકી બેલાને પંથે રવાના થઈ.

*

‘બચ્ચા, મેં તેરી છ માસકી સેવાસે ખુશ દુવા હું. તું કીન હૈ, ઓર ઈતની છોટી ઉંમરમેં ઈધર ક્યોં આયા?’ ગિરનારની બીપથ પથ જોવી ગમે તેડી પર્વતમાળાના એકાંતભાગમાં ધૂણે જમાવી બેઠેલા મહારામા લક્ષ્મીઆરતી બોલ્યા.

‘મહારાજ ! જાતે ગિરિ એટલે અતીત હું. બાપ કૈલાસમાં ગયા છે. વિધવા મા એક ક્રોધમૂર્તિ પછીગર નામે અતીતના આશ્રયે રહે છે. ફર પછીગરના મારથી થાકી હું આપને શરણે આવ્યો છું. બોળાનાથે અતીત જાતિમાં જન્મ આપ્યો છે તો જન્મ મુધરે એવી આશાએ આપના ચરણો પાસે દીક્ષા લેવા આપની સેવા કરી રહ્યો છું. મેં વાહડાં ચારતા માલધારીઓ અને અમારી જગ્યામાં આવતા ભેખ ભગવાનો પાસેથી સાંભળ્યું છે કે,

પહા રહે દરબારમેં ધકા ધનીકા લાય,
કોડ દિન લહર સમુદ્રકી ધુલ દૂર ઘેજાય.

ધણીના દરબાર જેવો ભારતીયાવાનો દરબાર બાણી ધા નાખવા આવ્યો છું.’

‘તેરા નામ?’ ધ્યાનમાં નમેલી આંખો સહજ જિંચી કરી મહારામાજી બોલ્યા.

‘કાનડગિરિ.’ ટૂંકો જ જવાબ આપ્યો.

‘બચ્ચા કાનડગિરિ ! સિદ્ધિમેં ક્યા રહા હૈ ! માનવતા વેણી સચ્ચી સિદ્ધિ હૈ. સેવાધર્મ સગ સિદ્ધિકા મૂળ હૈ. છસ્રકો ભોગ

સિદ્ધિ પુમાગતે હે વો મ દે? કુછ નહી, સિદ્ધ આ મશાપ્તિકા પ્રભાત
હે ઉમમે કુછ વિદ્યાન ભી હે એતી ફિલ્મ નાતો? ચક્કમે પડના
તેરા કામ નહી હે વ સાનુન બાન હે, આધુ બન ઓગ યોગકા
અભ્યાસ કર મેરી મયમે ગ યોગ ચેડ હે, ફિ તેરી મોન હા તો
હાગોગ બી પ્રક્રિયા ભી બન લે'

દાનડગિગિ ગુરચંદ્રમા પડી બોલ્યા 'આજ ભાવ્યશાળી બન્યો
આપની દયા એજ મારે માટે પરમ મિત્રિ છે આપે આપનો વન્દ
હાથ માગ માથા પર મૂયો એવાથી ન મારી દૂમતી બે વી
તરી મઈ'

ગુરુએ દાનડગિગિના કપાળમા લગ્ન લગાડી મળામા રદાક્ષનો
એકમુખો પાન બાધી પીઠ ધામડી મ્યુ 'બેન! સત ઓગ સમાજકી
સેસ કરના, મેન તેગ જૂનકર જામવર જવમૂલુ વડ ભાવ ગખના
જદના મંત્રી, મુદિતા વડ સગ સેરનીન હે મે ભાવ સિદ્ધિમદ્ હે સમઝે!'

લક્ષ્મીબાગતી બગાશાના વનની પ મ સિ અદ્વૈતબાગતીના
શિષ્ય હતા તેમનું દીક્ષાનું નામ આનંદભાગતી ખત્રામા આવ્યુ
હનુ એક વાર તેઓ પોતાની જમાન સાથે મન તા મયા ત્યા ઇચ્છ
છનિયા વપનીનો દોઢમામ ત્રાગે પૂર ડારમા હોમથી ડિદુ દેન-
દેનીઓ મ દિરે તથા સત-માધુઓનુ અપમાન મગવામા તેના પાદરી
ઓ અને ગુરુકર્મચારીઓ પોતાનુ મોગન અમનતા હતા આના
સમરે આનંદભાગતીએ મેદનમા પડાન નાખ્યો બગાશાની નવામી
નહીવત્ હતી જ્યા ને તા મપનીના નોમ્મે મર્મ-ગગના નાદે
પ તા હતા

જમાનુના સાધુઓને નરે ધૂણી માટે લાકડા મળ્યા નહી, સતો
અખ્યાયા અને તેમણે ધૂણી માટે આનંદભાગતી પાસે ફરિયાદ કરી
તેમણે ગમે ત્યા પગેના લાકડા લારી ધૂણીઓ બેનાવના આરા આપી

સતો બિપજા મપની સગમના કાઈ કામ સારુ મપેના
સાસમા માગ લાકડા ઉપાડી લાવી બમે ધૂણીઓ બેનાવી દીધી

શબ-નગાગથી મેદાન ગાજના લાગ્યું સના થના આ ફિયાદ લાગનાવગતનાને કાને પહોચાડામાં આની તેઓએ તે નખતના ગનર્તર જનરલને પ્રીમા ખમર મોકના ના કે, સાધુઓએ આપણા કિમતી લાકડા સત્ર ધૂણીમાં બાળી નાખ્યા ગનર્તરનો ગુસ્સો ઉઠ વગારી ગયો નિજેતા અગ્રેજ અમનદારોને પગલિત બગાળી પ્રજાના પૂજનીય ગણના સાધુઓને શિક્ષા કરવામાં પોતાનું ગૌરવ દેખાવું હુકમ કર્યો કે, દરેક સાધુઓને ૫૦ ફટાની શિક્ષા ગવી અને તેના આજેનાન મહતને જીવતો બાળી મુકવો કે ફરી આપણી હાથમાં આના પ્રમગ્ન કામ કરે નહિ

ભારતીજને ગનર્તરના હુકમથી પકવામાં આવ્યા અને જયતા બાળનાના ફગ્માનથી નાગેદ્ જ્યાં આ સાલળી ભારતીજ હમી પડ્યા અને બોલ્યા 'આપ લોગોને હમારે લિયે અચ્છા જિયા, કઢીયે કિતને લકડે જનાને કે લિયે લાનેકા તુમાગ લાટસાઉપકા હુકમ હૈ? દેખો, દશ-બીસ મનસે ગુજરા નહિ હોગા જાઓ ઔર બગ લાપ્સે બેલો ખી પાદરી પૂરા હમગ મન લકડેમે જલને કે લિયે તૈયાગ હૈ સો-દાસો મન હમારે લિયે મામૂની બાત હૈ'

પોલીસ અધિખારી પણ અગ્રેજ હતો તેણે ગનર્તરને કઠીમાં ખબર આપ્યા આશ્ચર્ય સાથે ગનર્તર ખુદ જોરા આવ્યો બગાલ નિજેતા અગ્રેજ સામે હમગ મથુ લાકડા ખડકવામાં આવના તેમાં ભાગતીય સિદ્ધ સત આસન નાળી બેસી ગયા સમી સાજે આગ મૂકવામાં આની જોનજોતામાં હમગ મથુ લાકડાઓમાં આગ ફરી વગી લોકોએ માન્યું કે, સાધુ બળી ગયો મધગત પછી સહુસહુને બગલે ચાના ગયા કલકતાના વર્તમાનપત્રોમાં સાધુને હમગ મથુ કાષ્ટમાં બાળ્યાના ખમગ આવ્યા તેના પર અનેક લનોબૂરી ટીકાઓ થવા લાગી

સાતમે દિવસે આગ પૂરી હોલવાઈ, ત્યાં સુધી પોલીસનો મજબૂત જખ્તો રાખવામાં આવ્યો સાતમે દિવસે સૂર્યોદય થના જ મહાત્મા સિદ્ધ ભાગતીજ ગખમાથી મહાગ આવના તેમના કપડામાં

અગ્નિનો ડાઘ પણ ન હતો. પહેરા પરના પોલીસોએ ગવર્નર જનરલને 'ખબર પહોંચાડ્યા. તે પોતાના મંડળ સાથે આવ્યો અને ભારતીજની સિદ્ધિ પાસે શિર ઝુકાવી નમી પડ્યો. બીજે દિવસે જમાન સાથે ભારતીજ ત્યાંથી રવાના થયા. તે દિવસથી લોકો તેમને લક્ષ્મણભારતી એવા નામથી બોલાવવા લાગ્યા.

યાત્રામાં ધૂમતા ધૂમતા લક્ષ્મણભારતી ગિરનાર આવ્યા અને શેષ જીવન ત્યાં જ વિતાવવા રહી ગયા. તેમની પાસે સંખ્યાબંધ ગિરિ, પુરી, ભારતી, વન, પર્વત, અરણ્ય વગેરે સંગ્રાહારી સંતો રહેલા લાગ્યા. તેમણે કાનડગિરિ વિના બીજા કંઈને શિષ્ય ક્યાં નહીં.

~

કાનડગિરિનું સગપણ તેના મામાએ મોરાણા નામે ગામે મધુવન નામે અતીતને ત્યાં તેમની વાલબાઈ નામે દીકરી સાથે થયું હતું. કાનડગિરિને ઘર મૂકી ગયાને છઠ્ઠું વર્ષ ચાલતું હતું, ત્યારે મધુવને આવી તેમના મામાને કહ્યું: 'મારી દીકરી વાલબાઈ ઉંમરલાયક થઈ છે, તમારા ભાણેજનો પત્તો નથી; માટે જો તમે મને આ સંબંધથી છૂટા કરો તો બીજે ઠેકાણે વિવાહ કરી શકું. ઉંમરલાયક દીકરીને વધુ વખત કુંવારી રાખી શકાય નહીં. મારે જો નાતીલાઓને બોલાવવા પડે, એમાં તમારી અને મારી શોભા નહીં.'

વેપ્રાઈનું કહેવું ખરું હતું. કાનડગિરિના મામા જવાબ આપવા જતા હતા, ત્યાં કાનડગિરિની માતાએ આવી કહ્યું: 'વનગાવા ! જૂનાગઢના વાવડ છે. થોડો સમય ઘોલી જાઓ. હું અને મારા ભાઈ ત્યાં જવાના છીએ. સાંસળવા પ્રમાણે એ લક્ષ્મણભારતીના અખાડામાં રહે છે.' વેપ્રાઈએ વાત માની અને તે ગયો; કારણ કે વાલબાઈએ પિતાને પ્રથમથી જ જાણાવ્યું હતું કે, એકની ચૂંદડી ઓઢી ફરી બીજી વાર બીજાની ઘાટડી વાલી ઓઢનાર નથી. જો તેઓ નહીં જડે તો આમ ને આમ કુંવારાં જીવન પૂરું કરીશ. હું અતીતની દીકરી છું, મારા પિતા

અને તેમનો પરિવાર લગવાં વચ્ચે પહેરે છે. જ્યન તેમનાં સંતાનો પાસેથી આટલા ત્યાગની આશા જરૂર રાખે અને તે વધુ પડતી નથી.’

મધુવન સમજદાર ગૃહસ્થ હોવાથી પુત્રીની લાવના પારખી તેને અનુકૂળ થવામાં પોતાના કુળની ઇજ્જત માની મનમાં પુત્રીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો; અને અહીંથી જો જવાળ મળ્યો તેમાં સંતોષ માની ઘેર ગયો.

ખીજે દિવસે ભાઈ-બહેન જૂનાગઢને પંથે પહોંચ્યાં. એકાદ અઠવાડિયું માર્ગમાં ચિતાવી બન્ને ગિરનારની ધાયામાં પહોંચ્યાં. રાત જૂનાગઢમાં કાળવા દરવાજે આવેલ એક મઠમાં ચિતાવી વેલી સવારે ગિરનાર તરફ રવાના થયાં.

ભાઈ-બહેન લક્ષ્મણારતીના અખાડામાં પહોંચ્યાં ત્યારે અખાડાના તમામ સંતો નિઃશ્વરથી પરવારી વ્યાયામ કરતા હતા. શિવાલયમાંથી ઝાલરોના અવાજો, હરહર મહાદેવના મીઠા સ્વરો અને વિદ્યાર્થીઓના કંઠમાંથી ‘જય શંકર પાર્વતીપતે’ વગેરે રતોત્રો વહેતાં હતાં.’

આશ્રમ ગિરિરાજને વીંટાયેલી ટેકરીઓની ગાળીમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. આશ્રમનાં તમામ શ્રૂંપડાં વાંસથી મજબૂત બાંધેલાં હતાં. એક પશુ પાકું મકાન ન હતું. સંતોના નિર્વાહ માટે ઝાળી ફરતી, ખાટીનું તમામ ખર્ચ લારતીજી પૂરું પાડતા. ઝ્રઘ્ઘ પશુ ઘાતાનું ઘન સ્વીકારવામાં આવતું નહીં. આશ્રમમાં આવનાં માતાએ લાંબે સમયે સુતને જોયો. તેમની આંખોમાંથી આંસુ વહી નીકળ્યાં. પુત્ર આવી માતાને ચરણે નમ્યો. માએ તેને ઉપાડી હૈયાસરસો આંખી પુત્રવિરહના અગ્નિને શાંત કર્યો.

વાહડાં ચારી માર ખાનાર કાનડગિરિ સંપૂર્ણ સિદ્ધ બની ગયો હતો. અષ્ટાંગયોગ ગઈ સાલજ સિદ્ધ કરી એટીસાથે દશવીશ દિવસ સમાધિમાં બેસી રહેવા જેટલી યોગ્યતા એણે મેળવી હતી.

માતાએ હેતથી પુત્રના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો. માંસલ ગોરો દેહ, માથા પર રાખથી ભૂરા થયેલા વાળ અને કંઠમાં રદાક્ષની

માળાઓ જેના એને સતોષ થયો દીકરો દેશમાં અમર નામ મળ્યો
આની આશા માના હૃદયમાં પ્રથમ દર્શને જ નગી

ભાગતીશ્વરે કાનડગ્વામીના માના અને મામાના આવનાના
ખાતે મળતા તેનણે બનેને પોતાની પાસે જોના-યા મામે બેસાડી
ખાતે-અતઃ પૂછ્યા, તેમાં દૂધ આપ્યું થોડા ફળો સાથે દૂધ પી
બંને થાકથી મુક્ત થયા

‘બાપુ! કાનડની રજુ ઉમરનાયક થયા પાનાથી તેના પિતા
મધુરન લમ માટે ઉનાનગ કરે છે આપ આજ્ઞા કરો તો અમે કાનડને
તેના માટે જ આ ના છીએ’ વડીલોએ પોતાના આવનાનું કાગળ
કહી બતાવ્યું

ભાગતીશ્વરે કાનડગ્વામીને પોતાની પાસે જોવાની કહ્યું ‘કાનડ!
તારે કાલે માથા અને મામા સાથે લેવાનું છે તારા લમ માટે
તારા સત્તન ઉનાનગ કરે છે

‘ગુરુદેવ, જ્યાં માનવતાના મૂલ્યાંકનો થતા નથી, આત્મભયોતિ
જેના સહનમે મદ થાય છે, મામાના આવગ્લો નુદ્ધ થતા ગહે છે
તેના સમાજમાં પ્રવેશવા મારી લેશ પણ ધમ્મા નથી મામાએ ધેર જડુ
અને માથાએ અહીના પાનિ વાતાગળ્યમાં પી લગવાન સદાશિવની
આગધના કરી રોષ જ્વન નિતાવડુ દું જન્મે આવુ છુ મારે ત્યાગ
કરના જેવું મ્હુ જ નથી અતીતનો બાગડ મસારી બની એક ધર
વસાવે એના કરતા પેગગ્વાન ગ્હી અનેક ધર્મામાં ગ્દેનાગના હૃદયો
અત્યાગે એ શુ વડુ ધર્મની નથી?’

‘અનશ્ય છે, કાનડ!’ ગુરુ જોના, ‘પરંતુ આજે ત્યાગના
આર્ષની જગતને જરૂર નથી આજે ગૃહસ્થો રાધર્મ પૂત્યા છે સત
સેવાના માર્ગે ઉજ્જડ થયા છે અતિથિઓને દેવ માનવાનું સોગરી પ્રજ
ભૂલી ગઈ છે માગમારી ચોરી લૂટ, ખૂનો અને ગાયો વાગવાનો
ધધો પૂર બહાગમાં આજે ખેનાઈ જ્યો છે તારા જેવા નિદ્રોએ ગૃહ
સ્થાત્રમી બની સોપ પામના આર્ષની નક્ષા મ્હવાની છે મસાગ વુ

ધારે છે તેવો વિષમ નથી. માયાના સ્વરૂપને બાળનાર માટે માયા બંધનકર્તા નથી. તું તો યોગીરાજ છે. તારા આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમથી અનેક પામરો મહાન બનશે. આજના સૂતેલા સોરઠને જગાડી ધર્મની ધગ્ગ ફરકાવ. હું મારી યોગસિદ્ધિથી બોધે રહ્યો છું કે, વાલગાઈ પવિત્ર અને પતિપરાયણ બાઈ છે. તે પૂર્વની યોગબ્રષ્ટ સન્નારી છે. તેના સહવાસે તારો ગૃહસ્થાશ્રમધર્મ મહાન બનશે.’

‘શુરુદેવ ! આપના પ્રથમ દર્શને જ દામે સર્વસંગપરિત્યાગ નો સંકલ્પ કર્યો છે, તેનું કેમ ?’

‘બેટા ! સર્વસંગપરિત્યાગ શબ્દ માત્ર જ છે. વ્યવહારમાં તેમ થવું શક્ય નથી; કારણ કે રાગજન્ય જગતમાં રામાત્મક ભાવના એક યા બીજા સ્વરૂપે રહે છે જ. સંન્યાસ પણ ગૃહસ્થાશ્રમ જેવો જ એક આશ્રમ છે. કોઈ પણ આશ્રમ રાગથી પર નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં કુટુંબ-પરિવાર પ્રત્યે રાગ હોય છે, ત્યારે સંન્યાસાશ્રમમાં શિષ્યો, સંપ્રદાય, સિક્કાંત, મઠ, મઢીઓ વગેરેનાં બંધનો રાગજન્ય હોય છે. કાકા-દાદાની જેમ અડીયાં મંડલેશ્વર, મહામંડલેશ્વર, ઢાઢારી, ભંડારી, અધિકારી વગેરે બંધુ જ છે. ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ તે સંન્યાસ છે, તો સંન્યાસનો ત્યાગ એ ગૃહસ્થાશ્રમ છે. કોઈ પણ ચતુર્થાશ્રમી સર્વસંગપરિત્યાગ કરી શકે તેમ નથી; કારણ કે તેને કોઈ ને કોઈ સંગ હોય છે જ.’

‘યોગ અને સિદ્ધિઓ પાછળ આટલો શ્રમ કર્યા પછી ફરી એના એ ચક્કરમાં પડવા હ્રદય ડેરે છે. એકવારનો કડવો અનુભવ ડરાવે છે.’ કાનડે વધુ વિનંતી કરી.

‘કાન ! તે સાંભળ્યું તો હશે જ કે નાયમાત્મા યલ્હીનેન લભ્યઃ । નયજાને આત્મજ્ઞાન થતું નથી. એ જ રીતે ડરપોકને માટે સિદ્ધિઓ અસિદ્ધિ ઠરે છે, યોગ કુયોગ છે; માટે તારે અડીયાં જવું જ બોધે. કાલે પ્રાતઃકાળે શુભ અવસર છે. મારો આશીર્વાદ છે કે, તારા અને વાલગાઈનાં લગ્ને અનેકનાં મંજળ થશે. સોરઠનાં બૂડતાં તરશે, અધમો ઉત્તમ બનશે, તારી પાછળ દરરોજ બસો-પાંચસો સંતો ફરતા હશે.

તારું નિશાન અચુનમ રહેશે.’

‘ગુરુદેવ ! આપનાં વચન સત્ય બનો. દસ કાલે જ રવાના થશે. પણ એકચાત રહી બંધ છે. તે એ કે, ક્યા બંધ રહું ? રહેવા સ્થાન ક્યાંય નથી. આપની આજ્ઞા થાય ત્યાં રહું.’

‘બેટા,’ ગુરુ ઘેરા અચાજે બોલ્યા : ‘જેમ વરસાદ માટે, નદીના પ્રવાહ માટે, દાનારોનાં દાન માટે, ચરવીરોના સંપ્રામ માટે કે કવિજનોના કાવ્ય માટે નિવન સ્થાનો હોતાં નથી, તેમ, સાધુઓ માટે પણ છે. છતાં તું શૃદ્ધ્યાશ્રમી ગોસાંઈ બને છે, તારો આશ્રમ-ધર્મ પ્રજ્ઞેન્પતિ માટે નથી, પણ સુકાના સનાતન ધર્મવેલીના મૂળમાં જળ સીંચવાનો છે. તારું અને વાલ્મીકિનું આત્મિક અદ્વૈત નિરુપયોગી મનતા ગોસાંઈસમ્રાજ માટે લોકમાં માન પેદા કરશે. તારે શૃદ્ધ્યાશ્રમ બાંધી જગતને બતાવવાનું છે કે, વિષ્ણુ વિષ્ણુષ્ણુ-એરનું નિવારણ એર છે. કામજન્ય વિશ્વમાં તું કંદર્પવિજેતા બનજે. વાલ્મીકિ સાથેની તારી પ્રીતિ પાપમૂલ નથી. મારા કાન, કવિવર જયદેવ કલિદાસ શમનં હરમિત્ર કહે છે તેમ તારો યોગ વિશ્વકલ્યાણ માટે યોગ્ય રહ્યો છું.’

બીજે દિવસે ગુરુ લક્ષ્મણારનોની રમ્મ લઈ કાનરવામી માતા અને મામા સાથે ઘેર આવ્યા. નાના ગામમાં ભાણાભાઈના આવવાના સમાચારથી આનંદ રેલાવા લાગ્યો. મોસાળનાં સંબંધીઓ મળવા આવ્યાં અને રૂપવાન નવયુવાન ભાણાને જોઈ જોઈ વારી જવા લાગ્યાં.

માએ બોડકાના ગ્રથુપતિદાદાની માનતા પૂરી કરવા ચોરાસીમાં તમામ સાધુ-વિપ્રોને જમાવ્યા. આજે જસોદાને કાન ફરી મળ્યો હતો.

કાનસ્વામી રૂપમાં ખરેખર કનૈયા જેવા જ હતા. વેવાઈને સમાચાર મોકલવામાં આવ્યા. લમ લેવાયાં. લાડકોડે કાનરવામી પૂર્વની અવતારી દિવ્યરૂપવાન વાલ્મીકિરૂપી સિદ્ધિને વર્ષા-લગ્ન થયાં.

હમ થયા પછી જેએક માસ પિયરમાં રહી વાલખાઈ સાસરે આવ્યાં. દરમ્યાન લગવદ્ ઇચ્છાથી કાનસ્વામીનાં પુત્રપ્રેમી માતાજી સદ્ગત થયા. મામાએ ગોસાઈસિમાજને તેડવી ગાતિ-વ્યવહાર કર્યો. આ કામ પૂરું થતાં જ કાનસ્વામી મામાના ઘરને પ્રણામ કરી રવાના થયા.

ખેતે ગિગતી યુવાનીના સુંદર-મુદ્દ દેહવાળાં; જોનારના ચિત્તને સહજમાં આકર્ષી લે તેવાં રૂપમણિ હતાં. તેઓ શુરુઆત પ્રમાણે ગમે તે પ્રદેશમાં ફરતાં હતા.

તેઓ જ્યાં જ્યાં જતાં ત્યાં ત્યાં તેમને આવકાર મળતો, સન્માન થતું. એકાદ્યે માસમાં કાનસ્વામીની પદયાત્રામાં સોએક સંતો— હરિભક્તો એકદા યઈ ગયાં. દરેકજ રાત્રે ભજનો ગવાય. સવારે કથા શાલે, સાંજના રાસમંડળો ગીત ગાય. સંતો હરિનામ સાધે-નાચે અને પ્રજના હરિરસમાં રંગાયેલા હોયને નયાવે.

જ્યાં જ્યાં આ કાનસ્વામી અને વાલખાઈ જતાં ત્યાં ત્યાં મૂર્તિમાન આનંદ ખડો થતો. પ્રજના આગેવાનો તેમને તેડવા દશ દશ દિવસ અગાઉ આવી પ્રાર્થના કરતા.

વાલખાઈ જોગજતને સોરઠી ખમીરની ગાથાઓ સાથે વ્યાવહારિક સુધારણાનો ઉપદેશ આપતાં.

તેમનું મંડળ કચ્છ, વાગડ ને મુંદરાન ગત્વતું સોરઠ, નાથેર અને છેક દીવ સુધીના પ્રદેશને ભંકિતરસ પાતું હતું.

આપો દાનો, આપો વિસામણ, સતાધારનો ગીંગો ભગત, જલારામજી, ધરમશી ભગત, રાણીબાઈ, ભોજલરામ, વાલો ભગત આ સહુનાં દ્વારે સેવા માટે સદા ખુલ્લાં રહેતાં. અતિથિ-અવ્યાગત, ભૂખ્યા-દુખિયાના આ જાધા માળવા હતા, ત્યારે લાણુમંડળ ને લાલમંડળ પણ લોકસમાજ માટે જંગમ પ્રયાગરાજ હતાં. તે જ રીતે કાનડ-ગિરિજાએ રણનો કિનારો ચેનાજ્યો. પ્રજ સંત-અવ્યાગતને આદર-આવધી સેવવા લાગી. જાધા ભક્તોની મેવાનો આધાર સેવકોના ધનપ્રવાહ પર હતો, ત્યારે રાજકોટમાં રાણીબાઈ અને આ કાનડ-

સ્વામી આ બે જ મહાત્માઓ કોઈની પાસેથી કશું લેનાં નહીં અને સેવા સર્વથો વિશેષ કરતાં.

કાનસ્વામીના સાંભળવામાં આવ્યું કે, ઝીંઝુડા નામે ગામમાં ખુસલમાનોના પીર રહે છે. ત્યાં ખૂબ જ પાપ થાય છે. પીરના પ્રભાવે કોઈથી કશું બોલાવું નથી. આથી ત્યાં મિયાણાઓ મત્સ્યનો મોટો વેપાર કરે છે. પીરના ચમત્કારે જમનગરનો જામ કે કોઈ અમલદારો તેમને સેફી શકના નથી.

પોતાની સાથેના સંતોને રજા આપી ચાર મહાત્માઓ અને વાલ્યાઈ સાથે કાનડગિરિ સોરઠના આ મહાપાપને નિવારવા ઝીંઝુડા આવ્યા. તળાવની પાળ પર ખુદ્દા મેદાનમાં વેપારીઓ માછલાંઓને મૂકવી કોથળા ભરતા હતા ત્યાં જ પડાવ નાખ્યો અને લગવાનની પ્રતિમા પધરાવી સંખ અને જાલરો વગાડવા લાગ્યા.

ઝીંઝુડા સામરના કાંઠા પરનું ગામ છે. ગામના માલિક પીર લોકો છે. આજ પશુ તેમને જ તેની જીવજ મળે છે. લોકો તેમને કોઠાવાળા પીર તરીકે ઓળખાવે છે.

ગામમાં ખખર પડ્યા કે, કાનડગિરિ પોતાની સ્ત્રી સાથે આપણા તળાવની પાળ પર જીતર્યો છે અને તે ગામમાં જૂતપરસ્તી ફેલાવવા આવ્યો છે. તેને જો શિક્ષા કરવામાં નહીં આવે તો આપણું પીરપણું ઝાંખું પડશે. પીર તરફથી ગામના બેચાર આગેવાનોને અહીંથી કાનડ-સ્વામીને જતા રહેવા સમજાવવા મોકલ્યા.

આગેવાનો તળાવ પર આવ્યા અને કાનસ્વામીને સમજાવતાં બોલ્યા : ‘મહાત્માજી! આ પીરનું ગામ છે. પીરની શક્તિ અદ્ભુત છે. તમે હજી જીવાન છો, સાથે સ્ત્રી છે. અમોને કહેવા મોકલ્યા છે કે, જતા રહે, તો જવા દેવામાં આવશે, નહીંતર જનની ખુવારી થશે. તમારા આ ચારે સાધુઓ અને સ્ત્રી પશુ ગુમાવવાં પડશે.’

કાનસ્વામીએ હસીને કહ્યું : ‘અમારે સાધુઓને જનની કિંમત હોતી નથી. તમારા પીરને જઈને કહો કે, થાય તે કરે. અહીંયાં

કાનનો કાન (કનૈયો) બિરાજવાનો છે. આ પાપધામમાં ધર્મની ધમ્મ ફરકવાની છે અને હરિહરના અવાજે થવાના છે. સ્ત્રીનો મોહ હોય તેવા માનરી પીરના ગામમાં આવે જ નહીં.”

આવનાર ભાઈઓ કાનસ્વામીની દહતા જોઈ આંખા પડી ગયા અને તેમના ચરણમાં નમી ગામમાં ગયા અને પીર પાસે જઈ સ્વામીનો ન જવાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો.

સૂર્ય ઊગી દશેક હાથ ચઢ્યો. ખેડૂતો પોતાના ખેતરમાં જવાનું બંધ કરી તળાવની પાળથી થોડે દૂર છુપાઈ જોવા લાગ્યા કે, પીર આ સાધુઓને શું કરે છે? આ વખતે તળાવની પાળ કાનસ્વામીના સંતોના જપનાદો, શંખ, ઝાલર ને હરિહરના અવાજે ગાજવા લાગી. વાલખાઈએ જ્યોતિ પ્રગટાવી આપી અને કાનસ્વામી ખુલ્લા મેદાનમાં બિરાજતા લગવાનની આરતી ઉતારવા લાગ્યા.

પીર દશ હથિયારબંધ માથુસો સાથે પાળ પર આવ્યો અને ગંજના કરી બોલ્યો : ‘અથ નાદાન બાવા ! આ શો ઢોંગ મચાવે છે ? ખૂતપરસ્તી કરનારની ખેર નથી કે અમારા ગામમાં રહી શકે. ચલ હટ, રવાના થઈ જ; નહિતર તમામને કાપી નાખવા પડશે.’

કાનસ્વામી સહજ હસી બોલ્યા : ‘પીર ! તમે ખૂબ જ ધર્માભિમાન રાખો છો આ જોઈ હું રાજ થાઉં છું; પરંતુ એક વાતનું દુઃખ લાગે છે કે, ગામના પાદરમાં આટલું મોટું પાપ ચલાવે છે. તમે અનેક મસીદાના પીર હોવા છતાં આવી બેપીર રીતે રહો છો તો તમેને ખુદાનો કર નથી ? પાકપરવર બધાને જિંવાડનાર છે. તમારા પાદરમાં માહલાંઓના ગંજના ગંજ કરાવી તેની બિપજમાંથી લાગ લો છો, આ તમારી દેવી પીરાઈ? મેકરણ દાદા કહી ગયા છે કે :

પીર પીર કુરે કરે પીરજ નાંચ બાણ,

પંચ ઈદ્રીકો વશ કરે પીર થીદાં પાણ.

પંચેન્દ્રિય છતનાર પીર ગણાય છે. તમે ધરદામને વગોવનાર હોવાથી પીર નામને લાયક નથી.’

આંવા સાચા શબ્દો સાંભળવા પીર ટવાયેલો ન હોવાથી તેનું શરીર ક્રોધથી કંપવા લાગ્યું. તે પોતાના માણસો તરફ જોઈને બોલ્યો : ‘શું બુઝો છો ? આના દેવને ઉઠાવી તળાવમાં ફેંકી દો અને આ છનીયે કતલ કરો, એટલે બીજો કોઈ કાશીર આપણા ગામ તરફ જોવા હિંમત કરે નહીં.’

કાનસ્વામી બોલ્યા : ‘પીર, શ્રવન-મરણની દોરી તમારા હાથમાં નથી. આ શંખને ઉઠાવી પાણીમાં ફેંકી આપો એટલે હું આ જ વખતે ગરહન બુકાવી જિભો રફીશ. તમે ખુશીથી તેના પર તંત્રવાર ચલાવજો.’

પીરે પોતાની સાથેના એક માણસને શંખ ઉઠાવી ફેંકી દેવા હુકમ કર્યો. આ લાઈ નીચે નમી શંખ ઉપાડવા લાગ્યો. તેનાથી તે જિપજો નહિ. ખૂબ મહેનતને અંતે તે થાક્યો ત્યારે બીજો ઉઠાવવા આવ્યો. છેવટે ખુદ પીરે પાણી મહેનત કરી. બ્યારે એક શેર વગ્નને શંખ કોઈથી ન જ જિપજો ત્યારે તેઓ સંમંજ્યા કે, આ કોઈ ઓલિયો પુરખ છે. વધુ સતાવવાથી કદાચ આપણે આપણા જાનની ખુશી ખમ્મી પડશે. આમ માની તેઓ બધા રવાના થઈ ગયા.

દૂર જિભા જિભા પીર અને કાનસ્વામી વચ્ચે ચાલતા પ્રસંગને જોના ખેડૂતો પાળ પર આવ્યા અને સ્વામીના ચરણોમાં નમી પડ્યા. બીજા હિંદુઓને સમાચાર મળતાં તેઓ ગામમાંથી માતા-બાળવતા આવ્યા અને સ્વામીના ભગવાનને પૂજા કૃતકૃત્ય થયા.

મધ્યાહ્ન થતાં માછીમાર લોકો પોતાને હમેશના સ્થાને આવ્યા અને કાનસ્વામીના પગવને જોઈ નવાઈ પામ્યા કે પીરના ગામમાં હિંદુનો સાધુ ક્યાંથી ?

‘એ...ય મહારાજ, લાગી જ; લાગી જ; હમણાં અમારા લોધિયો આવી પહોંચશે. અહીં તો માછલાં સુકવાય છે. આ કાકરને લઈ અહીં ક્યાં બેઠો ? ચલ ચલ જિભો થા, નહિતર પાણીમાં ફેંકી દેવો પડશે.’

‘લાઈઓ ! ઘોડીવાર પહેલાં જ કતલ કરનાર આવ્યા હતા, હવે તમે પાણીમા ફેંકનાર આવ્યા. સારું, ફેંકી દો. અમારામાંના ઢોઈને જીવનનો મોહ નથી. પણ તમે માછલાંઓને અહીં લાવશો નહીં, કારણ કે આ ભૂમિમા હવેથી માછલાંઓને નહું જીવન મળવાનું છે; એટલે તમારી મહેનત નકામી જશે.’

આ મિયાણાનો હાસમ નામે એક આગેવાન હતો તે આગળ આવ્યો અને મરેલાં માછલાંનો ભરેલો ઢોઈનો ઠાકોરજી સામે જ ફાલવ્યો. કાનસ્વામીની સિદ્ધિના પ્રતાપે તમામ માછલાં જીવતાં થઈ ગયા અને ઢોડીને તળાવમાં જતાં રહ્યાં.

હાસમ સમજી ગયો કે, આ બાવો ઢોઈ સાધારણ બાવો નથી. મરેલાં માછલાં કદી જીવતાં થાય નહીં અને ખારા પાણીની નીપજત મીઠા પાણીમાં જાય નહીં. હાસમ સ્વામીના પગમાં પક્ષો અને જીવન-ભર તેમનો શિષ્ય બની ગયો.

હાસમનો ઢોઈનોભરેલ માછલાં સજીવ બની પાણીમાં જતાં જોઈ બાકીના માછીમારો પોતપોતાના ઢોઈના સાથે ગામમાં ચાલ્યા ગયા. કાનસ્વામીની ખ્યાતિ આખાય પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગઈ.

ગામના અને બાહ્યના ગામના લોકોએ મળી પાળ પર ભગવાનનું મંદિર, ઓરડાઓ અને ધર્મશાળા બનાવી આપ્યાં. કાનસ્વામી આ રીતે ઝીંઝુડામાં પાપનો તાપ નિવારવા કાયમ માટે વસી ગયા. સવાર-સાંજ હરિહરના નાદો ગાજવા લાગ્યા. એક પણ માછીમાર તે તરફ ફરકવાનું પણ સાહસ કરી શકતો નહોતો.

કાનસ્વામીની સિદ્ધિઓની ખબર વવાણિયામાં રામબાઈના જાણુવામાં આવતાં તેમણે એ યુવાન સિદ્ધપતીને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં.

રામબાઈ મા વયોવૃદ્ધ આહીરાણી બાઈ હતાં. તેઓ એક સમર્થ સંતરેવિકા અને અનાથોનાં માતા હતાં. તેમની ધારણાશક્તિ અને મોરલીધર પરનો વિશ્વાસ અજોડ હતાં. તેઓ બાઈમાણસ અને આહીર જેવી અભણ જાતિમાં જન્મેલાં હોવા છતાં વંવાણિયામાં સદાવ્રત

આપતાં. લોકો તેમને અનપૂર્ણાના અવતાર માનતા.

કાનસ્વામી અને વાલ્યાર્ધ તેમના સ્થાને આવ્યાં. દરવાજા મુઘી સામે બેઠી રામબાર્ધ માએ તેમનો સાધુશાહી રીતે સત્કાર કર્યો. ચરણામૃત અને ભગવતપ્રસાદ આપ્યા બાદ ચર્ચા નીકળતાં તેમણે કહ્યું : ‘કાનસ્વામી ! આપ લક્ષ્મણારતી જેવા સિદ્ધ પુરુષના સિદ્ધ શિષ્ય છો. તમારા ઝીંઝુડાના પ્રભાવની વાતો સંતો કરી રહ્યા છે. સાધુસેવા માટે નવો માળો બંધાય એ આજના યુગમાં ખૂબ જ જરૂરનું છે; પરંતુ બાપ ! સિદ્ધિના તાપ સોરડ સહન કરશે નહીં. આ કામ ખીજ સંતો ભલે કરના ફરે. આપણા ભગવાન સમર્થ છે. સેવા કરનારમાં સેવાભાવ જોઈએ. વાલી, તું કાઠી છે. સંતો આપણું સર્વસ્વ છે. તેના માટે જીવનું અને મરણું એ આપણું સેવકોનાં જીવનમત છે. કાનને સમજાવજે કે ફરી સિદ્ધિના રવાડે ચડે નહીં.’

‘તમારાં વચન સત્ય છે, મા !’ કાનસ્વામીએ કહ્યું, ‘શુરુ લક્ષ્મણારતીનો પણ આવેજ આદેશ છે. માતા, આ ખીજને સમાધિ ચક્રાવવાની વાતો કરનારાઓ પર હસવું આવે છે, તેમને સમજાવવાની ઇચ્છા રહી જાય છે કે, સિદ્ધિઓવાળા તો સાગરપેટા હોવા જોઈએ.’

‘કાન મહારાજ, તમારે ક્યાં ભગવાનના અવતાર થવાનું છે ? માનશૂંખ્યાં માનવીઓનાં આ તો બધાં વલખાં છે બાપ ! જેઓ પોતાને અવતારી પુરુષો ગણાવે છે તેઓ પ્રજાના સેવકો નથી પણ દુશ્મનો છે.’

કાનસ્વામી એકાદ સપ્તાહ વવાણિયામાં રહી વૃદ્ધ અનપૂર્ણા રામબાર્ધની મીઠી સલાહનું લાઘુ મેળવી ઝીંઝુડા આવ્યા.

*

જોડિયા ગ્રામના સેવકો બોલાવવા આવતાં કાનસ્વામી પોતાના સંતો સાથે જોડિયા ગયા. જનારા થયા. દિવસે કથા-વાર્તા અને રાત્રે

લગ્નની ધૂન જામવા લાગી. રસોઈ પર રસોઈનાં નિમંત્રણો મળવા લાગ્યાં. સંતોને સમાચાર મળતા ગયા તેમ તેમ જોડિયા આવતા ગયા. એકાદ અઠવાડિયામાં ૩૦૦ જેટલા સંતોનો મેળો જામી ગયો.

આજે નગરશેઠને ત્યાં રસોઈ હોવાથી સંતમંડળ ગાતું-જામવતું તે તરફ જતું હતું. માર્ગમાં ભક્તરાજ ધરમસી ભગતની જગ્યા આવતાં સ્વામીજી દર્શનાર્થે તે જગ્યામાં ગયા. ત્યાં એક સંતને જોયા. નિત્યનિયમ પ્રમાણે સંતના ચરણમાં નમી તેમને જમવા પધારવા વિનવણી કરી ત્યારે સંત બોલ્યા :

‘કાન, મૈને સંકલ્પ કિયા હૈ કિ જળ તક મે ભગત અપની ઔરતક હમે દાન નહીં કરેગા તબ તક મેરે લિયે ભોગન બંધ હૈ.’

સંતની બાબુમાં ખેડેલા બેચાર ગામલેકેએ વાત કરી કે, ‘આ સંત આજે ૭ દિવસ થયાં ઉપવાસ પર છે. તેમણે ભક્તરાજ પાસે તેમની સ્ત્રીની યાચના કરી છે. ભક્ત તેમને પોતાની સ્ત્રી આપવા રાજી નથી; અને સાધુ સ્ત્રી ન મળે ત્યાં મુઢી જમવું નહીં’ આવી હક લઈ બેઠા છે.’

આ સાંભળી શ્રીનરવામી હસી પડ્યા અને બોલ્યા : ‘મહારાજ ! આવી કુલ્લક વાત માટે હક કરવી એ સાધુતાને શરમાવવા જેવું છે. આપે પ્રભુપ્રાપ્તિ અર્થે ભોખ ધર્યો ત્યાં આવી વિટંબાણા શા માટે ઊભી કરવા ધારો છો, પ્રભુ ?

કંચન અને કામિની ચોકી આડી સાપની.

રામની રમતમાં એ જ ખૂટે. મહાત્મા મૂળદાસ સ્વામીનાં એ વચ્ચે છે.’

સંતે કહ્યું : ‘કાન : મુઝે દ્રાઈ સ્ત્રીકી ઇચ્છા થી નહીં, મગર મૈ આયા તબ ભક્તને કહા કી યહ સબ ભગવાનકી વિભૂતિ હૈ. તો મૈને કહા કરી અરે ભાઈ ! ભગવાન કી વિભૂતિ હૈ વો બાત સચ હૈ, તો મુઝે યહ ઔરત દે દે, કયોં કી વો સી તો ભગવાનકી વિભૂતિ હૈ. ભગવાન કી

પરંતુ ભગવાનદાસ કી હોતી હી હૈ, લેકિન યહ ભક્ત ઇન્કાર કરતા હૈ.

એટલામાં ભગત આવી ગયા. કાનસ્વામી ભગતને દૂર લઈ ગયા અને તેમને સમજાવી પછી સંત પાસે આવી પોતાની સ્ત્રી અર્પણ કરવાની કબૂલાત આપી. આથી મહાત્મા જન્મવા ગયા.

સાંજના આર વાગતાં જોડિયાનાં તમામ નાગરિકો 'કાનસ્વામીના ઉતારે એકઠાં થયાં. લોકોમાં તરેહતરેહની અટકજો થવા લાગી. કોઈ ભગતને ધન્યવાદ તો કોઈ ઢિલ્કાર આપવા લાગ્યા. કોઈ સંતને ઢોંગી તો કોઈ ભગવાન માનવા લાગ્યા.

થોડીવારે એક નવયુવાન સ્ત્રી સહુની વચ્ચે આવી ઊભી રહી. કાનસ્વામી સંતની પાસે આવી બોલ્યા : 'ભગવન્, શ્રીકૃષ્ણ, ભગતજી પોતાની સ્ત્રી આપને અર્પણ કરે છે.'

સાધુ હસી બોલ્યા : 'પ્યારે કાન, મૈં ઇતના મૂર્ખ નહીં હું કી સત્યાસત્યકો ન પિછાનું. યે ઔરત ભગતકી નહીં, તેરી હૈ. અગર ભગત હૈને આહતા તો ઇતના રોજ ઇન્કાર કર મૂઝે બૂખા મારતા નહીં. યહ તેરી વૈરાગ્યવૃત્તિકા ફલ હૈ. બાબા, મેરે લિયે વિશ્વભરકી ઔરતે માતા હૈ. જળસે ગુરુશરણમે આયા હું તબમે મેરા યહ અટલ સિદ્ધાંત હૈ. મૂઝે પક્ષા ભરોસા હૈ—

‘ત્યાગીકે આગે ઔર શગીસે ભાગે.’

વાત સાચી જ હતી. કાનસ્વામીએ જિંટ પર સવારને મોકલી પોતાનાં યુવાન પત્ની વાલબાઈને ત્રીજુડાથી તેડાવી લીધાં હતાં અને તેમને ભગતની સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરાવી દાન કરતા હતા.

વાલબાઈ સંતના ચરણમાં પડ્યાં. તેમને ઉઠાડતાં સંતે કહ્યું : 'માતા ! તેરા નામ સૌરાષ્ટ્રભરમે કયા ભારતભરમે મશહૂર હોગા. તૂ પતિપરાંયણ ત્યાગમૂર્તિ સનારી હૈ. તેરે જૈસી પતિભક્ત સ્ત્રીસે સૌરાષ્ટ્ર ખ્યાતનામ હૈ. તેરે ચરણમે સર્વદા અપ્રસિદ્ધિ રહેગી યહ મેરા વચન હૈ.'

આટલું કહી સંત રવાના થઈ ગયા. લોકોએ કાનસ્વામીના નામનો જયનાદ કરી દિશાઓ ગઝવી મૂકી.

દેહધર્મે કાનસ્વામી ત્રીસ વર્ષના થતાં જીવનલીલા સમેટવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. એક દિવસ તેમણે ગામના જાગીરદાર પીર લોકોને બોલાવી કહ્યું : 'દોસ્તો! ખલક આબેહવાત છે કે કાતિલ છે, આ નિર્ણય ઇન્સાને કરવાનો છે. તમારા ગામને પાદર આવી થોડાં વર્ષો સુધી રહેનાર આ દેહ હવે પડી જવા ધારે છે. આપના દિલમાં તેના તરફથી રંજ પેદા થયો હોય તો માફ કરશો. આપણે સહુ એક જ મંજિલે જનારા રાહગીર છીએ. સંતોની જડા ઇન્સાનની આલમથી ન્યારી છે. આપણે તો અલખની યારી કરનારા, તેની યાદમાં મસ્ત રહેનારા અને ખલકના બાગનાં છુલછુલોના સૂરના તાલે નાચનારા છીએ.

યારો, જીવનભર આ તમારા દોસ્તે

ચાર કો હમને જાં યજા દેલા

કહીં જાહિર કહીં છૂપા દેલા।'

આ વખતે ત્રીંબુડાનાં તમામ ગ્રામજનો હાજર હતાં. સ્વામીજી પદ્માસન વાળી બેસી ગયા. વાલખાઈ માએ ધૂપ કર્યો અને ચરણમાં નમી બોલ્યાં : 'સ્વામી, મને શી આજ્ઞા કરવામાં આવે છે ?'

'માત્ર એક જ અને તે એ કે આગામી સમય વિષમતર આવે છે. સૌરાષ્ટ્ર દુષ્કાળની નામચૂડમાં ભીંસાવાનો છે, તેનાં સંતાનો અન્ન વિના મરતાં હશે. તમારે ત્યારે સાચી માતા બનવું અને જૂખ્યાં માનવીઓ માટે સ્થાનનાં દ્વાર હમેશાં ખુલ્લાં રાખવાં. સૌરાષ્ટ્રના રાજવીઓ રાજરીતિ બૂલી ગયા હોવાથી તેમના તરફની આજ્ઞા રાખવી વ્યર્થ છે. મારું વચન છે કે, તમારી હયાતી સુધી કોઈ વસ્તુનો ક્યારેય તોટો આવશે નહીં.'

આટલું કહી લક્ષ્મણારતીના પરમસિદ્ધ સિધ્ધ કાનસ્વામીએ

પોતાનાં નેત્રો હમેશને માટે બંધ કર્યાં. આ વખતે ઠંડા પવનની લહેર આવી અને સ્થાનમાં દિવ્ય સુગંધિ પ્રસરી રહી.

સુવાન વાલબાઈ માતાએ પતિના દેહને વિધિવત્ સ્નાન કરાવી સ્થાનના એક ભાગમાં સમાધિસ્થ કર્યો. એકાદ માસ સુધી તેમની સમાધિના દર્શનાર્થે દૂર દૂરથી લોકો આવનાં રહ્યાં.

તેમના શિષ્યવર્ગે તેમની પાછળ જૃદ્ધ લંડારો કર્યો.

વાલબાઈ મા વિ. સં. ૧૯૭૪ સુધી હયાત હતાં. તેમનો કંચન-વરણો વૃદ્ધ છતાં દિવ્ય દેહ વણુકરમાયેલો રહ્યો. લેખકે તેમનાં દર્શન કર્યાં હતાં અને પ્રસ્તુત ઘટના તેમની પાસેથી સાંભળી હતી.

૧૦ : સિદ્ધ રામદાસજી મહારાજ

‘ભાઈ! આમ નાહિમન બનવાથી કશોય લાભ નથી. બીમારી અતિશય નથી. માત્ર તારું મન ચાટી ગયું છે એવું જ આ પરિણામ છે. જમી લે. સહજ બહાર ફરવા જા.’ વચાણિયાની જગ્યાના મહંતશ્રી રામદાસજીએ ગઈ કાલે જ મહ્યામાં કચ્છથી આવેલા બીમારની પાસે આવી કહ્યું.

‘મહારાજ! બીમાર માણસ ધીમે અવાજે બોલ્યો, ‘જીવનમાં મોટાશ નથી. દેના માટે જીવું? પરિવારમાં કોઈ જ નથી. ઉલ્લોગ ફળતા નથી. લોહાણાનો દીકરો છું, છતાં આજે લીખ માગી જીવન વિતાવવાનો સમય દેખાય છે. શાંતિ નથી. સુખ નથી. જીવન લંબાવવું ગમેતું નથી.’

‘ભાઈ, તારું નામ?’ મહંતજીએ પૂછ્યું.

‘મારું નામ કલ્યાણ, કચ્છના રૈવા ગામનો વનની છું. અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ કડવાં જ ફળો આવ્યાં. હવે તો જીવનમાં રસ નથી રહ્યો. આવા ધાર્મિક સ્થાનમાં રહી શેષ સમય જે પ્રારબ્ધે નિયત કર્યો હોય તે પૂર્ણ કરવો એ લાવથી આવ્યો છું.’

‘લલે આવ્યો જાપ ! જાઈ મા રા’
 રથાપના તમારા જેવા થાકેલાઓ માટે જ
 પરંતુ લાઈ ! તારો થાક સાચો નથી. -
 માં સફળતા મળવાથી વંચિત રહી જન્ય
 માનવીનું લાવિ અનિશ્ચિત છે. ઘણી
 પુરપાઈનાં મીઠાં ફળો ખેંચાઈ જન્ય
 મનને દુઃખ થવા દેતા નથી. કદચ ..
 પુગાયેલું રહે તોપણ તેઓ થાકતા
 માનસિક રોગ માટે જે ઔષધની હમણા

દરદી જીલ્લો ધીમે કદમે આ
 મહાત્મા ગમદાસજીએ એને પોતાની -

યોગીરાજ રામદાસજી સમજ
 નિષ્ફળતાએ દુપરાં પડ જમાવ્યાં જે
 જીડી ગર્ભામાં ધકેલાઈ ગયું છે. તેના
 ખીમાર કલ્યાણજી ચારેક દિ
 જગ્યાના કામ કરનાર ટેલવાઓના
 લાગી ગયો.

કલ્યાણની મેવાથી મહાત્માનું
 પણ શબ્દોચ્ચાર વિના રામદાસજી
 આકર્ષાવા લાગ્યા.

મુરોદિયના મંગલ અવસરે મહાત
 બોલાવ્યો. મંદિરમાંથી મીઠી સુવાસ મ
 ધૂપસુગંધિ અને સંતોના જયનાદો વર
 કલ્યાણ આવ્યો અને મહાત્મા રામદા
 પૂર્વક સામે બેઠો.

‘કલ્યાણ, મુંબઈ જ. હાકર તારી ગ
 બનીશ. તારી સેવાનો આ બદલો માનજે.’

‘બાપુ! કાલે જ આપે રામાયણ વાંચતાં કહ્યું હતું કે,

કર્મ પ્રધાન વિશ્વ કરી રાહ્યા।

જસ જો કરહી સો તસ ફલ ચાહ્યા॥

માગ જેવો હીણશાત્રી માનવી મુંબઈ જાય તોપણ જેવો છે તેવો જ રહેવાનો. કિસ્મતનો કંગાળ કલ્યાણ અહીં જ સારો છે.’

‘કલ્યાણજી!’ મહાત્માજી વધુ ગંભીર બની બોલ્યા, ‘પુરુષાર્થી સાવિત્રીએ મરેલા પતિને વમના હાથમાધી છોડાવી ચારસો વર્ષનું નવું જીવન અપાવ્યું’, યાદેલો-અપમાનીત થયેલો ગાંધીરાજ વિશ્વામિત્ર પુરુષાર્થના ઉગ્ર તપથી સ્વર્ગપિ બની અનેક યજ્ઞોનો દદ્દા બન્યો. નાર્દિંમત એ માનસિક રોગ છે. કાલે જ તું અહીંથી રવાના થા.’

‘મારી પાસે પાઈ પણ નથી, મને મુંબઈ કોણ લઈ જાય?’ કલ્યાણે ખીજો વાંધો બતાવ્યો.

‘એ બધું આપોઆપ થઈ રહેશે. સરારે બંદરે જજે. વડાણ તૈયાર હશે. તને તેમા જેમાડી મુંબઈ લઈ જનાર તારી સામે આવશે અને તારો હાથ પકડી લઈ જશે. માનસિક દુર્ગંજતા ખાંખેરી જિભો થા. દિવ્ય જીવન જીવના માનસિક શક્તિઓનો સાથ લેઈએ.’ આમ કહી યોગી ગમદાસજીએ કલ્યાણના દેહ પર પોતાની દષ્ટિ ગિરજ કરી. તેમની આખોમાધી દિવ્ય બ્યોતિ નીકળી પોતામાં સમાતી કલ્યાણે લેઈ. તે જિક્કો, નમ્યો અને પોતાના આસને ગયો.

અત્યારે એના દેહમાં નડ્યેતનનો પ્રવાહ વહેતો હતો. મન પ્રકુલિત હતું. ઉત્સાહના મોગ્ગ જીજ્ઞાતાં હતાં. તેની આંખ સામે લાવિતું મંગળ સ્વરૂપ નાયતુ હતું. તેનાથી સમજી શકાય નહીં તેવું પરિવર્તન આજે અનુભવાતું હતું.

ખીજે દિવસે ઉપાના આગમન સમયે કલ્યાણ નવજીવન મેળવવાની દિશામાં પ્રસ્થાન કરવા તૈયાર થયો. મંદિરમાંથી અલરોનો મીઠો સ્વરૂપ આવતો હતો. દેવપ્રતિમા સામે દિવ્ય બ્યોતિ રળી-

હળતી ચોતરફ ફરતી હતી. નગ્નગની ગર્જનાથી દિશાઓ ગાજતી હતી. નગ્નગમાંથી ભાવિકો દર્શનાર્થે આવતા અને એક પછી એક ક્રમવાર નમી નમી ભીમા રહી ભક્તિ દર્શાવતા હતા. આ વખતે જેની પામે એક પાઈ પણ નથી એવો રૈયાનો ગરીબ વતની કટ્યાણુજી લોહાણો યોગસિદ્ધ મહાત્માના ચળુમા નમી તેમની દૃષ્ટિ દોલત સાથે રવાના થયો.

આ વખતે વનાણિયા બંદર ધીકતુ ચાલતુ હતુ. માલની અવર-જવર મોટા પ્રમાણુમા થતી હોવાથી સાગરકાઠે માનવમહેરામણથી હમેશા ગાજતો રહેતો. કટ્યાણુજી આગરકાઠે ગયો. તેના પર એક ગૃહસ્થની નજર પડી.

‘કેવા છો?’ પેલા ગૃહસ્થે પાસે આવી પૂછ્યું.

‘કમ્મી લોહાણો છુ.’ કટ્યાણુજી દૃઢ જ જવાગ આપ્યો.

‘મુળઈ જતુ છે?’ ગૃહસ્થે કંઈ અગમ્ય પ્રેરણાથી સીધો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘હા. નીકળ્યો છુ તો તેટલા માટે જ, પછી જેતું ભાવિ. ભગવાનની કૃપા હરો તો જવાગે.’

રોકતે યુવાન ગમ્યો. તેમણે એને પોતાના વહાણમાં લીધો અને ખૂન જ પ્રેમથી મુળઈ લઈ ગયા.

યોગીરાજની દિવ્ય શક્તિને લીધે તે મુળઈમાં ખૂન જ કમાયો. સમર્થ ધનિકમાં કટ્યાણુજીની ગણના થવા લાગી. એકવારનો કંગાલ, જીવનથી કંટાળી આવેલો કટ્યાણુજી મુળઈના ગૃહસ્થોમાં ગણના પામી શ્રીમંતનું જીવન જીવવા લાગ્યો.

*

મહાત્મા રામદાસજીનો જન્મ મોરબી પાસેના ગીડસ નામે ગામમાં આહિરજાતિમાં થયો હતો. એક વાર આઠેક વર્ષની ઉંમરે તેઓ પોતાની માની સાથે વનાણિયાની જગ્યામા તેમના સંસ્થાપક રામબાઈ મા

કે જે તેમનાં માસી થતાં હતાં, તેમની પાસે આવ્યા. રામના ગુણે રામગાંધની દૃષ્ટિમાં આવી જતાં તેમણે પોતાની નાની બહેનને રામ પોતાને આપવા જણાવ્યું. થોડાક કચવાટ સાથે માએ રામને સોંપ્યો. આક વર્ષના બાળ રામ જગ્યામાં રહ્યા. એ સમયમાં સૌરાષ્ટ્રમાં લણવાનાં સાધનોનો સાવ અભાવ હતો. પુરાણી રીત પ્રમાણે બાળ રામને લણાવવા બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો.

‘બાપુ ! સિદ્ધ પુરુષ વિના સ્થાનનું નાવ આપણા ગયા પછી સીધા માર્ગ પર આસે તેમ દેખાતું નથી. રામ પાત્ર છે, દયા કરશો ?’ રામગાંધિમાએ પોતાના વૃદ્ધ ગુસ્તર્થ કૃષ્ણદાસ મહારાજના ચરણમાં નમી પ્રાર્થના કરી.

‘બાઈમા, સિદ્ધિ માટે ઘોણ માર્ગો સત્પુરુષો બતાવી ગયા છે. જેવા કે, ‘જન્મૌષધિમંત્રતત્ત્વમાવિજાઃ સિદ્ધયઃ-જન્મથી, ઔષધિ વડે, મંત્ર, તપ અને સમાધિથી સિદ્ધિ મળે છે.’ તેમણે રામને રામ નામનો મહામંત્ર બતાવ્યો. ‘સાચું’ લાણુતર એ છે. આપણા સહુને વિશ્વાસ છે કે,

રામ નામ નિત જપત મહેપુ

શિવ નિત્ય રામનામ જાપી સિદ્ધિઓ આપી રહ્યા છે.’

ખીજ દિવસથી રામનો અભ્યાસ ત્યાં જ અટકાવી તેમની પાસે નામજાપારાયણ કરાવાયાં. પૂર્વના સંસ્કારી રામ દીક્ષાથી-રામદાસ બની મંત્રજાપના પ્રતાપે સમર્થ સિદ્ધિ મેળવી શક્યા. પાંડિત્ય પણ તેમને આપો-આપ આવી મળ્યું અને તેઓ ધુરંધર વક્તા થયા. તેમની આંખોના અસામાન્ય ઓજસથી લલલલા ‘રાજવીઓ તેમને નમી મડવા લાગ્યા.

સમય જતાં વૃદ્ધ ગુરુ કૃષ્ણદાસજી અને રામગાંધ મા સંકેત લોક-વાસી બન્યાં. જગ્યાના સંચાલનનો સમસ્ત ભાર રામદાસજી મહારાજ પર આવી પડ્યો.

મહાત્માની યોગસિદ્ધિઓની વાતો દૂર દૂર સુધી ફેલાઈ ગઈ.

અનેક અધ્યાગતો, તીર્થવાસીઓ અને વિદ્વાનો આશ્રય મેળવવા વવાણિયામાં રામગાદીના સ્થાનમાં આવવા લાગ્યા.

સરવડ નામે ગ્રામના દરબાર ગણુલાનાં પન્ની માથ રાજ્યાએ ખસો વીધાં જમીન જગ્યાને અર્પણુ કરી. આ વાત ત્યારના મોરખીના રાજ્યકર્તા ઠાકોર સ્વાછરાજના સાંભળવામાં આવી. તેઓ વવાણિયા આવ્યા ત્યારે જગ્યામાં આવી મહારાજને પ્રશ્ન કર્યો :

‘સેવા અને ત્યાગ અર્થે’ હસ્તિમાં આવનારાં જ્ઞાનોમાં સ્થૂળ સંપત્તિ વધારવા તરફ લક્ષુ આપવામાં આવે, તો સેવા અને ત્યાગનો સિદ્ધાંત ટકી શકે ખરો ?’

મહારાજ ઠાકોરના પ્રશ્નનો મર્મ પારખી ગયા અને હસતાં હસતાં બોલ્યા : ‘ઠાકોર ! સરવડ લાયાત તરફથી મળેલી આટલી જમીન તમારા હૃદયમાં ખટકવા લાગીં વારુ, સાંભળો તમારા પ્રશ્નનો જવાબ. જ્યારે સ્થાનધારીઓ આવી સંપત્તિને પોતાના અંગત વિલાસમાં વાપરવા લાગશે ત્યારે સેવા અને ત્યાગ નાશ પામી જવાનાં; પરંતુ જો તેઓ સ્થાનની પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા પારમાર્થિક વ્યવહારોને વિકસાવવા સંપત્તિની પાઈએ પાઈ ખર્ચતા રહેશે, તો સેવા અને ત્યાગ ખંતે દિવસે દિવસે વધતાં રહેશે. સરવડની જમીન સ્વીકારતી વખતે આ વાતનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. વવાણિયા ખંદર નહીં રહે, ગામ ભાંગી પડશે, એથી આ લાવિનો વિચાર કરી મારી પછીના આ સ્થાનના સંચાલકોના હિતને નજર ઝામે રાખી આ જમીન સ્વીકારવામાં આવી છે.’

ઠાકોર વવાણિયા ખંદરનું લાવિ સાંભળી ઢીલા થઈ ગયા અને બોલ્યા : ‘યોગીરાજ ! અમારા વડવાએ કચ્છના બારલાયાના રાજતંત્રના માથા પર પગ મૂકી વવાણિયા ખંદર મેળવ્યું છે. કુતેહમહંમદ જમાદારના દાંત અમારાં સાધનો થોડાં હોવા છતાં ખાટા કરાવ્યા હતા. શું તે વવાણિયાનું ખંદર નાશ પામી જશે ?’

‘હા ઠાકોર ! લાવિના ગર્ભમાં એમ જ છે. હું તે જોઈ શકું’

હું, તમે જોઈ શકતા નથી. વવાણિયા બંદર જતાં ખેદ પામવા જેવું નથી. નવું બંદર આથી પણ વધારે સારું થવાનું છે.’

હાકોર ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને મહાત્માજીના ચરણમાં નમી બોલ્યા : ‘ મેં સાંભળ્યું છે કે, આપ યોગી છો. આપની ચૈતન્યશક્તિ નાદાનને પણ મહાન બનાવે છે, થાકેલામાં નવચેતના પૂરી ઉત્સાહિત કરી પુરુષાર્થના રાહ પર દોડાવે છે. આજે મોરખીનો હાકોર આપની આ સિદ્ધિનો લાભ ઇચ્છે છે, મળશે ? ’

‘ રાજા ! યોગ, મંત્ર કે ઔષધિ દ્વારા મળેલી સિદ્ધિ એ કાંઈ તમારા માટે સાંપડેલી વસ્તુ નથી; એ તો પુરુષાર્થનું ફળ છે. સાધકોની મોંઘી મૂડી છે. મોરખીના હાકોર કેવા લાભ લેવા ઇચ્છે છે તે જણાવશે ? ’

‘ ભગવન્ ! આપની યોગસિદ્ધિ દ્વારા બંને બંદરોનું ભાવિ જાણવા ઇચ્છી રહ્યો છું. કૃપા કરી બતાવશો ? ’

‘ રાજાજી ! આમ ભાવિ જાણવાથી મો લાભ છે ? જે સમયે જે બનવાનું છે તે બનશે; છતાં તમે તમારી જિજ્ઞાસા પૂરવા ઇચ્છો છો તો જુઓ. એ બંને સ્થાનનાં ભાવિ હું મહામંત્રથી સાંપડેલી સિદ્ધિથી બતાવું છું.’ પૂર્વના સિદ્ધ મુનિરાજોએ મૃકંડ નામના મુનિને તેમના બાલક પુત્ર માર્કંડેયની શિવમંદિરમાં શી સ્થિતિ છે તે બતાવી તેમની જિજ્ઞાસા પૂરી કરી હતી. સત્યવાન સાથે ગ્રેહી સાત્રિનો ઉચાટે રડનાં અશ્વપતિ મહારાજ તથા તેમની રાણી શૈબ્યાને આશ્રમમાં દિવ્ય દષ્ટિવાળા ઋષિઓએ વનમાં ચણેલ યમ-સાવિત્રી સંવાદ સંભળાવ્યો હતો તથા તે દશ્ય પણ બતાવ્યું હતું. અહીં યોગનિષ્ઠ મહાત્મા રામદાસે પણ હાકોરને બંને સ્થળો બતાવ્યાં.

હાકોરે પોતાને સાંપડેલી દિવ્ય દષ્ટિએ એક સ્થાનને ઉજ્જડ જોયું અને દૂર બીજા સ્થાનને ધીકળા બંદરના સ્વરૂપમાં જોયું. તેઓ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યા : ‘ મહારાજ ! આ શું હું સાચું જોઈ રહ્યો છું ? ’

‘ હા, રાજા ! ભાવિમાં તેમ જ થવાનું છે. તમે જે સ્થાનને

ધીકતું બંદર જોઈ રહ્યા છે તે સ્થાન તમારા પુત્રના હાથથી સર્જન પામશે અને રાજ્યની આમલનીનું મુખ્ય સાધન બનશે.’

થોડી વારે બંને દરેક દેખાતાં બધે થયેલાં કોટર કિંમતી વસ્તુઓની ભેટ આપી મોરબી તરફ રવાના થયા. યોગીરાજે તમામ વસ્તુઓ તે જ વખતે દીનદીન માનવીઓ વચ્ચે વહેંચી આપી.

’

‘આવો આવો શેક, આજ તો વહેલા દર્શને આવ્યા ? ભાઈ, કોણ છે ? રવજી શેક માટે આસન લાવો.’ મહારાજે વચાણિયામાં નગરશેક જેવા બનાતા ગૃહસ્થ રવજી શેકનો સત્કાર કરતાં કહ્યું.

‘અરે મહારાજ ! ધર્મની જગ્યામાં વળી આસન દેવાં ! અહીં તો સાધુ-મહાત્માઓના ચરણની રજ પથરાયેલી પડી છે. તેમાં બેસવું એ તો મોટાં ભાગ્ય ગણાય. મા શ્રામબાઈના મંદિરનો ચોક તો પ્રજા-ભૂમિ બની ગયો છે.’

‘કેમ શેક, અત્યારમાં આવવું થયું ?’ મહારાજે શેકને પ્રશ્ન કર્યો.

‘બાપજી, વાત તો સાવ સાધારણ છે. મનમાં થયું કે, ચાલ જીવ, મહારાજ પાસે જઈ આવું. હમણાં રાયચંદ જગ્યામાં ખૂબ જ આવે છે. મહાત્માજી, અમે જૈન છીએ. રાયચંદ પાંચ જૈન ધાય એ જોવા અમારી ઇચ્છા હોય જ, એ તો આપ પણ કબૂલ કરો તેવી વાત છે. અને તમે...’

‘એને બાવો બનાવી દેશો, એમ જ કહેવું છે ને ?’ મહાત્મા શ્રામદાસે વચ્ચેથી જ વાત કાપી શેકના મનમાં પડેલ પ્રસંગને પૂરો કર્યો. ‘જુઓ શેક, રાયચંદ ભાવિનો રાજ્યવંશ છે. હાલ તે યોગનો અભ્યાસ કરે છે. યોગબળે તેની શુદ્ધિ તીવ્ર બની છે. એ તો તમે પણ કબૂલ કરશો કે દશ વર્ષનો બાળક કવિતા કરી ‘શકે નહીં’. રાયચંદ પૂર્વનો યોગી છે, વેદાંતી છે. આત્મજ્ઞાનની તેને - - - નેશ્ન અનુભૂતિ છે. તેનામાં નવા જન્મના કારણે જે જે ક્ષતિ - - - તે - - - આવી તે પૂર્ણ કરે છે. તમારે ભીતિ રાખ - - -

રાયચંદ જૈનશાસનનો સ્તંભ મનાશે, સમજ્યા ! અહીં આવનાર અભેદભાવનું શિક્ષણ પામે છે. અમો જૈન કે જૈનેતર કોઈ પણ દુરાગ્રહી ભાવોને સ્થાન આપતા નથી. રવજી શેઠ, રાયા માટે મન મોટું રાખજો. તે અવેરાતનો, માનવહૃદયનો, લક્ષિતના ભાવનો અને આત્માનુભવના આનંદનો સાચો પારખુ થશે. તે શતાવધાની બની તમારું નામ અમર કરશે.’

રવજીશેઠ પુત્રના ઊજળા ભાવિની વાંતો સાંભળી રાજી થયા અને ચરણમાં નમી બોલ્યા : ‘ માફ કરજો મહારાજ, હું રાયને જગ્યામાં આવતાં વારતો હતો. છેલ્લે બાંધી રાખવાના વિચાર પર આવ્યો હતો. મેં સાંભળ્યું હતું કે, તમો તેને સામે બેસાડી તેના પર નજર ઠેરવી તેનામાં તમારી શક્તિઓ રેડો છો. મને કર પેટા કે, રખેને મારો રાયચંદ બાવો થઈ જાય નહીં.’

‘ રવજી શેઠ ! રાયચંદ તમારા એકનો નથી. તે બધાનો છે. બધાં તેમનાં છે. તે ધર્મે લલે જૈન રહેશે, પરંતુ તેના આત્માનંદના વિચારસાગરમાં ત્રિદબ્બનો પણ નાહીને શાશ્વત શાંતિ મેળવશે. રાયચંદ મને ખૂબ્ય માને છે એટલે આવે છે. મારો આત્મા મને તેનામાં શક્તિસંચય કરવા પ્રેરે છે. આપ નીચે ઢેચે ઘેર પધારો. વ્યાપારમાં જોડાઈ જઓ. રાયચંદના નામે તમો અને તમારી ભાવનાના મહામંત્ર વીરશાસનનો જય અવશ્ય થમે.’

‘ રાયચંદ શેઠ અહમ્મત ભાવ સાથે ઘેર ગયા. મહારાજ મંદિરમાં નિન્યકર્મ કરવા ગયા.

શ્રી રામદાસજી મહારાજ વિ. સં. ૧૯૬૯ સુધી વિદ્યમાન હતા. તેમની યોગશક્તિ દ્વારા બતાવવામાં આવેલ બંદરોની હાલત આજે તેવી જ છે. જવાણિયા બંદરની હસ્તિ નથી. તેનો સ્થાને દૂર નવલખી નામે બંદર ચાલે છે અને શ્રીમદ્ રાજચંદના નામથી સમાજ આજે સંપૂર્ણ પરિચિત છે.

શ્રી રામદાસજીએ આજનો સમાજ જેને ‘ અબ્યાસ ’ કહે છે

તેવો અભ્યાસ કર્યો ન હતો; છતાં તેઓ રામાયણ, વિચારસાગર, વૃત્તિપ્રભાકર જેવા ગ્રંથો સુંદર રીતે વાંચના અને વિદ્યાર્થીઓને લણાવના.. આશ્રમમાં હમેશાં દશ-વીશ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા. પોતાની હયાતી સુધી દરેક વાચકને તેઓ મિષ્ટાન્ન જમાડી પાંચ હાથ માદર-પાટ (કપડું) આપતા. વધુ આવશ્યકતાવાળાને તે પ્રમાણે આપતા. તેઓ ગમે તેવા રોગીનો રોગ પોતાની દષ્ટિની શક્તિથી દૂર કરતા. તેઓ કવિ હતા. તેમના લખેલાં કાવ્યો તેમના સ્થાન તરફથી છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

૧૧ : સિદ્ધ નારાયણદાસજી

સિદ્ધ નારાયણદાસજી મહારાજનો જન્મ શેત્રુંજી કાંદાના એક ઝરકલા નામે ગામમાં થયો હતો. તેમનો બાલ્યકાળ માતાપિતાની શીળા હાથ નીચે આનંદથી પસાર થતો હતો ત્યારે એક ઘટના બની. આ ઘટના ખૂબ જ સામાન્ય હોવા છતાં એ બાલ નારાયણના જીવન-માં મહાન પરિવર્તન કરનારી નીવડી.

છએક વર્ષની હિંમરમાં નારાયણ પોતાની સમાન વયના બાલ-મિત્રો સાથે પાણાના દોકર અને ધૂળનાં મંદિર કરી રમતા હતા. ત્યાંથી એક આહીર નીકળ્યો. તેણે ક્રશાય કારણે ચિના છોકરાંઓને ડરાવી તેઓ જે પથ્થરને દોકર બનાવી રમતાં હતાં તે પથ્થરને ફેંકી દીધો. બાળકો ભાગી ગયાં. પરંતુ નારાયણ તો દોકર ફેંકવાના આઘાતથી અચેત બની જમીન પર પડી ગયો. એવામાં ત્યાંથી કોઈ ભલો માનવી નીકળ્યો. તેણે નારાયણને ઉપાડી તેનાં માતાપિતાની પાસે ઘેર પહોંચતો કર્યો.

પોતાના બાળકની આ રિયતિ જ્ઞેનાં માતાપિતા દુખી થયાં. તેમણે પુત્રને લાવનાર ભાઈને આમ થવાનું કારણ પૂછનાં બાળકો પાસેથી દોકર ફેંકવાની વાત જાણવા મળી.

આ વખતે લાલદાસજી નામે મહાત્મા તેમના ઘેર અલિધિ હતા. તેમણે આ વાત સાંભળી. નારાયણને જોયો. લાલદાસજી મહાત્મા યોગી હતા. તેઓ સમજી ગયા કે, નારાયણ સાધારણ બાળક નથી; પરંતુ પૂર્વનો યોગબ્રહ્મ મહાન આત્મા છે. અહીં રહેવાથી તેમની આત્મોત્તરિ અટકી જશે. આથી તેમણે નારાયણનાં માતાપિતા પામે કરાર કરાવ્યો કે, ‘તમારા બાળકને હું સાંભળે કરી આપું; પરંતુ તેના ઉપરની મમતા છોડી તે મને સોંપી દેવો. આ બાળક તમારા કામનો નથી. તેમ જ તમારા જીવનનો સમય પણ હવે બહુ બાકી રહ્યો નથી. તમે મોહને લીધે અત્યારે પુત્ર નહીં આપો; પરંતુ આખરે તમારે તેને મુક્તિને જનાનું થશે, ત્યારે ખસ્તાવો થશે. માટે હમણાં જ મને સોંપી દો, જેથી તમારા પરનો ભાર ઓછો થાય અને નારાયણનું કલ્યાણ થાય.’

નારાયણનાં માતાપિતા સમજદાર અને મેવાલાવી હતાં. તેમને મહાત્માની વાત ગમી. અને તેઓ પુત્ર સોંપવા કબૂલ થયા. મહાત્માજીએ પોતાની યોગશક્તિ દ્વારા બાળકમાં નવી શક્તિનો સંચાર કરતાં બાળક તુરંત જ મૂર્છામાંથી જાગી જીજ્ઞો. માતાપિતા આનંદ પામ્યાં. નારાયણને નિદ્રામાંથી જાગવાનો ભાસ થયો. મહાત્માને એકાદ દિવસ રાત્રી તેમને બાળક સોંપવામાં આવ્યો. મહાત્માજીએ તેને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપી તેનું નામ નારાયણદાસ રાખ્યું.

નારાયણદાસને યુરએ હકયોગની તમામ પ્રક્રિયા બતાવી. નેતિ, ધોતિ, બસ્ત્રિ, આસન, મુદ્રાઓ, પ્રાણાયામ વગેરેમાં નારાયણદાસ નિપુણ બન્યા. દરેક વર્ષે જતાં તેમની ગણના એક યોગસિદ્ધ તરીકે થવા લાગી.

યુર સાથે તેમણે ભારતભરનાં તીર્થોની યાત્રા કરી. પછી યુર-આગાથી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી, જસદણ પાસેના કનેસરા ગામે શ્રી કનકેશ્વર મહાદેવના કેલાસ જેવા રમ્ય સ્થાનમાં તેમણે કાયમી નિવાસ કર્યો. ત્યાં રહી તેઓ ગ્રામ્યજનોને સમાયણ, ગીતા અને ભાગવતનો

પોતાની મધુર સૈવીથી ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. લકતોની લાવના પૂર્ણ કરવા યોગ-વેદાન્ત-લક્ષિતના લાવથી ભરપૂર લગ્નનો સરળ લાપામાં બનાવી તેમના સુખ લાવેને જગાડવા લાગ્યા. તેમનો કંઈ અન્યત્ર મધુર હોવાથી, બ્યારે બ્યારે તેઓ તંબૂરો લઈ લગ્નનો ગાતા ત્યારે એવો કોઈ માનવી નહિ હોય કે જે પોતાનું કામકાજ બંધ કરી સાંભળવા બેસી જાય નહીં.

તેઓ મૂળે વૈરાગી હોવાથી ગૃહસ્થ હોવા છતાં સંપત્તિનો સંબંધ રાખતા નહીં. થોડો બોજ એકઠો થાય કે તુરત જ લૂંટાવી દે. જીવનમાં તેમણે ત્રણથી ચાર વખત તમામ સંપત્તિ લૂંટાવી દીધી. સંપત્તિદાનની ખ્યાતિ જસદણ દરબાર એલા ખાચરના કાન પર આવતા તેઓ પાત્ર તેમને જોઈતી વસ્તુઓ મોકલવા લાગ્યા.

રાજકોટના વતની રાઘવજી લાઈ રઘુવંશીના કાન પર મહાત્મા નારાયણદાસજીની ખ્યાતિ આવી. તેમને યોગ, લક્ષિત અને વૈરાગ્ય-મૂર્તિ નારાયણદાસજીનાં દર્શનની ઉત્કટ લાવના થતાં તેઓ કનેસરા આવ્યા ને મહાત્માજીને મળી કૃતકૃત્ય થયા. ને મહારાજનાં લગ્નનો સાંભળી મુગ્ધ બન્યા. એકાદ સપ્તાહ કનેસરા રહી તેમણે મહાત્મા નારાયણદાસજીને પોતાની સાથે રાજકોટ આવી ત્યાંના લક્ષિત્રિય નાગરિકોને લગ્નનો આનંદ અપાવવા વિનંતી કરી. અને મહાત્માને પોતાની સાથે લાવ્યા. તેમનું ધામધૂમથી સાંભળું કરી સન્માન સાથે પોતાને ત્યાં તેમને નિવાસ આપ્યો. મહારાજ સાથે બીજા દશેક સંતો હતા.

બીજે દિવસે રાત્રે લગ્ન સમારંભ રાખવામાં આવ્યો. રાત્રિના નવેક વાગતાં રાજકોટના લગ્નપ્રેમી નાગરિકોની ખાસી લીક જામી ગઈ. સમય થતાં લગ્નનો ચાલુ થયાં.

યોગીરાજ નારાયણદાસજીએ તિથિગણાનો આરંભ કર્યો. ખૂબ જ સરળ લાપામાં લાવવાડી લગ્નનો ગવાતાં સાંભળનાર જનતા

ડાલવા લાગી એ- પછી એક લજનો ગાતા એક પ્રાગ પૂગે થયો
ખીજ પ્રહરના આરભમા એક ગમખ્યાગ મનાવ બની ગયો ગગમા
ભગ પશ્ચો શ્રોતાઓ અમ્બાઈ જિહ્વા

રાવનજી ઈક્કરનો જાએક નર્પનો એ- પુન પાસેની મેડીના કરેડા
મા કુટુંબના તમામ સ્ત્રીસમાજ સાથે બેગે દતો ભજનના રગમા
કરેડામા ફેવી લીડ થઈ છે તે તન્દ્ર મેઈનું ધ્યાન ખેંચાયું નહિ
કરેડાની ખળી લાગી, અનાજ થતા બેસનારા ચમચા રાવનજી ઈક્કર
નો દોષે તીચે ગમડી પશ્ચો

આગણમા પંથ જરેલા હોનાથી પડતા જ તેન માથુ તૂટી
ગયું લોહીનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો બાળક બેરુદ્ધ બની ગયો ભજનો
બંધ રહ્યા -

હક્કર ત્યાં દોડી આવ્યા તેરે મગ્ધોન્મુખ બાળકને ઉપાચો
અને મહાત્માજી સામે લાવી મૂક્યો લોહીની નજર મહાત્માજી
તન્દ્ર ચોગી હક્કર બોલ્યા

‘મહાગજ, આપની શક્તિથી મેંક પરિચિત છે આજના
આનંદમા અમરમાત્ર આવેના વિગ્રને આપ સહજમા દૂર કરના સમર્થ
છો હું કનેસરા આવ્યો ત્યારે આપ ફરના પધાર્યા હતા હું પણ આપની
પાછળ નીકળ્યો આપ ધ્યાનમા મગ્ધ હોનાથી પાછળ ટોણુ આવે
છે તેનો ખ્યાન સરખો પણ આપને ન હતો આપ ધીમે ધીમે ગાઢ
જગન તરફ જવા લાગ્યા મેં આપનું અનુકરણ કર્યું સૂર્ય નમના
લાગ્યો આપ હજુ પણ આગળ ને આગળ ચાલ્યા જતા હતા ઝાડી
નધુ ને નધુ ગાઢ આવવા લાગી તેનામા એક ચિત્તો મારી નજરમા
આવ્યો હું ઘગ્યો ચિત્તો આપની સામે આવી જિભો ગૂંથો મેં
માન્યુ કે, આ હિંસક પ્રાણી આપના પગ હમણા જ રૂદી પડશે, પરંતુ
તેમ ધયુ નહીં આપે તેના માથા પગ હાથ મૂક્યો ચિત્તો જાણે
ગુરુના પગમા શિષ્ય નમતો હોય તેના બાવે નથી બાલુમા સગ્ગી
ચાલ્યો ગયો અને શાસ્ત્રની માન યાદ આની કે, નિર્દેશ ચોગીઓની

સામે હિંસક પ્રાણીઓ પણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી જઈ પરંપરના વેરભાવો ભૂલી સાથે રહે છે.

આપ ચક્કર લગાવીને સંધ્યા પછી રાત્રિનાં ગાઢ અંધારાં પૃથ્વી પર ઊતરતાં આશ્રમમાં પધાર્યા ત્યારે હું પણ આવ્યો. છેક છેલ્લી પણ સુધી આપે પાછળ દૃષ્ટિ કરી નહીં તેમ મેં પણ આપની સાથે થવા લેશ પણ યતન કર્યો નહીં.

આ પ્રસંગથી હું સમજી શક્યો છું કે, આપ સામાન્ય સંત નથી; પરંતુ યોગનિષ્ઠ મહાત્મા છો. માત્ર ભજનિક નહીં, પરંતુ જોતી જાયામાં હિંસક પ્રાણીઓ પોતાનો જન્મસિદ્ધ સ્વભાવ મૂકી અહિંસક બની રહે તેવા યોગી છો. આજે અકસ્માત આ પ્રસંગ જીભો થયો છે માટે કૃપા કરી આપની દિવ્ય શક્તિ દ્વારા આ બાળકને આરામ કરો. નહીંતર ભગવન્, સમાજના નાસ્તિક વર્ગને બોલવાનું મળશે કે, આવાં ખોટાં કૃત્તૃહસ કરનારને ઠીક જ શિક્ષા થઈ છે. મારો પુત્ર પડી જઈને મરણ પામે એ બહુ મોટી વાત નથી; કારણ કે હું જીવન-મરણના પ્રવાહને અનાદિ માનું છું, કાળના વેગને બાળવા કાંઈ જ સમર્થ નથી; પરંતુ દુર્જનો આવા બહાના તણે સંતો, ભજનિકો અને સત્સંગીઓને નિદે એ વાત હૃદયને ખૂબ જ વલોવે છે. નવ-વિકસિત થતા આ સજ્જોતમાં ભજન માટેનો આવરો જંગી સમારંભ આ પહેલો જ છે. તેમાં આજના આ વિદ્યથી ‘પ્રથમ ત્રાસે મક્ષિકા’ જેવું થશે. તેને સુધારવા આપ સર્વ પ્રકારે સમર્થ છો. હું મારા પુત્રના જીવન માટે નહીં, પણ સત્સંગના પ્રવાહના અને ભક્તિભાવના જીવન-રક્ષણ માટે વીનવી રહ્યો છું; તો કૃપા કરી વલ્લુસેલા સમારંભને સુધારી લેશો.’

મહાત્મા રાધવજી ઠક્કરના બાપને જોઈ દસી પડ્યા અને બાળકને પોતાની સામે મુકાવ્યું. તેમણે તેના પર પોતાની દૃષ્ટિ સ્થિર કરી. લોકોને તેમાંથી દિવ્ય જ્યોતિ નીકળતી જોવામાં આવી. આ જ્યોતિ બાળકના દેહને આવરી લેવા લાગી. વીસેક મિનિટ એમ ને

એમ પસાર થતાં બાળક સળંગવા લાગ્યો. બીજી દશ મિનિટ જતાં બાળકે તે નિદ્રામાંથી અંગે તેમ અગી બિછો. જન્મમ પશુ રજાઈ ગયો. બાળકે કશું બ-ચું જ ન હોય, તેમ તે પોતાના પિતાના બોળામાં જઈ બેસી ગયો.

ઉપસ્થિત માનવમહેરામણ મહાત્મા નારાયણદાસના નામના જનનાદો સાથે જીતળવા લાગ્યો.

આ પ્રસંગે પછી મહાત્માજીના દર્શન માટે શહેરના નાગરિકોની ભીડ વધવા લાગી; એટલે યોગીરાજ ગધવજી હકુરની ગા લઈ કનેસરા પધાર્યા.

પ્રાતાઃકાળનો, બાલસૂઈ પોતાના તેગરની કિરણો વમુધા પર પાથરતો ચાલના માર્ગે આગળ વધી રહ્યો હતો. રસ્તાએ શ્રમજીવીઓનાં જૂથના જૂથથી જીલરાવા લાગ્યા. કૃષિકારો પોતાના જીવનધન સમા બળદો સાથે પોતપોતાનાં ખેતરો તરફ જતા હતા. ધરતી ભાતીગળ ચૂંદડી ઓઢી નવું શાસન આપનાર સૂર્યદેવને વધાવતી હતી. ધાસ પર પડેલા આકળના બિંદુઓ બાળકે સૂર્યને વધાવતાં પૃથ્વીના હાથમાંથી સાચાં મોતી વેરવિખેર થઈને પશ્ચાં ન હોય તેવાં લાગતાં હતાં. આ વખતે મહાત્માજી કનેસરાથી જસદણ તરફ જતા માર્ગ પર જઈ રહ્યા હતા.

પોતે સમર્થ યોગી હોવા છતાં તદ્દન અકિંચન રહેતા. કોઈ પશુ સ્થૂળ સંપત્તિને વસાવતી કે વધારતી એ તેમના સ્વભાવમાં જ ન હતું. એમનું ધ્યેય હતું કે : કરતલ પાત્ર, તરબર છાયા-હાથ એ ભોજન અને જલપાનનું પાત્ર અને જાડની જાયા એ ઘર. ।

તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં તેમના જીવનનો આદર્શ ત્યાગ જ હતો. બાહ્યાડંબરને તેઓ જગ્યા પશુ સ્થાન આપતા ન હતા. સોરઠમાં તેમના કેરલાય દાની, માની શિષ્યો હોવા છતાં રાજરાણ્યો તેમને

પૂજ્ય માનતા છતાં વાહન સુદ્ધાં તેઓ આશ્રમમાં રાખતા ન હતા. કનેસરા આશ્રમ સર્વદા વ્યાસાશ્રમ કે વસિષ્ઠાશ્રમ સમાન રહેતો. તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ યાત્રવલ્લયના આદર્શ પર ચાલતો.

તેઓ એકવાર પચપાળા જ માર્ગ પર આગળ વધી રહ્યા હતા, ત્યારે તેમની નજર દૂર પડેલા એક માનવી પર પડી. તેઓ ત્યાં આવ્યા. માર્ગથી સહેજ દૂર પડેલા આ માનવી પાંચે રાદીના (હાથી-પગાના) મહારોગથી પીડાતો હતો. તેના મોઢામાંથી વારંવાર હાથ-હાથના શબ્દો નીકળતા હતા. આ દૃશ્ય અને હાથવોધના શબ્દો સાંભળતાં મહાત્માશુનું કરુણ હૃદય ધ્રુવાયું. તેમનામાં અનુકંપા જગી-ગોસ્વામીશુ કહી ગયા છે તેમ : સંત હૃદય નવનીત સમાના.

‘ભાઈ! આ વ્યાધિ તને બહુ પીડા આપે છે?’ સંતે પાસે આવી તેને પૂછ્યું.

હઠીએ આંખ ઉઘાડી સામે જોયું અને તે મહાત્માની દિવ્ય પ્રભાથી અંબલ્યો. તેને વેદના ઓછી થતી જણાવા લાગી. તે બેઠો હતો ત્યાંથી જ નમી બોલ્યો, ‘લગવન! છેલ્લાં પચ્ચેક વર્ષથી રાદીના રોગમાં સપડાયો છું. વ્યાધિ અસાધ્ય થતાં વૈદોએ હાથ ઉઠાવી લીધો. સહુએ નહીં જ મટે એવો મત આપતાં હું ઘરથી ખોડંગાતો ખોડંગાતો કોઈ તીર્થસ્થાનમાં અથવા ત્યાં પહોંચાય નહીં તો કોઈ મહાત્માના આશ્રમમાં દેહ પાડવા નીકળ્યો છું.’

‘ભાઈ! અહીં તો કોઈ તીર્થ કે મહાત્માનું સ્થાન નથી.’ થોગી બોલ્યા.

કોણ જાણે કોઈ અગમ્ય કારણે દરદીને ખોતાનું દર્દ મટતું જણાયું. તે બોલ્યો, ‘પ્રભુ! અહીંથી થોડા પંથ પર ઘેલા સોમનાથ તીર્થ છે. જો ત્યાં પહોંચાશે નહીં તો કનેસરા ગામે નારાયણુદાસજી મહાત્માના આશ્રમમાં જઈશ અને ત્યાં જ આ લવમાં સાંપડેલ વ્યાધિ સાથે સંતોષથી મરીશ અને પરલવ સુધારીશ.’

‘ભાઈ, તારે ઘેલા સોમનાથ કે કનેસરા જવાની જરૂર નથી.

આ દેહનું નામ નારાયણદાસ છે. તારા વ્યાધિનો અવધિ હજી પાંચ વર્ષનો આજી છે. પરંતુ તારી શારીરિક અને માનસિક દુર્બળતા બોતાં હું તારા રોગને મારા શરીરમાં ખેંચી લઉં છું; એથી આજથી તારો રોગ મારો રોગ થયો સમજજો !'

‘મારા દેવ ! શું એક શરીરના રોગ બીજાના શરીરમાં જતા હશે ?’

‘હા ભાઈ, જય. યોગમાર્ગમાં આવા પરિવર્તનો મારે જોગવાઈ છે; આને સિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. યોગના ઉપાસકો દેહપરિવર્તન મહાજમાં કરી શકે છે. તેમાં ભગવાન શંકરાચાર્ય, ગોરક્ષનાથ, મન્ન-દેવનાથ, જલધરનાથ વગેરે પ્રમાણે જાહેર છે.’

આટલું કહી મહાત્માએ દર્દીના માથા પર હાથ મૂક્યો. તે જ ક્ષણે દરદીના દેહ પરથી દર્દ નાબૂદ થયું. તે જિભો થયો અને ભાવ-પૂર્વક નારાયણદાસ મહાગજના ચરણમાં નમી પડ્યો.

મહાત્માજીએ તેને ઘેર જવા સલાહ આપી. તેના ગયા પછી મહાત્માજી કનેસરા પધાર્યા. બીજે દિવસે તેમના પત્ને રાહીનો રોગ દેખાવા લાગ્યો અને તે પૂરાં પાંચ વર્ષ સુધી તેમના પગ પર રહ્યો.

ભક્તિયોગ અને વૈરાગ્યથી મહાત્મા નારાયણદાસ ખ્યાનનામ હતા જ; તેમાં રાજકોટનો પ્રસંગ અને રાહીના રોગને પોતાનામાં લઈ લેતાં તેમની કીર્તિ વધુ વ્યાપક બની હતી. જસદણ દરબાર અનેકવાર તેમના દર્શનાર્થે અને આશીર્વાદ મેળવવા આવતા.

યોગમાર્ગના વિદ્યાર્થીઓ ઘોડો સમય આશ્રમમાં રહી હઠયોગની રીત સમજી મહારાજની કૃપા મેળવીને જતા અને બીજા નવા આવતા.

એક વખતે મહાત્માજી પીપળિયા ગામ પાસેથી પસાર થતા વાડીઓમાં આવ્યા. ત્યાં એમણે ટેલાક પટેલિયાઓને નિરાશ ચહેરે ઉદાસ રિયતિમાં જોઈલા બોયા. આ બધા વાડીઓના માલિક હતા,

તેમણે નારાયણદાસ મહાત્માજીને આવતા જોયા. ‘બાપુ પધાર્યા! બાપુ પધાર્યા!’ જોલતા તેઓ એમની સામે આવ્યા અને ખાટલો નાખી સન્માન સાથે મહારાજને વડલાના છાંયડે બેસાડ્યા.

‘કેમ લાઈઓ, ઉદાસ કેમ દેખાઓ છો?’ મહારાજે વાડીના આમીઓને પૂછ્યું.

‘બાપુ, ઉનાળો આવ્યો, ઢોરો માટે લીધું બજાર લાગ્યું; કારણ કે કૂવામાં પાણી ખૂટ્યાં છે. નવાણ નદીમાં નીવજાં છે. આખી રાત જવા છતાં પણ આહ્વાન ક્યારા પીએ એટલું જ પાણી સતારે કૂવામાંથી નીકળે છે. બાપજી, ઉનાળો કેમ નીકળ્યો એ જ ચિંતામાં અમે બધા બેઠા છીએ. હવે નવા નવાણ નાખવાં કે વાડીઓને ઝુકાવા દેવી આ નિર્ણય થતો નથી.’

મહાત્માજીએ પક્ષવારમાં આખીયે પરિસ્થિતિ પારખી લીધી. તેમનામાં મૂર્ગાં ગ્રાણીઓ પર અનુકંપા ઉદ્ભવી. તેઓ જિભા થયા. તેમની પાછળ પટેલિયાઓ જિભા થયા. મહારાજ કૂવા પાસે ગયા, તો કૂવાને ખાલીખમ જોયો. કોઈ યક્ષરાજના ખુલ્લા મોઢા જેવા ભયંકર કૂવાને જોઈ તેઓ બોલ્યા: ‘આમાં તો અખૂટ પાણી ભર્યાં છે. એકાદ હાથ ખોદો એટલે પાણી આવશે.’

ખેડૂતસમાજ બોલ્યો: ‘બાપુ! વીસ વીસ હાથ સાંગડાં નાખી જોયાં છે. કાળમીઠ પથ્થરો ચિના કાંઈ આવતું નથી. હવે તો આને ગાળવા મન પણ થાતું નથી. ગયું વર્ષ આખું કૂવા પાછળ બરબાદ થયું, પણ કાંઈ જ લાભ મળ્યો નહીં.’

નિરાશ થયેલા નાહિંમત ખેડૂતો કૂવા પાછળ મહેનત નહીં કરે એમ લાગતાં મહાત્માજીએ પોતાની દિવ્ય દષ્ટિ કૂવાના તળિયા પર નાખી, થોડી જ વારમાં મહાત્માજીની યોગશક્તિથી તળિયાનાં આવરણો ફર થયાં અને નીચેથી પાણીનો પ્રવાહ જીજ્ઞાસો બહાર આવ્યો. કૂવો પાણીથી ભરાઈ ગયો. ખેડૂતોના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. સહુ મહારાજના ચરણમાં નમ્યા.

‘ભાઈઓ, આ કૃપા પર ગમે તેટલા કોશ હાંકશો, તોપણ આ વખે આમાંથી પાણી નહીં જ ખૂટે. એથી તમે તમારી વાડીઓમાં વાવેલા રજકાને બચાવી શકશો.’

આટલું કહી મહારાજ ખેડૂતોના કાર્યને સુધારી તેમની જીવન-દોરી સમા કૃપાને સારો બનાવી ન્યાંધી ચાલતા થયા.

કનેસરા કે જ્યાં મહારાજનો આગ્રમ હતો તેનાથી એકાદ માઈલ પર ગાઢ જંગલ હતું. ત્યાંના લોકો એને સેવાવન નામથી ઓળખતા. ત્યાં પ્રથમ મહાત્માઓ રહેતા અને યોગમાર્ગના વિદ્યાર્થીઓને અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ કરાવતા. ત્યાં મહારાજશ્રીના સમયમાં થોડા સંતો રહેતા. તેમાં એક નરહરિ નામે સંત રહેતા. તેમને લોકો નકી મહારાજ નામથી ઓળખતા. નકી મહારાજ પૂરા દંભી હતા. તેઓ સમાધિ ચડાવવાનો આડંબર કરતા. પોતે યોગમાં નારાયણદાસજીથી વધુ વિશારદ છે આવી વાતો કહેવાતા. મહારાજશ્રીના કાને જ્યારે આવી વાતો આવતી ત્યારે તેઓ હસતા અને ‘નકી મહારાજ તો મહાત્મા છે’ આટલું જ કહેતા અને પોતે જ્યારે તેમને મળતા ત્યારે નકી મહારાજના સન્માનમાં ક્યાશ રાખતા નહીં. દંભી નકી નારાયણદાસજી મહારાજના વિવેકને નબળાઈતું ચિહ્ન ગણી પોતાની જાતને જીતી-યોગનિર્જ કરાવતા.

‘બાપુ, નકી મહારાજનું મુઠ્ઠું સેવાવનની જગ્યામાં પડ્યું છે.’ એક ખેડૂતે આવી મહારાજને કહ્યું.

‘ભાઈ, સાચું કહે છે? તેની કાઈ એ હન્યા કરી છે? તેના શરીર પર કાઈ જખમોની નિશાની છે?’

‘જી ના, એવું તો કશુંય નથી; પણ જગ્યામાં થોડા કાઠી દરબારો સાંજે આવ્યા હતા, તેમની સામે નકી મહારાજ સમાધિ ચડાવી અને બસ તેઓ ઢળી પડ્યા. ત્યારથી એમ જ છે.’

મહારાજ સમજી ગયા કે મૂર્ખ નકી સમાધિનો દંભ કરતાં વિના સમજણે ધાસ રૂઢનાં મરી ગયો હશે.

અને તે જ વખતે નારાયણદાસ જરા પાણુ સમય ગુમાવ્યા વિના જીડીને સ્થાના થયા.

તેઓ સેવાવનમાં આવ્યા ત્યારે કપડાથી ઢાંકેલું નકીનું શળ પડ્યું હતું. તેની સામે બેઠણ કાઢી લાઈઓ ઉઘસ ચંદ્રે બેઠા હતા. મહારાજે ઢાંકેલા કપડાને દૂર કરી નકીનો દેહ જોયો. તેમને ખાતરી થઈ કે, હલુ પ્રાણુ બ્રહ્મરંધ્રમાં છે, એટલે આલુબાલુમાંથી સૂકાં લાકડાં મંગાવી પાણી ગરમ કરાવી નકીના માથા પર ધાર કરાવી. પછી ઠંડું પાણી રેડાવ્યું. ફરી પાણુ ગરમ પાણી નાખ્યું. આમ કરતા ધીમે ધીમે બ્રહ્મરંધ્રમાંથી પ્રાણુ નીચે આવવા લાગ્યો. પછી પોતાની યોગશક્તિથી એમણે નકીને પૂર્વવત્ત બનાવી દીધો. બાર કલાક થયાં શળની જેમ પડેલો, મૃત્યુ પામેલ મનાયેલો નકી ઊંચી ગયો. નકી મહારાજ યોગીરાજના ચરણમાં નમી, ‘મારી ભૂલ થઈ, મેં આપની ઈર્ષા કરી, આપના જેવા બનવા ખોટી રીતે, વણસમજ્યે સમાધિ ચડાવવાનો દંભ કર્યો’ એમ કહી તે મહારાજનો શિષ્ય બની ગયો.

આ ઘટના પછી પેલા કાઠીભાઈઓ ગદગદ ગયા. તે વખતે ત્યાં સ્વામીનારાયણ પંથના સ્થાપક સહજનંદ સ્વામીની હાજરી હતી. તેમને ત્યાં સમાધિ પ્રકરણ જોરથી ચાલતું હતું. તેમણે નારાયણદાસ-જીના યોગની વાત સાંભળી. તેમણે થોડા સાધુઓની સાથે મુક્તાનંદ સ્વામીને કનેસરા જોવા મોકલ્યા.

એક દિવસ નમતા પહોરે સ્વામી શ્રી મુક્તાનંદજી કનેસરા આવ્યા. મહારાજે તેમનું ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું અને તેમની સાથે ખૂબ ભાવથી મળ્યા. સ્વામીએ તેમને આવવાનું કારણ જણાવ્યું અને કહ્યું કે, ‘અમારા ગુરુવર્ધ માને છે કે, ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર માનવી યોગમાર્ગ-મા પારંગત થઈ શકે જ નહિ.’

‘સ્વામીજી !’ નારાયણદાસજી બોલ્યા, ‘એ કેવળ વ્રમ છે. અનેક ગૃહસ્થાશ્રમી યોગમાર્ગીઓ આજ સુધીમાં થઈ ગયા છે અને ભાવિમાં થશે. યોગ અને ગૃહસ્થધર્મને પરસ્પર વેર નથી. ગૃહસ્થાશ્રમીને યોગ

સાધતાં સાધતાં ક્ષતિ આવતી નથી.’

‘અમારા મહારાજ, ખીજને સમાધિ ચકાવી આપે છે. આપ તેમ કરાવી શકે છે?’ આમીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘હાજી,’ મહારાજે કહ્યું, ‘એ તો તદ્દન સહજ વાત છે. આપણે આ પ્રયોગ હંમણાં જ કરીએ.’ આમ કહી સ્વામી સાથે આવેલા એક માણસ પર તેમણે દિવ્ય ભાવે દષ્ટિ કરતાં તેને સમાધિ ચકી ગઈ. તે સ્થિર થયો. તેને એકાદ કલાક સમાધિમાં રાખી ફરી સમાધિ ઉતારી. તે માણસ જાગ્યો અને સમાધિમાં પોતાને એક મહાત્માનાં દર્શન થયાની વાત જણાવી.

આમી મુક્તાનંદજી ખીજે દિવસે ત્યાંથી રવાના થયા અને મઢે આવી સ્વામીશ્રી સદગુનંદ મહારાજ પાસે નારાયણદાસજી પરમ યોગી છે એ સંબંધી બધી હકીકત કહી અને સાથે ઉમેર્યું કે, ‘તેઓ આટલા મહાન છતાં સંતોના દાસ થઈને રહે છે.’

આજ પણ સેવાવન અંતે પેલો ફવો હવાન છે અને પોતાના અખૂટ જ્ઞાનરાશિ દ્વારા મહારાજશ્રી નારાયણદાસજીના શુભો માર્ગ રહ્યો છે તથા તેનું પાણી પીનારને યોગસિદ્ધિનો પ્રતાપ બનાવી રહ્યો છે.

યોગેશ્વર નારાયણદાસજીએ પૂરાં મો વર્ષ પોતાના દેહને ભૂતલ પર રાખ્યો. તેઓ જીવ્યા ત્યાં સુધી પૂરા સશક્ત રહ્યા. તેમણે અનેક લગ્નનો લખ્યાં છે, જે ‘નારાયણ-લગ્નસાગર’ નામે ગ્રંથમાં સંગ્રહાયેલાં છે. મહારાજે ‘નારાયણવિલાસ’ નામે સુંદરવિલાસની શૈલીનો ગ્રંથ મજલાપામાં લખ્યો છે. તેમણે ખીજે એક મોટા ‘તુવરાયન’ નામનો ગ્રંથ પ્રજા-અવધ ભાષામાં લખેલો છે. આ ગ્રંથ અનેક ઉદાથી સભર ભર્યો છે. તુવરાયન રામાયણની શૈલીનો, દશ હજાર લીટીનો બૃહદ ગ્રંથ છે. એમાં કાવ્યના બધા શુભો રહેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પ્રેક્ષાઓ, શ્લોકો વગેરે તેમાં પદે પદે જણાય છે. આ ગ્રંથ જાહેરમાં આવશે ત્યારે ભાષાભક્તો અને રામદેવજી મહારાજના અનુયાયીઓને ખૂબ જ ગમી જશે.

મહાન્માજી સાકેતવાસી થયા ત્યારે તેમની પાછળ ધર્મદાસ નામે

મુત પુત મૂડી ગયા હતા. ધર્મદાસજી પિતાનાં
પણ સાલળનાર વર્ગ તેમને યાદ કરનાં પ્રશ્ન
' મોરલો અમર લોકથી આવ્યો,' ' મોર તું
લાવ્યો ! ' વગેરે ભજનો સૌરાષ્ટ્રના ભજનિકામાં

મહાત્મા નારાયણદાસના પૌત્ર
જસદણુમા રહે છે. મહાત્મા નારાય
પાસે છે.

૧૨ : સિદ્ધ ૫

ગામની ભાંગોળે મુદર ઘાટીલી
વાવ હતી. વાવને માથે જનેતાના પે
વડલો ઊભો હતો. ઉનાળાના દિવસો દ
એક નાનો કાફલો ઊતર્યો હતો. કાફ-
લ પટગૃહ (તંબુઓ), બાળકો, સ્ત્રીઓ

નમતે પહોરે તમામ યાત્રીઓ
હતાં. બાળકો વાવ પાસે નિર્દોષ ભાવે
બળદો માટે ચારો ખરીદવાના હતા.
આવવાની વેળા થવા આવી હતી.

શુભરાતના બેચાર વણિક કુક
આ, કાફલો તેમનો હતો. કાફલા
બ્યાપારીઓ, વસત્રાયાં વગેરે નીકળતાં
ઊભાં રહેતાં અને ફરી શુધ્ધ ભાવે નજર

એક પ્રાંત હરિજન કાફલા પાસે
હતું. જાતે વણકર, પણ સાધુ થયા પછી
ભજનો બનાવતો અને ગાતો. તેનો સ્વર
સાલળનારને, પેલાના રસને ખેંચી લે તે

અધ્યાન્મલાવથી ભરેલાં જ હોય. ભજનના બદલામાં તે કાંઈ માગતો નહીં; 'કોઈ જન્મવાનો આગ્રહ કરે તો જન્મતો પણ નહીં'.

તેનું મગ્ન વતન વાંસાવડ તરફ કહેવાતું. અહીં તો છેલ્લાં દશેક વર્ષ થયાં આવ્યો હતો. છતાં હજી સુધી ઘર બનાવ્યું ન હતું. ક્યાં જન્મતો, ક્યાં સૂતો એ કોઈ જાણતું ન હતું. વણકર જાતિનો હોવાથી ઉજળિયાતોને તો તેના વિશે જાણવાનો જરાય રસ ન હતો. તેનાં ભજનો હોય ત્યારે કોઈ કોઈ સાંભળવા જતા અને દૂર બેસી સાંભળી મોડી રાત્રે ઘેર જતા. આથી વધારે તેમનાં તરફ કોઈને મમતા કે ખ્યાલ ન હતો; છતાં તમામ જોડકુંદલમાં પાલન સર્જન છે, રાત્રી છે એવી જાણ તો હતી જ.

પાલન પાદરમાં પડેલા કાફલા પાસે આવ્યા. 'આપ સહુ કુકુંળ સાથે ક્યાં જઈ રહ્યા છો?' આમ દૂર બેસીને તેમણે પૂછ્યું.

કાફલાનો આગેવાન પાલન પાસે આવ્યો અને તેણે સામેથી પ્રશ્ન કર્યો, 'તમે દેવા છો?'

'વણકર છું, ભાઈ!' પાલને પોતાની જાતિ કહી.

વણકર શબ્દ સાંભળતાં જ પૂછનારના ચહેરાનો ભાવ બદલાઈ ગયો. તેની આંખોમાં ધ્રુણા દેખાવા લાગી. તે જિભો હતો ત્યાંથી બે કદમ પાછળ હટી ગયો.

કાફલાવાળા ભાઈ પોતાના તરફ વણકર જાણી અભાવે લાવી નિરાદરભરી નજરે જોઈ રહ્યા છે આ ગિનિ પાલનથી અછતી ન રહી; છતાં મનમાં તે હસી પડ્યો. થોડીવાર મૌન રહી બોલ્યો : 'ભાઈ! હું વણકર છું એથી માનવી મટી જતો નથી. વણુવ્યવસ્થા પ્રમાણે હું હીન ગણાનો હોઉં તેથી મારે હિચ્ચ વર્ણ પર ભાવ રાખવાનો અગર હિચ્ચ વર્ણ મારા પર ભાવ રાખવાનો હજી જતો રહેતો નથી. હું આપ તરફના ભાવને લીધે પૂછી રહ્યો છું કે આપ ક્યાં જઈ રહ્યા છો?'

કાફલાનો આગેવાન સમજદાર હતો. તેને પાલનના શબ્દોમાં ઓળસ

દેખાર્યું; છતાં લાંબા સમયના સંસ્કારબળે વણકર તે વણકર જ. તેનો આદર ઉજળિયાતથી થાય નહીં આવા લાવના વેગમાં એ આગેવાન ખેંચાઈ ગયો, આથી તેને જવાબ આપવો મોઝ્ય જણાયો નહીં. એટલે તે વાત પર પડે નાખવા ખીજ જ વાત કરતાં આગેવાન બોલ્યો : ‘તમારી વાત સાચી છે, લાઈ! પણ ઉચ્ચ-નીચના ભેદ તો છે જ, આપણાથી ને ઘોડા જ મટે છે?’

‘આપ કોણ છો?’ પાલને બોલનારને પ્રશ્ન કર્યો.

‘આ મારા યજ્ઞમાન છે. તમામ શેડિયાઓને યાત્રાએ લઈ જઈ રહ્યો છું, જાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છું.’

‘બ્રૂદેવ ! તમારામાં ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય કરતાં સાત્ત્વિકતાની વધુ આશા રાખી શકાય. આપને કોઈ પૂછે કે, દેહમાં જાતિપણું છે કે આત્મામાં? ત્યારે આપ શો જવાબ આપો? જો દેહમાં કહેા-તો બ્રાહ્મણના દેહને મરણ પછી પણ બાળનાર બ્રહ્મહત્યારો ગણાય, કારણ કે દેહ બ્રાહ્મણ છે એમ નહીં કહેતાં જીવને બ્રાહ્મણ કહેશે તો ગમે તે જન્મે જીવ બ્રાહ્મણનો બ્રાહ્મણ જ રહેવાનો. આમ થાય તો સ્વર્ગ, નરક અથવા ચોરાશી લાખ યોનિઓના બ્રમણની વાતો બૂઠી જ પડવાની. ત્યારે આપણાં શાઓ તો જીવ માટે કહે છે કે,

जीवस्तु खलु चेतनस्वभावः तस्येच्छादयो धर्माः ।

અર્થાત્, જીવચેતન સ્વરૂપ છે; સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, શાન, પ્રયત્ન વગેરે એના ધર્મો છે.’

એક વણકર સાધુના મોઢામાંથી શુદ્ધ સંસ્કૃતમાં થતી દલીલો સાંભળી પેલા બ્રૂદેવ તો આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. તેમને લાગ્યું કે, હું માનવસૃષ્ટિમાં ઇદ્રજળ જોઈ રહ્યો છું કે શું? તેણે પાલન તરફ ભાવભરી આંખે જોયું. વણકર હસી રહ્યો હતો.

પાલન બોલ્યો : ‘આપને મારી વાતો સાંભળી આશ્ચર્ય થતું હશે, થાય જ. અમારા અછૂત સમાજ માટે આવા વિચારો અને સંસ્કૃત ભાષા અછૂત દગાવેલ છે. અમારાથી શાન સંબંધી વિચારો

થાય જ નહીં. આવા રૂઢ લાવો વચ્ચે જિજ્ઞેસુ આપને આશ્ચર્ય થાય જ. આમાં મને જરાય આશ્ચર્ય થતું નથી.'

‘તમારું નામ?’ બૂદેવે પૂછ્યું.

‘આ શરીર પાલન નામે ઝોળખાય છે. આપને દારકા જ્વાનું છે, ખરું?’

‘હા, ખરું છે. અમે ત્યાં જઈ રહ્યા છીએ. આશ્ચર્યની વાત છે કે, તમે એ કેવી રીતે બાળી શક્યા કે અમે દારકા જઈ રહ્યા છીએ?’

‘આ બધું અવસર આવનાં કહેવાશે. મારે જ્વાનો સમય થયો છે. ફરી આપણે મળીશું.’ આમ કહી મસ્ત પાલન જીડી રવાના થયો. બૂદેવ અને દૂર રહી સાંભળતા થોડા કાફલાના શેઠિયાઓ આશ્ચર્ય અનુભવતા તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા.

*

પાલનના પિતાનું નામ આલો હતું. આલો ગૃહસ્થ હતો. ઘેર દસનાર સાળો રાખતો. આબુબાબુમાં તેની વધુકરી વખણાતી. પાલો તેનો એકનો એક દીકરો હતો. તે પુત્રને રૂડી રીતે ઉછેરતો હતો. પાલન દશ વર્ષનો થયો ત્યારે તેના માતાપિતાના હર્ષનો પાર ન હતો. તેના લગ્ન માટે તૈયારી થવા લાગી, પરંતુ વિધિનું નિર્માણ બુદ્ધુ જ હતું. એક વર્ષના અંતરે માતા-પિતા બન્ને પરલોકવાસી થયાં. માલમિલકત અને ધન નજીકના સંબંધીઓ ઉઠાવી ગયા. બાળક પાલો અનાથ થઈ ગયો. તેણે એકાદ વર્ષ સંબંધીઓને ત્યાં જ મળ્યું તે ખાઈ ગુજ્યું. આખરે તેને શ્રીહરિના આશ્રમે જીવન જીવવાનો સમય આવ્યો. બાળક પાલો અનાથ દશામાં અહીંતહીં ભટકવા લાગ્યો.

એક વાર ફરતો ફરતો તે ગોપના કુંઝરે આવ્યો. આ વખતે તેની ઉંમર પંદર વર્ષની થઈ હતી. ત્યાં તેને કચ્છમાં મત્સ્યેન્દ્રનાથના અવતાર ગણાતા, નાથસંપ્રદાયના આગેવાન મહાત્મા સિદ્ધ ધોરમનાથનાં દર્શન થયાં. મહાત્મા ધોરમનાથજી યોગવિદ્યામાં અને ધાતુઓના

મારણુ-શોધનના અદ્વિતીય અણુકાર હતા. સમગ્ર ૬૨૭ તેમને પૂજતો. અતિલોકાદરથી નિન્ય રહેતી લેઝિની ભીડથી યાજી મહાત્મા ધોરમનાથ ગોપના એકાંત લાગમાં સમાધિનો આનંદ માણુવા આવ્યા હતા. પાલન તેમની મેઘમાં લાગી ગયો. તે દૂર રહી મહાત્માનાં દર્શન કરતો. મહાત્મા ધોરમનાથજી સમાધિમાંથી જગત થયા હોય ત્યારે ધૂણી માટે કાકો લાવી આપતો.

‘ખેટા, દૂધ જોઈએ. બાલુના ગામમાંથી લઈ આવ.’ એક વાર ધોરમનાથજીએ પાલનને આજ્ઞા કરી.

ખે હાથ જોડી નમ્રભાવે પાલન બોલ્યો : ‘મહારાજ, દાસનું શરીર વાણુકરના ધરમા અવતર્યું’ છે. લોકો મને અજ્ઞત માની અડકતા નથી. આપને માટે દૂધ લાવી આપવા કમનસીબ પાલન લાચાર છે. ક્ષમા કરજો.’

પાલનની લાવલરી વાણી સંભળી નાથજી પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા : ‘ખેટા, છૂતાછૂતના ભેદ જગતમાં ભલે હોય, અમારા યોગ-માર્ગમાં તેને સ્થાન નથી. અમર વારણી પીનારા અલખના બંદાઓ આવા ભેદવાદથી પર હોય છે. આવ આવ, અહીં આવ, તારું નામ ?’

‘લગવનુ, મારું નામ પાલન !’

‘ખેટા પાલન ! નાર્ય કદાચિદુત્પન્નો જ વિનશ્યતીતિ-આત્મા સર્વદા ઉત્પત્તિ-વિનાશથી રહિત છે. સર્જન કે વિસર્જન જેને સ્પર્શી શકતું નથી એવા અમરતત્ત્વના નિવાસસ્થાન માટે છૂતાછૂત લાવો. અત્પ-જ્ઞોમાં ભલે હોય, યોગીઓમાં તે સંભવે નહીં. સર્જ્ય તે જ વિનાશ પામે. આત્મતત્ત્વ આવા લાવોથી સર્વદા રહિત છે. ભારતનાં તમામ દર્શનશાસ્ત્રો એમ માને છે. જે કોઈ પંડિત આત્માને નાશવાન માને તો તેના કથનમાં ‘કૃતહાનિઃ અકૃતામ્યુપગમપ્રસંગત્ ન યુક્તમિતિ । કરેલાં કર્મોનાં ફળ ભોગવવાનાં ન રહે અને ન કરેલાં કર્મો ભોગવવાનું આવી પડે.’ આથી આત્માને અનાદિ માને છે. આ બધી અટપટી વાતો તારી સમજમાં અત્યારે નહીં આવે, અધિકાર વધનાં સમજશે.’

આમ કહી પાલનને તેમણે દીક્ષા આપી અને તેને યોગમાર્ગ બતાવ્યો.

પૂર્વનો યોગબ્રહ્મ સંસ્કારી આત્મા પાલન ટૂંક સમયમાં હંડ-યોગની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં નિપુણ બન્યો અને મહાત્મા ધોરમનાથજીની કૃપાથી પરમ સિદ્ધ બની ગયો. સમય થતાં ધોરમનાથજી પાછા કચ્છમાં ચાલ્યા ગયા. પાલન સૌરાષ્ટ્રમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યા.

પેલા યાત્રીઓ પાસેથી દૂર ગયા પછી મહાત્મા પાલનદેવને તેમના જ વિચારો આવવા લાગ્યા. તેમને યાત્રીઓનું લાલિ બૂરું જણાયું. દારકાનો રસ્તો ત્યારે વિપમ જણાતો. ત્યાં વાઘેર લોકોનો ભારે ભય અને ત્રાસ હતો. એ લોકો તે દરિયામાર્ગે ચાંચિયાગીરી અને 'જમીનમાર્ગે' લૂંટ ચલાવતા હતા. તે વખતે એ માર્ગે થઈ જતાર એક પણ યાત્રી કે વ્યાપારી પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યા વિના સલામત દારકા જઈ શકતો નહીં અથવા ઓખામંડળથી બહાર આવી શકતો નહીં. વાઘેરોને લોકો કાળા કહી ઓળખાવતા. ઓખામંડળમાં ચાવકા રજપૂતોનું રાજ્ય ગયા પછી વાઘેરો, વાઢેરો અને પરદેશીઓ આમ ત્રણ સત્તાઓ વચ્ચે સાકમરી ચાલતી હતી. ઘણીવાર યાત્રીઓને જીવનથી હાથ ધોઈ નાખવા પડતા હતા. ગુજરાનનો આ સંઘ દારકા જાય તો સલામત રીતે પાછો ફરે એ તે વખતના સંયોગો પ્રમાણે કલ્પના બહારની વાત હતી.

દયામૂર્તિ પાલનદેવનું હૃદય કરણલાવથી ભરાઈ આવ્યું. તેમણે ડોઈ પણ ઉપાયે સંઘને વિપત્તિમાંથી ઉગારવાનો પાકો નિશ્ચય કર્યો. 'ધર્મધેલા ગુજરાતીઓ સમજાવવાથી સમજી પાછા ફરે એ તદ્દન અસંભવિત હોવાથી પાલન તેમને સિદ્ધિના બળે ઉગારવાનો નિર્ણય કર્યો. જોકે ગુરુ ધોરમનાથજીની આજ્ઞા હતી કે, યોગસિદ્ધિ એ ડોઈ કીર્તિ કમાવાનું સાધન નથી. આથી યોગીજનોએ તેનો ઉપયોગ ન છૂટેજ કરવો. આ પ્રસંગ તેવો જ હતો. સમજાવટથી કામ સફળ થવાની સંભાવના ન હતી. જો સંઘ દારકા જાય તો બાળકો, જન

અને ધન ગુમાવ્યા પિના રહે તેમ ન હતું

ભગવાન ભાસ્કરદેવનો ઉદ્ધન થયા પહેલા પાનનદેવ નિત્યકર્મથી પગારી નણકુનામમા એક ઓળા પગ બેગ હતા ત્યાં બે નિપાર્ધિઓ આવી એમણે વેડ માટે લઈ જવા એક મહંતને બોલાવ્યો ગામ ગામમા રાજદાગ આવી હતા તેમના ઘોડા માટે ઘાસ લાવવાનું હતું મહંતનાસના મુખીએ પાલનન બતાવી કહ્યું ‘આ ભાઈ વણકુ છે આવી ન્યાયી ધર્મ દિવસ વેડ કરના નથી ભજનો ગાય છે અન નામમા જ્યાં મગ ન્યાયી ખાઈ લે છે શરીર તગડા જેવું છે એને આજે વે’ લઈ જઓ વાસમાથી ખીજી કાઈ આવે તેમ નથી’

જડભજનને જુગણે પાલખીએ જોડ્યા હતા, તેમ સિપાર્ધિઓએ સિદ્ધ પાલનદેવને નણકર જાણી વેડે લીધા અને એક પટેવના વાડામા જઈ ત્યાંથી ઘાસની ભારી બધાની તેમની પાસે ઉપયની

આગળ સિપાર્ધિઓ અને પાછળ પાલનદેવ ચાલતા હતા માથે ઘાસના પૂજાનો ભાગ હતો તેઓ યાત્રીઓના ઉતાગ પાસેથી નીકળ્યા આ વખતે યાત્રીઓ સામાન બાધી આગળ સફળ ખેડનાની તૈયારી હતા હતા તેમાથી કોઈની નજર પાલનદેવ પગ પડી તેણે એક અન્નનમ જેની ઘટના જોઈ પાલનદેવના માથા પગથી ઘાસની ભારી એ હાથ અદ્ધ હતી ! એકે ખીજને અને ખીજને ત્રીજને બતાવ્યું ભગભગ તમામ યાત્રીઓએ તે જોયું તેમણે પોતાના ગોગને બતાવ્યું ગોગ તેમને સિદ્ધપુરપ માન્યા અને આજે આગળ વધવું નથી એમ કહી સુને ગયા

માથા પગ ઘાસની ભારી અદ્ધ હતી તે યાત્રીઓ સિવાય ગામના સિપાર્ધિઓ કે રાજદાગ કોઈએ જોઈ નહીં પાલન ભારી નાખી પાઠા દુર્યા ત્યાં યાત્રીઓ તેમની આગળ આની ચગણુમા પડ્યા અને ગઈ ગને કરેન અવિવેખી નર્તન માટે દામા યાત્રી ઉપદેશ આપના પ્રાર્થના કરી

‘ભાઈઓ, હું પણ તમારા જેવા જ પર્યટીતિક દેહનાળા છું

હતાં જો તમે મને તમારાથી એક માનતા હો તો દારકા જવાનું અહીંથી જ બંધ કરી ઘેર પાછા જાઓ; કારણ કે ત્યાંનો માર્ગ વિષમ છે. રસ્તામાં વાઘેરોનો ત્રાસ અસહ્ય છે. યાત્રાનો લઢાવો લેવા જતાં સર્વસ્વ યુમાવડું પડશે.’

સંઘના મુખીએ કહ્યું: ‘આપનું કથન સત્ય માની અમે દારકા જવાનું બંધ રાખીએ; પરંતુ દર્શન કરવાની અમારી ઉત્કટ ઇચ્છા અમને તેમ કરતાં અટકાવે છે. એથી ગમે તે ભોગે દારકાનાથનાં દર્શન કરવાનો અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે. કાર્ય સાધયમિ વા વેદં પાતયમિ.’

‘તમેને દારકાધીશ અહીંયાં જ દારકા સાથે જ પોતાના સ્વરૂપનાં દર્શન આપે તો પછી ત્યાં જવાની જરૂર છે?’ પાલનદેવે કહ્યું.

‘જો એમ બને તો ત્યાં જવાની જરૂર નથી, કારણ કે અમે દારકાના સાગરના અને રણુછોડરાયનાં દર્શન માટે જ ઘેરથી નીકળ્યાં છીએ.’

‘વાર ત્યારે, હું સંધ્યા થતાં આવીશ અને ત્યારે તમેને શ્રી હરિધામ દારકા, હરિ અને હરિનું શયનગ્રામ-સાગરનાં દર્શન થશે.’ આમ કહી પાલનદેવ મહેનરોના વાસ તરફ ચાલતા થયા. યાત્રીઓ આશ્ચર્ય સાથે મધ્યાહ્ન ભોજન પનાવી સંધ્યાની રાંઠે જોતા બેઠા. આજનો દિવસ યાત્રીઓને કોઈ પણ દિવસ કરતાં વધુ મોટો જણાયો. સંધ્યા થતાં પાલનદેવ આવ્યા. તેમની આંખોમાં દયા હતી, ચાલમાં મસ્તી હતી અને ચહેરા પર તેજનાં વર્તુલ ભાસતાં હતાં. તેમણે બધા યાત્રીઓને પોતાની સામે બેસાડ્યાં અને યુવાનો, વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ અને સેવક સહુને એકી સાથે પોતાની યૌગિક શક્તિથી સમાધિગ્રસ્ત કર્યાં. સૌએ સાગર, ગોમતી, દારકા, દેવાલય અને દારકા-ધીશનાં દર્શન કર્યાં. હઝમતિયાના પાદરમાં પાલનદેવ સામે બેઠાં છીએ એ વાત તો બધાં તદ્દન વિસરી ગયાં. તેઓ એમ જ સમજ્યા લાગ્યાં કે આપણે દારકા આવ્યાં છીએ અને યાત્રા કરી રહ્યાં છીએ.

આ અપૂર્વ દ્રશ્ય સૌએ ધરાઈને જોયું પછી તેમની સમાધિ બિતરવા લાગી. શુદ્ધિમાં આવનાં બધાંને ખ્યાલ આવ્યો કે આપણે

હડમતિયા ગામના પાદરમા વાન પાસેના ન્હલા તળે બેઠા છીએ અને આપણી સામે પાનનદેવ છે. હતા એ સાથે તેમની હાનની ન્મૃતિ પૂરેપૂરી જળવાઈ ગઈ.

તમામ યાત્રીઓ પાલનદેવના ચગથુમા નમી બોલ્યા ‘અમોને સમાધિમા હાન્કા, હાન્કાધીગ અને સાગરના સાક્ષાત્ દર્શન મુન્નના દેન। આપ અમાન ગુર જની અમને લાગ્યશાળી નાવો.

પાલનદેવે પ્રજુ ‘ભાઈઓ, મે તમને હાગમના દર્શન શિખો મનાવના માટે નથી મળ્યા તમાગે, મારો અને આખાય વિશ્વનો ગુરુ ભગવાન છે તમે માર્ગમા લૂટાઈ જાઓ, ગાળો કે સાય, લૂટારુઓ તમને જ દીવાન બનાવે કે મુન્યુની શિક્ષા પણ કર આવા નાનમાથી બચાવના માટે મે તમને સમાધિ ગરી, તમારી મનોભાવ ॥ પૂર્ણ પ્રી છે ગુરૂપાએ મળેલ સિદ્ધિનો ઉપયોગ પ્રીતિ વા દ્રવ્ય મ્માના માટે કનાતો નથી હવે આપ અવે મુખપૂર્વક તમાન નતન જના જ્ઞાના થાઓ.’

‘ભગવન! એ યાત્રી બોલે, ‘આપનો દેહ નણ્યુનો હોનાથી આપને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મળવુ તદ્દન અસભન ગણાય. હતા આપ આટલુ ઉચ્ચ જ્ઞાન સંસ્કૃત ભાષા સાથે શી રીતે મેળવી શક્યા?’

આ માલગી પાનનદેવ હસી પગ્રા અને થોડીનાગ ગઈ ગભીર ભાવે બોલ્યા ‘ભાઈ! શાસ્ત્રાધ્યન્તરમેદાત્ શક્તિર્દિવિયા। બાલ્ય અને આનન્દિ આના ભેદથી શક્તિ બે પ્રકારની છે આ બન્ને શક્તિઓ મનુષ્યમા જ્યા મુધી અલગ અલગ કામ કરતી ગે છે ત્યારે માનની અનાની ગે છે. માલ્ય શક્તિને વિ સાવવા બાલ્ય ઉપાયો યોજવા પડે છે, જ્યા કે નિઘાબનાસ, મદનની રમત યા એની જ અને ક્રિયાઓ પડતુ આ બન્ને શક્તિઓ ઓઈ વિરોધ નિયમને આધીન થઈને એક ભાવને પામે છે ત્યારે દ્વિતભાવ ત્યજ સ પૂર્ણ બને છે જ્યા જ્યા શક્તિઓનું આકુ ઐક્ય હોય છે, ત્યા ત્યા તેમને અલગ અલગ

ખીલવવાના ચત્નો કરવા પડતા નથી. આવી અભિજ્ઞ શક્તિથી સંપન્ન સાધક ભક્ત્યા વિના પણ બધું જાણી શકે છે. આત્મા અનેક યુગાન્તરથી એક જ છે. તેના જ્ઞાનને આવરણો સંકુચિત કરે છે. આવાં આવરણો બાહ્ય અને આંતરિક શક્તિના ઐક્યથી દૂર થાય છે, એટલે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ આંખાઆપ દેખાય છે. મારે માટે પણ તમારે આમ જ સંમળવાનું છે.’

યાત્રીઓ પાલનદેવના શબ્દોથી પરમ આનંદ પામ્યા અને દારકા જવાનું બંધ રાખી ઘર તરફ રવાના થયા.

ગામલોકોમાં પાલનદેવની સિદ્ધિની વાતો ફેલાવા લાગી.

યાત્રીઓના ગયા પછી તેમને દારકાનાં દર્શન થયાં એ વાતોને પાંખો આવી અને પાલનદેવને સિદ્ધ મળી અનેક લોકો પોતાની કુલ વાસનાઓની પૂર્તિ માટે તેમની આગળ આવવા લાગ્યા. આવા લોકોથી પાલનદેવ કંટાળી ગયા.

પોતાનો દેહ છોડવાનો સમય સમીપ જાણી પાલનદેવે હડમતિયા ગામથી પૂર્વ તરફ સમાધિ ગળાવી, ધ્યાનસ્થ થઈ તેમાં બેસી ગયા.

પાલનદેવના સમાધિસ્થાન પર આજે પણ સુંદર સમાધિમંદિર છે. હરિજન પૂજારી તેમની સમાધિની પૂજા કરે છે. શુભરાતમાંથી યાત્રાએ આવેલા પેલા વૈષ્ણવોના વંશજો અહીં દર વરસે યાત્રાએ આવે છે અને પાલનદેવ તરફ પોતાનો ભક્તિભાવ વ્યક્ત કરે છે. ।

આલુગાલુની મામ્ય પ્રજા તેમની, સમાધિની તિથિએ દર વરસે મેળો ભરે છે. તેમાં બેઠબારને સ્થાન અપાતું નથી.

હડમતિયા ગામ મોરખીથી દક્ષિણમાં છે. પાલનનું હડમતિયા એ નામે પણ તે ગામ ઓળખાય છે.

૧૩ . સિદ્ધ ત્રિકમસાહેબ

ગમકમીઝ મતના દીક્ષિત બાણસાહ્ય, જિઆહેમ, ખીમઆહેબ જેના મહાત્માઓ યોગ, ભક્તિ, જ્ઞાન અને મિદ્ધિઓના પ્રભાવે મોગ્દ, કમ્પ અને ગુજરાતને ચેતાવી ગયા હતા તે મમનમા સિદ્ધ ત્રિકમ સાહેબનો જન્મ હજિજતોના ગુર-જેને વણકુ મહેનગે મરોડા કહે છે-તેના ધર્મા થયો હતો ખુમજ નીચલા યગના સમાજમા જન્મ થવાને લીધે ત્રિકમસાહેબને અક્ષગ્નાનથી વચિત નહેનું પડ્યું

બાપને ત્રા પેતી હોવાથી મ્ગેડ ર્પની ઉમર થના ત્રિકમ પેતીના ગખવાગામા જવા લાગ્યો નાનપણથી જ ભજનો સાભળવાનો તેમને રસ હતો એટલે જ્યાં જ્યાં ભજનો થાય ત્યાં ત્રા પહોચી જતા નાતભર ભજનો સાભળે અને દિનસે પેતગની ગખેનાળી રૂં તેમના પેતગની આમે દુગની નાની હાગમોળા હતી તેમા ઓઈ ઓઈ રખતે મહાત્માઓ આવતા અને તળેરીમા નાની સગરડાળી ગુફાઓ હતી તેમા ગહના બાળક ત્રિકમ દરેક મહાત્માની સેવા કરતો

એક રખત એક મહાત્મા આ-આ અને લાગનાગ આગ છ વર્ષ ગયા તે બોજનમા અનાજ લેતા જ ન હતા, માન નનગપતિના પાદડા ખાતા તેમને પોષણ મળે તેવા પાદડા ત્યાં મળતા એટલે તેઓ ત્યાં રખી ગયા ત્રિકમ તેમના સગમા ગહેવા લાગ્યો ઘણીનાર દિનમોના દ્વિસા સુધી ઘેઝ આવે જ નહી માતા-પિતા ગોધવા નીમ્મે ત્યારે ગાનાજની ગુફામાથી મળી આવે

‘ગુરુદેવ’ આ સસાન ગમતો નથી અહીયાથી નાસી જનાનું મન થાય છે ’ ત્રિકમે ગુરને કહ્યું

‘ત્રિકમ’ તુ મ્યા વર્તશ? તમામ સ્થાને સસાર જ છે એક ધન મૂકી નહુ ધન જિણુ કરુ પડરો જાતિ મૂકી સપ્રદાય કે પથમા ભગનુ, પિતા મૂકી ગુરુ ધાગણુ કરના, ગામ મૂકી મકામા ગહેનું આ બધું સરનાળે એકનું એક જ છે આજે ત્યાગની રાતો કરનાર ત્યાગના

નામે તૂટ કરે છે. જો તારે શાંતિ મેળવવી હોય તો લે, હું તને આ મંત્ર આપું છું, તેના જપે કર. જપના પ્રતાપે તારા હૃદયમાં શાંતિ પ્રકટશે; ઉઘાટ શમી જશે અને જ્યાં ત્યાં દોડી જવાની ચંચળતા સ્વભાવમાંથી નીકળી જશે. મંત્રના પ્રભાવે તને સમજશે કે, *इदं शरीरं परिणामपेषलं पतत्यवश्यं म्लयसन्धिं वर्जयन् । आ शरीर-
એક દિવસ છૂટું થઈને અવશ્ય પડી જવાનું છે.*

આમ હઠી મંત્ર આપ્યો. મહાત્માજી જાણતા હતા કે પાંચમા વર્ણના ત્રિકમથી ખીભું કંઈ બની શકે તેમ નથી.

ત્રિકમે શ્રદ્ધા સાથે મંત્રજપનો આરંભ કર્યો. એકાદ વર્ષ દૈનિક આસને જપ કરતાં તેને પોતાની અંદર મંત્રનો પ્રભાવ પ્રકટપણે દેખાવા લાગ્યો. પછી મહાત્માએ ત્રિકમને ચિત્રોડમાં લાવ્યુસાહેબના પુત્ર ખીમસાહેબ પાસે જવા આજ્ઞા કરી. ત્રિકમે કહ્યું: ‘ભગવન્, મને અદ્ભુતને તેઓ શિષ્ય બનાવશે ?’

‘હા અવશ્ય બનાવશે. મારા નામથી કહેજો એટલે તને તેઓ સ્વીકારશે. જોકે તારે માટે હવે યુરની જરાય આવશ્યકતા નથી. છતાં પ્રાચીન પરિપાટી સાચવવી એ સંતોની રીત છે, માટે તું ત્યાં જ અને ખીમસાહેબનો શિષ્ય બન. કબીરસાહેબના ઘરની નીતિ ઉદાર છે. તેઓ છૂતાછૂતના ચક્રરમાં અટવાઈ ચોગ્ય મુમુક્ષુનો અનાદર કરતા નથી.’

મહાત્માજીના આગ્રહથી ત્રિકમ ચિત્રોડ આવ્યા. બહારથી ખીમસાહેબને ખબર મોકલાવી કે એક ત્રિકમ નામે મહેતરોની ચુર જાતિમાં જન્મેલ આપનાં દર્શન કરવા આવ્યો છે.

ખીમસાહેબ લાવ્યુસાહેબના પુત્ર થાય. લાવ્યુસાહેબ ગૃહસ્થાશ્રમી હતા. જાતે લોહાણા હતા. તેમણે નાદ અને છુંદ એમ બે પ્રકારની પોતાની પરંપરા ચાલુ કરી છે. રતિસાહેબ, મોરારસાહેબ વગેરે તેમની નાદ-પરંપરાના છે. ખીમસાહેબ તેમની છુંદપરંપરાના છે. ખીમસાહેબ ચોગ અને ભક્તિમાર્ગના ખૂબ અભ્યાસી હતા અને ગૃહસ્થ છતાં ત્યાગ-

મૃતિ હતા. લાણુ જેવા પિતાના તમામ શુભ સંસ્કારો તેમનામાં જિત્યા હતા. તેઓ દરિયારથાનમાં ગંડના.

ત્રિકમના સમાચાર આવ્યા ત્યારે તેઓ દેટલાક લોહાણુ ગઢથો સાથે દરિયાપીરના મંદિર સામે બેસી જ્ઞાનચર્યા કરતા હતા. ખમર મળતા તેઓ જીડી બહાર ગયા અને ત્રિકમને જોયો. જોતાં જ સિદ્ધ સિદ્ધની સિદ્ધિને સહજમાં જાણી લે એ રીતે ખીમસાહેબ ત્રિકમમાં રહેલ શક્તિ જાણી ગયા અને તેની સામે જઈ તેને હૃદય સાથે ચાંપી અંદર લાવી પોતાની પામે બેસાડી બોલ્યા :

‘બાપ ત્રિકમ, ભલે આવ્યો. તારા જેવા સિદ્ધોથી લાણુનાં ધર રોલશે.’ ત્રિકમે મહાત્માનો સંદેશો કલો અને શરણે રાખવા વિનંતિ કરી.

‘ત્રિકમ ! મહાત્માનો સંદેશો તારા રોમેશમમા દેખાય છે. તું મહાસિદ્ધ છે. ‘મંત્ર જપ મમ દટ વિશ્વાસા’ આ રમાયણુવાક્યને તે’ સિદ્ધ કયું’ છે.’

ખીમસાહેબ દરિયારથાનમાં ગરોડને બેસાડે અને તેને પોતાનો માની કાયમ રહેવા કહે; આ વાત લોહાણુ ગૃહસ્થોને ગમી નહીં. એ સમયે લેદિ આવી બાળતમાં ખૂબ જ સાંકડા વિચારો ધરાવતા અને આલડછેટના નામથી ઝાસી જઈ પંચમ વર્ણના રપર્શમાં પાપ માનતા.

‘જ્યાં માસ્તાન કે રધુવંશીઓ બેસે તે દરિયારથાનમાં મેં તરો બેસાડવામાં આવે, આ તો કેમ પોસાય ?’ એક ઉતાવળિયા લોહાણુ ગૃહસ્થ બોલી ગયા.

‘શેઠ ! પારખ વિના હીરો પથ્થર દેખાય. ત્રિકમ દોણુ છે એ તમે જાણો નહીં. તમને સહુને દુઃખ થતું હોય તો આ રહું તમારું દરિયારથાન. બેસાડો માસ્તાનને—અને બેસો તમે સહુ. લાણુસાહેબની કૃપાથી ખીમ જ્યાં બેસશે ત્યાં દરિયાપીરને આવવું પડશે, સમજ્યા ?’

ખીમ ગૃહસ્થોએ બોલનારને વારી સમાધાની કરી કે મહાત્માઓની ગતિ મહાત્માઓ જાણે. અને આમ કહી બધા ત્યાંથી જીડી ગયા. છતાં કચવાટ તો થયો જ.

બીજે દિવસે ખીમસાહેબે ત્રિકમને કંડી બાંધી બેખ આપ્યો. ત્રિકમસાહેબ નામ પાડી, લાલુધરના આશ્રિત બનાવી રત્ન આપી.

૨

ત્રિકમસાહેબની કીર્તિસૌરભ સૌરાષ્ટ્રની ચારે 'દિશામાં પ્રસરી ઋષિ. આમરણના ભીમ નામે મહેનરના ગુરુએ ત્રિકમસાહેબને પોતાને ત્યાં નોતર્યા. પંદર દિવસ આનંદ કરી-કરાવી પોતે તેમનો શિષ્ય બન્યો અને રત્ન આપી.

ત્રિકમસાહેબ બે ત્રણ હરિજન સંતો સાથે જવા નીકળ્યા. બંદે આવતાં મહવામાં બેસવામાં લાંઝવડ લીધી ધર્ષિ. મહવાવાળો ત્રિકમસાહેબને મહવામાં લે તો તેમાં બેસનારા બીજા સર્વલોએ જીતરી જવાની ધમકી આપી. ગરીબ મહવાવાળો મુસીબતમાં પડ્યો. વાત ત્રિકમસાહેબના જાણવામાં આવતાં તેમણે મહવાવાળાને સર્વલોને લઈને જવાની રત્ન આપી અને પોતે મહવાની પાછળ ખાડીના જળ પર પછેડી પાથરી અને તેના ઉપર શિષ્યો સાથે બેસી ગયા. મહવાની પાછળ પછેડી ત્રણ માનવીઓને લઈ ચાલવા લાગી. મહવામાં બેસનારાઓ આ દૃશ્ય જોઈ ચરમાયા અને ત્રિકમસાહેબના ચરણમાં દૂરથી નમ્યા.

(રાજકોટના કોથર લાલાજીજી પાસે આવી સિદ્ધિ હતી. 'તે પછેડી પાથરી આજીનદીના પટમાં પાણી પર બેસતા અને લોકો નાવ પ્રમાણે પછેડીને ખેંચી ચલાવતા; પછેડી પાણીમાં ભિખતી નહીં. આ વાત રાજકોટનાં તમામ નાગરિકો જાણે છે. લાખાશ સં. ૧૮૪૦માં ઉપાત હતા.)

આ પ્રકટ સિદ્ધિ પછી ત્રિકમસાહેબની નામના કચ્છ-કાઠિયાવાડ અને ગુજરાત સુધી ફેલાઈ. અનેક સંતો મહંતો તેમના દર્શનાથે આવવા લાગ્યા.

ત્રિકમસાહેબ પોતાનો દેહ છોડી જવાના સમયને જાણી ગયા, એટલે પોતાના સેવકો અને અતેવાસીઓને બોલાવી કહ્યું: 'મારા દેહને

મારા ગુરુ ખીમસાહેબની સમાધિ પાને ચિલાડમા દરિયાગર નમા સમાધિમા બેનાજો.

સમય થતા તેમણે દેહ છોડી દીધા મનઝે અને અતેનાસી ઓઝે પાલખો તૈયાર કરી તેમા નિકમ નાઈગના મૃતદેહને ગોળા, ગાતા-મળરતા દરિયાસ્થાનમા સમાધિ દેવા ચાલ્યા.

આ સમાચાર સોહાણા ગ્રહગ્રથોને મળ્યા તેમને આ રાત ગમી નહી તેમણે આ સોદ્ધાને અહી આપના અપકારના બ દોષસ્ત કયો ઘોડા બુનાનેને લાહીઓ સાથે માર્ગ ગેકી બિલા ગમ્યા.

પણજો, ચમારો, મહેતરો અને માથે અનેક ઉચ્ચના શિળો સાથે શળની પાનખી ગામમા આવી ચિત્રોડના નાગગિરિ સામનો ઝગ્યા તૈયાર જ હતા ધૂગની ફોટો અને લાહીઓ બીપડી આપના પશુ તેજવા જ તૈયાર હતા, તેઓ જાણતા હતા કે દરિયા સ્થાનમા નિકમસાહેબને સમાધિ દેરી એ આત્માનીથી થઈ જન તેનુ કામ નથી એટલે પ્રથમથી જ પૂરી તૈયારી રી નીચ્યા હતા ડાળી બગબગ દુરાનથી વીસેક કદમ આગળ આવી ત્યા ગામલોખ અધીક થતા આગળ આપના પં લાહીઓ પડતા લાગી સામા પક્ષે તેજી જ ઉમતાથી જનામ નાગનાનો આગ લ કયો ગામલોખ ધગટોપ બધાઈ ગયા ગજપૂતો, હક્કરો અને અન્ય કાટિયાનગ્યો હાજર હતા.

સહુની અજયખી વચ્ચે નિકમસાહેબ ડાળીમાથી મળ્ય બની નીચે જિતરી ગના લાહીઓ અદ્દ ગડી ગઈ મેઈના પગ કાઈ ધા કરી શક્યુ નહી નિકમસાહેબે ઓલો છોડ્યે આર કનાકે વીતી હતી નિકમસાહેબ આગળ ચાલ્યા પાછળ મડળી અખીલ-ગુલાલ ઉગાતી, ગાતી, બજનતી ચાલના લાગી લાહી લઈ માગવા આપનારી વ્યક્તિ એ બિબી લાહી ભોય પગ પડે તેમ નિકમસાહેબના પગમા પડતા લાગી.

આખોય જનસમાજ દરિયાસ્થાનમા આવ્યો વગર ગેકટોડે ખીમસાહેબની સમાધિ પાસે નિકમસાહેબ માટે સમાધિ ખોદનામા આવી નિકમસાહેબ તેના કિનારા પગ બેમી એક ભજન ગાઈ આખો

બંધ કરી ગયા. સરીરમાંથી ચેતના નાબૂદ થઈ, ડાહ્યા માનવીઓએ બરાબર તપાસ કરી કે તેમના દેહમાં આણુ નથી. આવી ખાતરી થતાં સૌના જીવનાદ વચ્ચે તેમને સમાધિમાં બેસાડવામાં આવ્યા. સહુએ મૂઠી મૂઠી માટી આપી અને સમાધિ પૂરવામાં આવી.

આજ પણુ ખીમસાહેબની સમાધિ પાસે ત્રિકમસાહેબની સમાધિ જોવામાં આવે છે. દર્શનાર્થીઓ ચુર-શિથળની સમાધિનાં સાથે દર્શન કરી યોગસિદ્ધિની શક્તિનો પરિચય પામે છે.

ત્રિકમસાહેબની સમાધિના દિવસે આજે પણુ ઉરિજીતોને દરિયા-સ્થાનમાં જવાની છૂટ છે.

૧૪ : સિદ્ધ ખીમદાસજી-સીમરોલી

યદતા પાની નિર્મલા યંઘા મંદા હોય ।

સાધુજન રમતા મલા દાગ ન લાગે કોય ॥

વહેતું પાણી નિર્મળ રહે છે, પણ બંધિયાર પાણી મંદું થાય છે. એ જ રીતે સ્થાન બાંધી રહેનાર સંતો કરતાં ફરતારામ વધુ ઉત્તમ જીવન જીવી શકે છે. તેમના જીવનમાં કાંઈ લાગવાનો અવકાશ રહેતો નથી.

મહાત્મા ખીમદાસજી એવી જ પ્રકૃતિના હતા. તેઓ 'નાનીશી' જમાન સાથે ભારતનાં મુખ્ય તીર્થોમાં ભ્રમણ કરતા. દર ત્રણ વર્ષે ચકાવ પર જતા સંતોમાં તેમની શાખ બીચી અંકાતી.

તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા. પ્રભાસ થઈ ત્રિરિરાજ ગિરનારની પ્રદક્ષિણા કરી પોરબંદર સુદામાજીના દર્શનાર્થે જવા નીકળ્યા. માર્ગમાં સામસામા તંબુઓની બે હારો, ઘોડાઓ અને મુદ્દનો સાજ સજેલા યુવાનોને ફરતા જોયા.

ત્યારના સમયમાં આ નવી ઘટના ન હતી; જતાં સંતસ્વભાવે સહજ તપાસ કરાવતાં ખીમદાસજીને જાણવા મળ્યું કે, જૂનાગઢ અને પોરબંદરની હદ અહીં મળે છે. ત્રણેની જમીન પર બે દાવો કરે

છે. પોરના ધણી રાણાએ પોતાની માલિકી માની એનો ક્યજો લેવા સૈન્ય મોકલાવ્યું. એ ખબર જૂનાગઢ મળતાં નવાબસાહેબે પોતાનું સૈન્ય મોકલ્યું. બંને વચ્ચે નાની ઝપાઝપી થઈ. પરિણામ એકે બાબુના લાલમા આવ્યું નહીં. આથી બંને પક્ષે પડાવ નાખી ત્યાં પશ્ચા. પૂરું એક વર્ષ ચીત્યું. રાણાપક્ષે મેર લોકો અને નવાબ પક્ષે આરબો જિંદી બન્યા હતા. નકરારી ભાગ કોનો છે, આ પ્રશ્નનો સાચો ઉકેલ આવતો ન હતો. દરરોજ નાની નાની ઝપાઝપી થાય, બંને પક્ષોનાં બેચાર માણસો ધવાય, મરે અને પાછા વિખરાઈ જાય. કોઈ તસુ-ભર જમીન જતી કરવા તૈયાર ન હતું.

મહાત્મા શ્રી ખીમદાસજીના હૃદયમાં બંને રાજાઓની છદ માટે ખેદ થયો. આટલા વિશાળ દેશના સ્વામીઓ નજીવી જમીનની મમતે દરરોજ માનવહત્યાઓ કરાવે, તેમના વચનથી માનવીઓ કપાય, તેમનાં બાળબચ્ચાઓ વડીલની છત્રછાયા ગુમાવે; ખરેખર આ શોચનીય વસ્તુ રાજાઓને જરા પણ ખેદ કરાવે નહીં, આવા માનવસ્વભાવ માટે એમને તિરસ્કાર પેદા થયો.

તેઓ ત્યાં જ જમાત સાથે ભિતરી પશ્ચા અને કુમવાર બંને પક્ષોને સમજાવવા લાગ્યા. તેમણે નવાબના સેનાપતિના તંત્રમાં જઈ તેને સમજાવ્યો : ‘ભાઈ, તમે નેક મુસ્લિમ છો. આવી તુચ્છ બાબત માટે ઇન્સાનનાં લોહી રેડાવો છો એ શું આપને શોભે છે ? નવાબ તો રાજા છે. તમારામાં કહેવત છે કે ‘રાજા, વાળ’ ને વાંદરાં.’ પ્રભાસથી ધોરાજી સુધીની ધરતીના ધણીથી આટલી ઘોડી ધરતીનો મોહ જતો કરી શકાતો નથી ? તમે પણ એને સમજાવી આ હત્યાકાંડ અટકાવતા નથી ?’

નવાબી સેનાનો આજેવાન બોલ્યો : ‘આપ નેકં સખુનો કહી ગયા, પરંતુ અમે તો સૈનિક છીએ, સિપાઈભાઈ માત્ર હુકમની બર-દાસ્ત કરી. જણે. અમારામાં આથી વધારે સમજ હોતી નથી; મરવું, મારવું એ અમારા માટે સહેજ વાત છે. આપ નવાબસાહેબને મળો. તેઓ નામદાર હુકમ કરે તો કાલે જ યાવણી ઉપાડી રવાના થઈ જાઉં.’

એ જ રીતે મહાત્માજી પોરના આજેવાનોને મળ્યા અને માનવી-
ઓનાં વ્યર્થ વેડફાતા જીવન માટે તેમને સમજાવ્યા કે, ‘તમે દિંદુ
છો, માની છો, દિન-અદિતમાં સમજો છો. આ વિનાકારણ થતો
રક્તપાત બંધ કરો. આપણાં શસ્ત્રો કાઢો છો કે,

यत्र यदस्ति तत्र तदनुभवस्तत्तमम् ।

જે વસ્તુ જે રૂપરૂપમાં હોય તેને તે રીતે જોવી-જાણવી આનું
નામ જ્ઞાન.

જે પૃથ્વીના સ્વામિન્ય માટે તમારા રાણા આટલા માણસોનાં
બલિદાન ચકાવે છે તે પૃથ્વી રાણાજી સાથે જરો? આના
માટે સાચા જવાબ નકારમાં છે. તો આવી નાશવાન વસ્તુ માટે
આવડો હિન્માદ શા માટે? ભાઈઓ, રાણાજી મેડી પર બેસી વટના
નામ પર મરવા કે મારવાની વાતો ભલે કરે; કારણ કે તે દરરોજનાં કરણ
દરથો જોવા અહીં હાજર નથી; પણ તમે તો હાજર છો, નજરો-
નજર કળાયેલા માનવીઓની કરણ દશા અનુભવો છો, છતાં તમારું
દૈયું લીનું થતું નથી આ અજ્ઞયજ્ઞ વાત છે. આમાં સૌર્યની વાતો
કરવી એ ખોટો આત્મસંતોષ છે. ક્ષત્રિયોની તલવાર તો આત્મનાયીઓ
અને પ્રજાપીડક ચોરોની કાંધ પર પડતાં શોભે. રાદી માટે નોકરી
કરનારને કાપવામાં ચરવીરના નથી, રણસોભા નથી. બંને રાજાઓ
ધરતી માટે તમેને કપાવે છે. તેમાં કંઈનાર ભોગવશે, તમારાં બાળકો
રક્તમાં પડશે. તમે વેદનાની જિંદી ગર્ભમાં ધકેલાઓ છો. આગથી
આ વ્યવસાય ઈશ્વરની ખાતર બંધ કરો.’

મેર સરદારે પણ જૂનાગઢના સરદાર જેવો જ જવાબ આપ્યો :
‘મહારાજ, રાણાજી તરફથી હુકમ આવે એટલે અમે તે જ વખતે
લડાઈ બંધ કરી જીપડી જઈએ. હુકમ વિના અમારાથી આ જમીન
મૂકીને જવાય નહીં, મુદ્દ બંધ કરાય નહીં.’

મહાત્માજી સમજી શક્યા કે આ દુર્ધટના સહજમાં નિવારી
રહેવાય તેની નથી. સોરઠના રાજાઓ બધાં સુધી આવી ગાંડાઈને

ગૌરવ સમજતા હશે, ત્યાં મુઘી આવા નરહન્યાકડો સરખવાના જ. ખીમદાસજી ત્યાંથી પાછા આવી આસન પર બેઠા. તેમને ખૂબ જ રંજ થયો.

ખીજે દિવસે બન્ને પક્ષોને નવી કુમક મળી. જલદી આ પાર કે જે પેલે પાર જવા હુકમો મળ્યા. આરબો અને મેરોમાં સળવળાટ વધ્યો. સવારોની દોડધામ વધી. નવી તોપો આવી. જ'બજો ગોઠવાઈ. ખાઈના મોરચા બધ કરી બન્ને પક્ષ સામસામે આક હથિયાર લડવા તૈયાર થયા. બન્ને પક્ષો તરફથી મહાત્માજીને દૂર ચાલ્યા જવા વિવેક સાથે સૂચના અપાઈ.

મહાત્માજીએ પોતાના પટ્ટશિષ્યને બોલાવી તેના હાથમાં દૂધનું પાત્ર મૂકીને કહ્યું : 'બિહારી ! જા, નવાબના સેનાપતિને જઈને કહે કે, આ ગુરુ-પ્રસાદીનું દૂધ આપ ઘોડું' લઈને પછી યુદ્ધે ચડો એટલે તમારી ક્ષતેહ થશે. મને આગા 'થઈ એટલે આપવા આવ્યો છું. આમ કહી તેને એક પ્યાલો ભરી દૂધ આપજો.

તે જ રીતે રાણાની જાવણીની તંબુમાં જઈ મેર આગેવાનને કહેજો કે આ ચરણામૃત છે, માટે તમારે આજે પીવું જ જોઈએ; એથી યુદ્ધના વિજયનું પરિણામ રાણાજી તરફ આવશે. આમ કહી પાઈને અહીંયાં આવ. પછી જ આપણે અહીંયાંથી ચાલી નીકળવાની તૈયારી કરીએ.'

બિહારી ગુરુઆગા મોની દૂધ સાથે તંબુમાં ગયો અને ગુરના કહેવા પ્રમાણે જૂનાગઢના સેનાપતિને કહેતાં એ મરવા-મારવાની આખરી રમત રમવા તૈયાર થયેલા માનવીએ દૂધ લીધું અને આખોય પ્યાલો ગટગટાવી ગયો. બિહારી ત્યાંથી પોરની જાવણીમાં ગયો. તમામ સૈનિકો મોતને ભેટવા અને સામા પક્ષને બેટાડવા તૈયાર થઈ જિલા હતા. દૂધ સાથે બિહારી તંબુમાં ગયો અને મહાત્માજીના સંદેશ સાથે દૂધ આપ્યું. આગેવાને શ્રદ્ધા સાથે દૂધ લીધું અને પી ગયો.

બન્નેના પેટમાં દૂધ જતાં જ સિદ્ધસાજની સિદ્ધિની શક્તિથી

તેમના એ વિચારો બદલાઈ ગયા. બન્ને પક્ષના આગેવાનો મળ્યા અને ચર્ચાને અંતે નક્કી થયું કે નવાળ અને રાણા પોતાના હકની સ્થિતતા માટે જાતે જ આવી દંડયુદ્ધથી નક્કી કરી લે. તેમના માટે આપણે માનવસંહાર કરવો વ્યર્થ છે. સૈનિક તરીકે આપણી ફરજ એ છે કે પરદેશીઓ દેશ પર આક્રમણ કરે ત્યારે દેશની સ્વતંત્રતા રક્ષવા મરી ફીટવું, પણ આવી તસુ જમીનના નિર્ચુક માટે એક-ખીખનાં ગળાં રેસવાં એ તો સોરઠને વધુ નબળો પાડવો અને આપા એકહથ્થુ સત્તા બોગવતા સાહેબીના ધણીઓની જડ સોરઠવાસીના લોતીથી મજબૂત કરવી એ તો પાપ છે, દેશને દગો દેવા જેવી વાત છે. નવાળ ખીખીઓ સાથે-મોજ માણે અને સૈનિકાનાં સ્ત્રી-બાળકો રોટી માટે નિરાધાર બને આનું નામ બહાદુરી નહીં પણ બેવકૂફી છે.

બન્ને સેનાઓમાં હળીમળીને રહેવાના હુકમો છૂટ્યા. મહાત્માજી એ ધાર્યું નિશાન પડયું માની સંતોષ અનુભવ્યો.

આ સમાચાર જૂનાગઢ અને પોરબંદર પહોંચ્યા. બન્ને તાબદારીઓ ક્રોધથી સળગી ઊઠ્યા. તેમણે સેના અને સેનાપતિઓને બેવકૂફ કહ્યા, દગાબોર તરીકે ઓળખાવ્યા અને જાતે તકરારવાળી ધરતી પર આન્યા. બન્ને પોતાની સાથે મોટો રસાસો લાવ્યા કે જેથી બેવકૂફ સરદારોને સહજમાં પકડી શિક્ષા કરી શકાય.

નવાળ અને રાણાજીના આવવાના સમાચારે સૈન્યમાં નવચેતના આવી. બન્ને પક્ષના આગેવાનો માર્ગ પર હાજર રહ્યા અને પોતાના સ્વામીઓને સત્કારી તંત્રમાં લીધા.

નવાળ સાહેબે આરંભ જમાદારને બોલાવી ખુલાસો પૂછતાં પોતાનાં હથિયાર છોડી નવાળ સામે ચૂકી કહ્યું : 'નામદાર! હું આપની આવી તોફારી કરી શકું તેમ નથી. આપે જાતે સૈન્યની આગેવાની લઈ રાણાના સૈન્ય પર ધસવું જોઈએ. મને તો આ તકરાર દિબ્બલ દેખાય છે.' આમ કહી તે તંત્ર બહાર ચાલ્યો ગયો.

નવાળ આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. પોતાના અત્યંત વિશ્વાસુ જમા-

દારનો જવાબ તેને વિચિત્ર લાગ્યો. સિંધાઈઓએ તો હુકમ મળતાં મોરચા પર જવું જ જોઈએ, તો આ જમાદારને આવું કહાપણ કાણે શીખવ્યું હશે ?

નવાબ સાજ સુધી ત્યાં રહ્યા. તપાસના અંતે તેમને જણાયું કે સામે જે જમાન પડી છે, તેના મહંત ખીમદાસે દૂધ પાયું. આથી ખત્રે તરફના આગેવાનોના વિચારો બદલાઈ ગયા.

રાણાની તપાસમાં પણ એ જ વાત આવી. તેના સરદારે પણ હથિયાર છોડ્યાં અને જતે લડી નિકાલ લાવવા જણાવ્યું.

નવાબે પોતાના રસાલાના જુવાનોને બાવાને ખમેડવા માટે અને જાથ નહીં તો તોપે ઉડાડવા હુકમ આપ્યો. નિશાન-ડંકા વાગતાં આરખો વ્યૂહબદ્ધ ગોડવાઈ ગયા અને મહંતને ત્યાંથી ચાલ્યા જવા માટે ખબર આપવામાં આવી. યોગીરાજે પોતે અહીંથી જરા પણ હડવાના નથી એમ જણાવ્યું. આરખો જમાતને વીંટળાઈ વળ્યા. તેની સામે તોપો લાવી મોરચો માંજો. મહાત્માના શિષ્યો પણ લડવા તૈયાર થયા. મહંતે તેમને શાંત કર્યાં.

આ સમાચાર રાણાના સૈન્યમાં પહોંચતાં મેર લોહી તપી ગયું. તમામ મેરો સંતની જમાતને ઘેરી વળેલા આરખો પર તૂટી પડવા આવી પહોંચ્યા. મામલો વિદ્યો. જમીન માટે લડનાર હવે સાધુઓ માટે લડવા તૈયાર થયા. મહંતજીએ બહાર આવી મેરભાઈઓને ત્યાંથી ચાલ્યા જવા અને પોતાની ચિંતા નહીં કરવા સૂચના આપી. આરખોને પોતાની શક્તિ વાપરવા જણાવવામાં આવ્યું. આરખો આગળ વધ્યા. બસ, એક બે ત્રણ કદમ ભરતાં તમામ સૈનિકો થંભી ગયા. મહંતની યોગશક્તિ વડે સહુ જડવત્ બની ગયા. તેમની હાથ ઉપાડવાની તાકાત પણ એસરી ગઈ.

આ સમાચાર નવાબને પહોંચાડવામાં આવ્યા. નવાબ દોડી મહાત્માના ચરણમાં પડ્યો. મહાત્માએ રાણાને નવાબની હાજરીમાં પોતાની સામે બેલાવ્યા અને સૈનિકો પરથી યોગિક શક્તિપ્રયોગ પાછો

ખેચી લેવાયો. નવાબની આજ્ઞા મળતાં આ નવા રસાલાના યુવાનો જાવણીમાં ગયા.

ઘોડી વારે રાણાજી આવ્યા. મહાત્મા ખીમદાસજીએ બનેને દૂધની એકેક 'કટોરી પાઈ' મેત્રી કરાવી અને હવે પછી આવા મોરચા ઊભા ન કરવા આજ્ઞા કરી. સાથે સાથે તેમને જીવનનો મર્મ અને સંસારની અસારના સમજાવી વ્યર્થ વ્યામોહ છોડવા માટે બોધ આપ્યો. બન્ને રાજકર્તાઓને જણાવ્યું કે, તમે ગમે તેટલા સીમાડા વધારો, તેને દબ કરો, સેનાઓ વધારો, પરંતુ આખરે આમાંનું કશુંય કાળના બગ સામે ટકવાનું નથી. સૌરાષ્ટ્રમાં એક દિવસ એવો ઉદય પામ્યો હશે કે નવાબની નવાબી અને રાણાના ધરમાં પોરનું પાદર નહીં હોય. આ ભાવિ અમીટ છે. બને તેટલા લલાઈનાં ભાયાં બાંધી લો. નવાબ ! તમો તો પરભોમના છો એટલે તમોને તો શુ કહેવું ? પરંતુ રાણા તો જન્મે-વતને સોરડી છે. સોગંદની પ્રજાના વધ માટે એક સોરડી તૈયાર થાય એ પાપ છે. પ્રજાના લોહીના કાદવ પર સિંહાસનો રચનાર આજના રાજાઓ લલિપ્યમાં વંશ સાથે રહેવાના નથી.

બન્ને રાજકર્તાઓ મહાત્માના શિષ્યો બની દીન ભાવે નમ્યા અને તકરારી જમીન મહાત્માજી ખીમદાસજી મહારાજને અર્પણ કરી. મહાત્માજીએ એક સ્થાનમાં નહીં રહેવાની પોતાની જીવનની નિ જાણવી; પરંતુ ભાવિમાં ફરીથી સંત્રામો થાય નહીં માટે તેમને બંને રાજવીઓએ ગામ વસાવી રહેવા ખૂબ પ્રાર્થના કરી. જનહિતાયે મહાત્માજીએ જમીન સ્વીકારી અને ત્યાં ગામ વસાવ્યું. મહં-મંદિર ધયાં. આજે આ ગામ સીમરોલી એ નામે ઓળખાય છે. મહંતની સીમરોલી એવા નામે પણ તે લોકોમાં ઓળખાય છે. મહાત્મા ખીમદાસજીની સિદ્ધિના પ્રતાપે સોરડી જીવાનો બચી ગયા. પોર અને નવાબી વચ્ચે શાંતિ સ્થપાઈ. આજે સીમરોલી છે. સ્થાન છે. તેમના વંશજો છે.

‘સસ્તું’ સાહિત્ય એટલે હાથમાં ‘હિયું’ સાહિત્ય’

ઉપયોગી પુસ્તકો

ધર્મગ્રંથો

રામાયણો

તુલસીકૃત રામાયણ ૧-૨,	૧૦-૦
વાલ્મીકિ રામાયણ ૧-૨,	૧૨-૦
ગિરધરકૃત રામાયણ	૫-૦
શ્રીરામચરિતમાનસકાંશ	૦-૫૦
તુલસી રામાયણનાં	
મહાવાક્યો ૦-૫૦	

પુરાણો

મહાભારત (૭ ગ્રંથોમાં)	૬૪-૦
સાંતિપર્વ-મહાભારતનું	૧૦-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત ૧-૨	૧૦-૫૦
શ્રી શિવમહાપુરાણ ૧-૨,	૧૨-૦
શ્રીમદ્ ભગવતી	
(દેવી) ભાગવત	૬-૫૦
એકાદશ સ્કંધ-ભાગવતનો	
(એકનાથી ટીકા)	૬-૦
એકાદશ સ્કંધ-ભાગવતનો	૨-૫૦
વિષ્ણુપુરાણ ...	૪-૫૦

ઉપનિષદો

માણ્ડૂક્ય ઉપનિષદ	૨-૦
ખૂદદારણ્યક ઉપનિષદ	૨-૦
સો. ઉપનિષદો ...	૫-૦
ઈશ અને કેન ઉપનિષદ	૧-૨૫
મહાવાક્યરત્નાવલિ ...	૧-૦
શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યકૃત મધ્વા	
મોદમુદ્ગર અને ખીળ	
દશ રત્નો ...	૧-૦
શતશ્લોકી અને ખીળ	
ચાર રત્નો ...	૦-૭૫
સ્તોત્રસંગ્રહ ...	૦-૬૨
સર્વવેદાંતસિદ્ધાંત-ચારસંગ્રહ	૧-૨૫
વિવેકચૂડામણિ ...	૧-૦
મણિરત્નમાલા ...	૧-૫૦
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર ...	૧-૫૦
દસ્તામલકસ્તોત્ર અને	
વાક્યમુધા ...	૦-૧૨
પ્રશ્નોત્તરમાળા અને	
અવ-મુક્ત આનંદસદરી	૦-૧૬

ધર્મકથા-પ્રાર્થના

ચંડીપાઠ ...	૧-૨૫	ધ્વિરપ્રાર્થનામાળા ...	૪-૦
શ્રી સત્યનારાયણની કથા	૦-૭૫	સંતોની કૂલવાડી	૦-૫૦
પુરુષોત્તમમારમાહાત્મ્ય	૨-૫૦	નારાયણકવચ	૦-૫૦
નિત્યપાઠ	૦-૭૫	શ્રીશિવમહિમઃ સ્તોત્ર...	૦-૫૦
શ્રીએકાદશીમાહાત્મ્ય	૧-૫૦	શ્રીવિષ્ણુસદસ્યનામ ..	૦-૨૫
જપ અને નામસ્મરણ	૧-૨૫	શીખતલવરાળ ...	૦-૧૫
રામકૃષ્ણ વાતોલાપ (પુ. ૧૬)	૨-૫૦	હનુમાનચાલીસા ...	૦-૦૬
„ „ (પુ. ૨૭)	૨-૦	ગજેન્દ્રમોક્ષ	૦-૩૭
તુકારામગાથા ૧-૨	૬-૦	ભગવતપ્રસાદ ...	૦-૨૫
ધર્મજ્યોતિ	૧-૫૦	કંઠામરણ્યમ ..	૦-૨૫
ઉપદેશસારસંગ્રહ	૧-૫૦	પ્રાતઃ અને સાયંકાળની	
આપણો ધર્મ	૨-૦	પ્રાર્થનાઓ ...	૦-૩૭
સંતગુરનો પરિચય	૨-૦	ગંગામાતા ..	૦-૨૭
શ્રીસુબોધરત્નાકર	૧-૫૦	મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા	
સદ્બોધસરિતા ...	૧-૫૦	બત્તંદર ને વિક્રમ	૦-૨૫
સુબોધ કથાસાગર ...	૨-૦	જેસલ-તોરણ તથા	
સંતોની અનુભવ-વાણી	૧-૫૦	જલધર-ગોપીચંદ	૦-૨૫
સંતની વાતો ...	૧-૫૦	તંત્રની સાધના	૦-૨૫
ધર્મકથાઓ	૧-૫૦	શ્રીરામકૃષ્ણ વાતોલાપ	
સુબોધક કથાવાર્તાઓ	૧-૫૦	(ભાગ ૧)	૦-૫૦
બોધક વાર્તાઓ	૧-૫૦		

ગઝલો-કાવ્યો

કાવ્યસંક્ષેપ	૧-૫૦	વિશ્વજ્યોતિ ...	૦-૨૫
ગુજરાતની ગઝલો	૧-૦	મનને	૦-૧૯
મારા સો કાવ્યો	૦-૭૫	શ્રીમતોનો સડો ...	૦-૨૫

વેદાંત-તત્ત્વજ્ઞાન

યોગવાસિષ્ઠ	દગ્ધદશ્યવિવેક ...	૦-૧૨
મહારામાયણુ ૧-૨ ૧૪-૦	ધ્યાન અને યાન ...	૦-૧૬
વૃત્તિપ્રભાકર ... ૫-૦૦	વિચારસાગર (દિ'દી પદ) ...	૦-૨૭
પંચદશી ... ૪-૫૦	યોગવાસિષ્ઠનાં સૂત્રો ...	૦-૨૫
બુક્તિપ્રકાશ ... ૧-૫૦	પ્રવાસી ...	૦-૩૭
તત્ત્વાનુસંધાન ... ૩-૦	વિચારમાળા ...	૦-૫૦
સનાતન ધર્મ (પંચશતી) ૧-૦	પુરોગામી ...	૦-૨૫
સનતસુખતનો ઉપદેશ અર્થાત	સાંકલ્પ ભક્તિમૂલ ...	૦-૩૭
મૃત્યુનું રહસ્ય ... ૦-૭૫	અવધૂતગીતા ...	૧-૨૫
સૂર્યકાંત ... ૨-૦	શીરામગીતા ...	૧-૭૫
ત્રીજી આંખ ... ૧-૦	અષ્ટાવક્રગીતા ...	૦-૫૦
જીવ-મુક્તિવિવેક ... ૧-૨૫	પાંડિતગીતા ...	૦-૨૫
કપિલ અને દેવહૃતિ ... ૦-૬૨	યાનેશ્વર ને ચાંગદેવ ...	૦-૩૭
વેદાંત-રસખિંદુ ... ૦-૭૫	મનોબોધ (મનાચે શ્લોક) ...	૦-૫૦
બળવાન બનો ... ૦-૭૫	નારદનાં ભક્તિસૂત્રો ...	૦-૧૬
સ્વરૂપવિચાર ... ૦-૬૨	પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણદેવનાં	
ભક્તિયોગ (વિવેકાનંદ) ૨-૦	વચનામૃતો ...	૦-૩૭
હૃદયોગપ્રદીપિકા ... ૧-૫૦	શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ ...	૦-૨૭
	મદાલસા અને અલક ...	૦-૩૧
	ગીતાંગલિ ...	૦-૩૭
મોક્ષનો માર્ગ		
(ઉપસ્યનવનીત) ... ૦-૫૦		
સદુ યોગવાસિષ્ઠસાર ... ૦-૩૭		
યાનસહરી ... ૦-૫૦		

જીવનચરિત્રો

પિતામહ લોધ્ધ ...	૧-૦	મહાત્મા દાદુ દયાળ ...	૦-૫૦
ભારતના વીર પુરુષો ...	૨-૫૦	સોરઠી સ્ત્રીસતી ...	૧-૨૫
શિવાજી જીવપતિ ...	૧-૨૫	*	
અકબર ...	૧-૦	ગૌતમ બુદ્ધ ...	૧-૫૦
જોન ઓફ આર્ક ...	૦-૭૫	શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય ...	૧-૦૦
બેન્ગલમિન ફ્રે કિલન ...	૧-૨૫	મહાત્મા ટોસ્ટોય ...	૧-૨૫
બૂકર ટી. વોશિંગ્ટન ...	૧-૫૦	મીરાંદાસી જનમ જનમકી ...	૦-૭૫
મહર્ષિ દયાનંદ ...	૧-૫૦	સ્વયંચરિત્રો ...	૧-૦
હંસ મહારાજ ...	૨-૫૦	વ્યક્તિ-ચરિત્રો ...	૧-૫૦
સ્વામી ભારકરાનંદ ...	૧-૨૫	*	
સ્વામી સહજનંદ ...	૧-૫૦	દેવર્ષિ નારદ ...	૦-૩૧
સંત તુકારામ ...	૩-૦	સંત યાનેશ્વર અને મહાત્મા	
સ્વામી જ્ઞાનનંદને શિવાનંદ ૧-૩૭		એકનાથ ...	૦-૩૭
આખ્યાનમાળા		બક્ત પીપાણ ...	૦-૩૭
(ભાગ ૧લો) ...	૩-૦	બાળકોના વિવેકાનંદ ...	૦-૨૫
મહર્ષિ દધીચિ અને બીજાં		સંતશિરોમણિ નામદેવ ...	૦-૫૦
બે આખ્યાનો ...	૦-૫૦	વિશ્વામિત્ર અને હરિશ્ચંદ્ર ...	૦-૨૫
બક્તચરિત્ર ...	૨-૦	સંત મૂળદાસ ...	૦-૩૭
સ્વામીશ્રી નિલાનંદ ...	૦-૫૦	ગુજરાતના બક્તો ...	૦-૭૫
આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ (૨) ...	૮-૦	ગોસ્વામી તુલસીદાસ ...	૦-૩૭
યોગીશ્વર ચાંગવલ્લય ...	૦-૫૦	નાનમટ બાપા ...	૦-૨૫
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત અને		શ્રીશુકદેવજી ...	૦-૩૫
નાયગદાશય ...	૧-૦	જગમરત ...	૦-૧૬
		બક્ત પ્રહલાદ ...	૦-૩૭
		દત્તાત્રેય (અવધૂત) ...	૦-૨૫

સ્વામી રામતીર્થ	૦-૨૫	નાનક	૦-૩૭
શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ	૦-૪૦	મક્ત રોહીદાસજી	૦-૧૬
શ્રી તૈલંગસ્વામી	૦-૨૫	શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ-	
મહાત્મા મસ્તરામજી	૦-૪૦	સંક્ષિપ્ત જીવન	૦-૨૫
કૃષ્ણીરસાહેબ	૦-૩૭	મુખ્યામાચરિત્ર (કાવ્ય)	૦-૧૬

સંતવાણી-ભજનો

ભજનસાગર-મા. ૨ જો	૨-૦	ઋષિરાજનાં પદો	૦-૩૭
સાક્ષાત્કારને પંથે તુકારામ	૨-૦	તુલસીદાસની સાખીઓ	૦-૨૫
મીરાંબાઈનાં ભજનો	૦-૭૫	કૃષ્ણીર સાહેબની સાખીઓ	૦-૨૫
નરસિંહ મહેતાનાં ભજનો	૦-૭૫	કૃષ્ણીર સાહેબનાં ભજનો	૦-૫૦
પરિચિત પદસંગ્રહ	૧-૭૫	પ્રબોધબાવની	૦-૨૫
દલપતરામની કવિતા	૦-૭૫	મક્તકવિ રહીમ	
શામળના છંપા	૦-૭૫	અને જમાલ	૦-૨૫
અખાના છંપા	૧-૦	રવિ, ભાણુ અને	
અક્ષરમાળા	૦-૩૭	મોરારસાહેબની વાણી	૦-૨૫
મુમુક્ષુ તથા નૃસિંહકુંવર		સાંઈ દીનદરવેશ	૦-૨૫
(બે આખ્યાનો)	૦-૩૭	કેશવકૃતિ	૦-૨૫
સાંખ્યસાર અને યોગસાર	૦-૩૭	દોહારનાવાલિ	૦-૧૬
વૈતાલ કહે	૦-૧૬	મક્ત સુરદાસનાં પદો	૦-૩૭
ગોરખવાણી	૦-૩૭	ભોજ ભગતના આખ્યાનો	૦-૨૫
સંત દાદુ	૦-૨૫	કવિ દીનદયાળગિરિ	૦-૨૫
ગિરિધર કવિરાય	૦-૧૬	ધીરા ભગતનાં પદો	૦-૨૫
રામનામભજનાવલી	૦-૩૭	સંતકવિ નગીર	૦-૫૦
મુવાખ્યાન	૦-૨૫	હરિપાઠ	૦-૧૫
		કવિ ગંગ કહે	૦-૨૦

વધુ વિગત માટે વિસ્તૃત સૂચિપત્ર મંગાવો :

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ